

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNE ETKİLERİ (2006-2016)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hatice Berrin ÖZKAYA

GİRESUN

Şubat, 2019

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNE ETKİLERİ (2006-2016)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hatice Berrin ÖZKAYA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Emek Ash CİNEL

GİRESUN

Şubat, 2019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 23.01.2019 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Hatice Berrin ÖZKAYA'nın "Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri (2006-2016)" başlıklı tezini incelemiş olup aday 08.02.2019 tarihinde, saat 13:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Dr. Öğr. Üyesi Erhan PİŞKİN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Emek Aslı CİNEL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Umut ULUKAN	
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../2019

Doç. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri (2006-2016)”adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

04.1031.2019

Hatice Berrin ÖZKAYA

ÖNSÖZ

Türkiye ekonomisine dayalı yapmış olduğum bu çalışmada, cari işlemler açığının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ve ilişkisi incelenmiştir.

Bir ülke ekonomisinde mevcut kişilerin diğer ekonomilerdeki mevcut kişiler ile belli bir dönem için yapmış oldukları ekonomik işlemler ödemeler dengesini ifade etmektedir. Ödemeler dengesi cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, resmi rezervler hesabı ve net hata ve noksan hesabı olmak üzere ana hesap grubundan oluşmaktadır. Bu ana hesap gruplarından en önemli hesap grubu cari işlemler dengesi hesabıdır.

Türkiye’de cari işlemler açığı 2000’li yıllardan itibaren ülke ekonomisinin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Cari açık sorununun temel nedenlerinden biri de ekonomik büyüme olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmada, Türkiye’de cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin 2006–2016 dönemi esas alınarak araştırılmıştır.

Çalışmanın konusunun belirlenmesinde beni yönlendiren ve hazırlanmasında yardım ve desteklerini esirgemeyen danışmanım değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Emek Aslı CİNEL’e, desteklerini esirgemeyen kıymetli aileme teşekkür etmeyi borç bilirim.

Hatice Berrin ÖZKAYA

Giresun, 2019

ÖZET

Türkiye ekonomisini yakından ilgilendiren cari işlemler açığı ekonominin önemli faktörlerinden ve ekonomik krizlerin meydana gelmesine neden olan göstergelerden biridir. Türkiye’de cari işlemler açığına neden olan faktörler arasında ekonomik büyüme, tasarruf ve yatırımlar, enerjide dışa bağımlılık, dış ticaret açığı, döviz kuru, bütçe açıkları, dış borç stoku, işsizlik oranı, Türk Lirasının aşırı değerlenmesi gibi birçok etken sayılabilir.

Cari işlemler açığı ve ekonomik büyüme ülke ekonomilerinin dikkatle üzerinde durdukları konular arasında yer almaktadır. Çalışmada ekonomik dengeyi bozan makroekonomik göstergeleri tespit edebilmek ve etkilerini azaltabilmek için gerekli incelemelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 2006-2016 döneminde cari açık ve ekonomik büyümede meydana gelen değişimleri göstermek, cari açık ve büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Aynı zamanda Türkiye’de cari işlemler açığına neden olan faktörlere yönelik çözüm önerilerinde bulunmaktır. 2006-2016 yılları arasındaki yıllık verilerden yararlanılarak tablolar oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan verilere TÜİK, Merkez Bankası ve Hazine ve Maliye Bakanlığı üzerinden ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Açığı, Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret Açığı, Döviz Kuru, Bütçe Açıkları

ABSTRACT

Turkey's account deficit is not only connected to its economy, but one of the most important factors causing economic crises. Indicators that cause the current account deficit in Turkey include economic growth, savings and investments, the dependence on foreign energy sources, the trade deficit, exchange rates, the budget deficit, external debts, the unemployment rate and the overvaluation of the Turkish Lira.

Due to their influence on a country's economy, account deficits and economic growth are among the most discussed issues in a country. In the present study, macroeconomic indicators that worsen the economic equilibrium are determined in order to reduce their impact on the economy.

The study aims at presenting the changes in the current account deficit and economic growth in Turkey between 2006 and 2016 and illustrates their interdependency. At the same time, approaches to decrease the factors that cause Turkey's account deficit are presented and discussed. For this purpose, charts representing annual data taken from sources like TUIK, the Central Bank and the Ministry of Treasury and Finance have been used.

Keywords: Account Deficit, Economic Growth, Trade Deficit, Exchange Rates, Budget Deficits

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VIII
TABLOLAR DİZİNİ	IX
GRAFİKLER DİZİNİ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM**CARİ İŞLEMLER DENGESİ**

1.ÖDEMELER BİLANÇOSU	3
1.1. Ödemeler Bilançosunu Oluşturan Ana Hesap Grupları	3
1.1.1. Cari İşlemler Hesabı.....	4
1.1.1.1 Mal Ticareti.....	4
1.1.1.2 Uluslararası Hizmetler.....	5
1.1.1.3. Karşılıksız Transferler.....	6
1.1.2. Sermaye Hesabı.....	6
1.1.2.1. Doğrudan Yatırımlar Hesabı.....	7
1.1.2.2. Portföy Yatırımlar.....	8
1.1.2.3. Finansal Türevler.....	8
1.1.2.4. Diğer Yatırımlar Hesabı.....	9
1.1.3. Resmi Rezervler Hesabı.....	9
1.1.4. Net Hata ve Noksan Hesabı.....	10

1.2. Cari İşlemler Dengesi	10
1.2.1. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri.....	11
1.2.1.1. Dış Ticaret Hadleri.....	12
1.2.1.2. Döviz Kurları.....	13
1.2.1.3. Mali Politikalar ve Bütçe Açıkları.....	13
1.2.2. Cari İşlemler Açığı.....	14
1.2.3. Cari İşlemler Açığının Nedenleri.....	15
1.2.3.1. Yurt İçi Yatırımlardaki Büyük Artışlar.....	15
1.2.3.2. Ulusal Tasarruflardaki Azalmalar.....	15
1.3. Cari İşlemler Açığı Yönelik Yaklaşımlar.....	15
1.3.1. Esneklikler Yaklaşımı.....	16
1.3.2. Toplam Harcama Yaklaşımı.....	17
1.3.3. Parasalcı Yaklaşım.....	18
1.3.4. Mundell-Fleming Modeli.....	19
1.3.5. Dönemler Arası Yaklaşım.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

2. EKONOMİK BÜYÜME.....	22
2.1. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi	23
2.2. Ekonomik Büyüme Kaynakları	24
2.2.1. Sermaye Birikimi.....	24
2.2.2. Doğal Kaynaklar.....	25
2.2.3. Nüfus ve İş Gücü.....	26

2.2.4. Teknolojik Gelişmeler.....	27
2.2.5. Girişimcilik.....	27
2.3. Ekonomik Büyüme Modelleri	28
2.3.1. Klasik Büyüme Modeli.....	28
2.3.2. Joseph Schumpeter Büyüme Modeli.....	31
2.3.3. Harrod-Domar Büyüme Modeli.....	31
2.3.4. Neo-Klasik Büyüme Modeli.....	33
2.3.5. İçsel Büyüme Modeli.....	35
2.3.5.1. Rebelo'nun AK Modeli.....	36
2.3.5.2. Romer'in AR-GE Modeli.....	37
2.3.5.3. Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli.....	37
2.3.5.4. Barro'nun Kamu Harcamaları Modeli.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

3. CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI.....	40
3.1. Türkiye İçin Literatür Taraması.....	40
3.2. Yabancı Ülkeler İçin Literatür Taraması.....	48
3.3. 2006-2016 Dönemi Türkiye'de Cari İşlemler Açığı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki.....	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI.....	62
-----------------------------------	----

4.1. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirlik Kriterleri.....	63
4.1.1. Lawson Doktrin.....	63
4.1.2. Dornbusch Sınırı.....	63
4.1.3. Yatırım/Tasarruf Oranı.....	64
4.1.4. Sermaye Hareketlerinin Yapısı.....	64
4.1.5. Dış Borç / GSYİH.....	65
4.1.6. Cari Açık / GSYİH.....	66
4.1.7. İhracat/ GSYİH.....	67
4.1.8. Reel Döviz Kurunun Değerlenmesi.....	67
4.1.9. Politik İstikrarsızlıklar ve Belirsizlikler.....	68
4.1.10. Ekonomik Büyüme.....	68
4.2. Türkiye’de Ortaya Çıkan Ekonomik Krizlerin Cari Açık İle İlişkisi	68
4.2.1. 1994 Krizi.....	69
4.2.2. 2000 Kasım Krizi.....	71
4.2.3. 2001 Şubat Krizi.....	73
4.2.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizi.....	74
4.3. Kriz Yıllarında Makroekonomik Göstergelerdeki Değişmeler	77
4.4. Türkiye Ekonomisinde Cari Açığa Neden Olan Faktörler.....	82
4.5. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi Sorununa Yönelik Çözüm Yolları.....	86
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	94
ÖZGEÇMİŞ.....	114

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ECM	: Hata Düzeltme Modeli
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
NGSYİH	: Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OECD	: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı
PANEL VECM	: Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli
RGSYİH	: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
SVAR	: Yapısal Vektör Otoregresif Model
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoregresif Model
VEC:	: Hata Düzeltme Modeli
VECM	: Vektör Hata Düzeltme Modeli

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Türkiye İçin Literatür Özeti.....	45
Tablo 2: Yabancı Ülkeler İçin Literatür Özeti.....	52
Tablo 3: 2006-2016 Döneminde Cari Açık, Ekonomik Büyüme, Enflasyon Oranı, İşsizlik Oranı, Kamu Borç Stoku ve Özel Borç Stoku Arasındaki İlişkisi.....	56
Tablo 4: Kriz Yıllarındaki İhracat, İthalat, Cari Açık, Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Oranları.....	79
Tablo 5: 2006-2016 Yılları Arasında Türkiye’de Cari Açığa Neden Olan Faktörler.....	85

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1: Dış Borç / GSYİH Oranı.....	65
Grafik 2: Cari Açık / GSYİH Oranı.....	66

GİRİŞ

Cari işlemler açığı, ödemeler bilançosunda yer alan mal, hizmet dış satımından ve karşılıksız transferlerden elde edilen döviz gelirlerinin aynı zamanda mal, hizmet, dışalım ve tek yanlı transferler için yapılan döviz giderleri kalemlerinden oluşmaktadır. Sermaye hesabı ile cari işlemler açığı arasında bir ilişki mevcuttur. Eğer bir ülke de cari işlemler dengesinde açık varsa, bu açık ilk olarak sermaye girişleriyle kapatılmaktadır. Ancak bir ülkenin cari açığının yüksek seviyelerde olması o ülkenin oluşan bu açığı borçlanarak kapatma yoluna gitmesine neden olmaktadır. Bu durum da ülkenin borçlarının artmasına ve bankalardan talep edilen kredi olanaklarının da azalmasına sebep olmaktadır.

Türkiye’de cari işlemler açığı en önemli makroekonomik göstergelerden biridir. Geçmişten günümüze bakıldığında Türkiye’de cari açık sorunu sürekli olarak devam etme eğilimi göstermiştir. Cari açık ülke ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de kriz göstergelerinden biri haline gelmiştir. Cari açık %5 düzeyinin üzerinde olduğunda krizin yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda çalışmada da cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve ilişkinin yönü araştırılmış, çalışma literatür taramasıyla desteklenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye’de cari açık ve ekonomik büyüme arasında ilişkinin olup olmadığı konusunda iktisatçılar arasında fikir birliği sağlanamadığı görülmüştür. Türkiye’de yapılan çalışmaların çoğunluğu büyümenin cari açığı etkilediği sonucuna varmıştır.

Ekonomik büyüme kavramı ise üretilen mal ve hizmet alanında ortaya çıkan devamlı artış göstergesidir. Ekonomik büyümenin kaynakları olarak sermaye, doğal kaynaklar, nüfus, işgücü ve teknoloji ifade edilmektedir. Buna göre ekonomik büyüme birçok faktörle ilişkili olmaktadır. Ekonomik büyümeyi ve büyümede sürekliliği sağlayabilmek için, sermaye kapasitesini artırmaya dayalı yatırımlar yapmak, teknoloji alanında geliştirilen araçlardan faydalanmak ve üretim faktörlerinin miktarını arttırmak zorunlu bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi esas alan çalışmalar incelendiğinde ekonomik büyümede meydana gelen artışların ekonominin yapısal durumu ile alakalı olarak, cari açığı artırdığı ya da azalttığı sonucuna işaret

etmektedir. Bunun ile birlikte cari açık ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığını ifade eden çalışmalar da mevcuttur. Bu sonuçlar yapılan çalışmalara konu olan ülke ekonomilerin yapısal durumuyla ilişkili olarak değiştiğini göstermektedir. Bu çalışmada da Türkiye ekonomisi özelinde cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine durum analizi yapılmakta ve elde edilen sonuçlar detaylı bir şekilde tartışılmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde ödemeler bilançosu ile ilgili kavramlar ve bilançonun alt hesap grupları hakkında bilgilere değinilmiştir. Bu bağlamda, cari işlemler dengesi ile ilgili kavramlar, cari işlemler dengesine etki eden belirleyiciler, nedenler ve cari işlemler dengesi teorileri açıklanmıştır.

İkinci bölümde, ekonomik büyümeyle ilgili teorik bilgiler yer almaktadır. Buna göre, ekonomik büyümenin kaynakları, ölçülmesi ve ekonomik büyümenin modelleri anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde, konu ile ilgili literatür çalışmasına yer verilmiştir. 2006–2016 dönemi için cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çeşitli makroekonomik göstergelerin verileri ışığında yorumlanmış ve ortaya çıkan sonuçlar tablolar yardımıyla analiz edilmiştir.

Dördüncü bölümde, cari işlemler açığının sürdürülebilirlik kriterlerine yer verilmiş, Türkiye’de ortaya çıkan ekonomik krizlerin cari işlemler açığına ve ekonomik büyümeye olan etkilerine ayrıntılı olarak değinilmiş, ülkemizde krizleri önlemeye yönelik alınan önlemlerle ve uygulamaya konulan programlara yer verilmiştir. Diğer taraftan Türkiye’de cari açığa neden olan faktörler araştırılarak tabloyla desteklenmiş ve cari açığı azaltmaya yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER DENGESİ

1.ÖDEMELER BİLANÇOSU

Ödemeler bilançosu, herhangi bir ülkenin mevcut kişilerin belirli bir dönemde diğer ülkelerde mevcut kişilerle yaptıkları tüm ekonomik işlemleri açıklayan kayıt biçimi olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2009: 313).Diğer bir ifade ile ödemeler bilançosu, bir ülkenin döviz kazandırıcı ve döviz sarf edici faaliyetlerini bir yıllık bir zaman dilimi için sergilemektir. Bu nedenle ödemeler bilançosu, ülkeler bakımından ekonomik ve mali itibarın, uluslararası ödeme gücünün ve devletlerin ekonomi politikalarındaki sağladığı faydanın açısından tespiti oldukça belirleyicidir (Çak, 2013: 18).

Ödemeler bilançosu, IMF (Uluslararası Para Fonu) tarafından şöyle ifade edilmiştir: belirli bir dönemde ülke ekonomisinin yerlileri ile yabancılarının ortaya çıkan ekonomik akımların veya bağlantıların, transfer ödemelerinin ve rezervlerde oluşan değişikliklerin sistemsel ve muhasebe kayıtlarıyla ilişkili olarak kaydının yapıldığı bir dokümandır (Çekim, 2009: 4).

Ödemeler bilançosu da tüm işlemlerin alacaklı (+) ya da borçlu (-) kısmında yer almaktadır. Alacak kısmında ülke için parasal alacak doğuran ya da döviz kazandıran işlemler yer alırken, yabancıların alacağını oluşturan işlemler borçlu kısmında yer almaktadır. Örneğin; mal ve hizmet ihracatı, dolaysız yatırımlar döviz kazandırıcı olduklarında alacaklı bölümünde yer alırken, ithalat ve dış seyahat harcamaları borçlu işlemler arasında yer alır. Kısaca, yapılan bir işlem döviz kazandırıyorsa alacaklı, döviz harcaması gerektiriyor ise borçlu işlem olarak görölmektedir (Unay, 2000:441).

1.1. Ödemeler Bilançosunu Oluşturan Ana Hesap Grupları

Ödemeler bilançosu temel alt hesap gruplarına ayrılmaktadır. Bunlar, cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, resmi rezervler hesabı ve net hata ve noksan hesabıdır.

Ödemeler bilançosu alt hesaplarında dönem sonunda daima dengede olur. Ancak ödemeler bilançosunun ekonomideki gidişatı neticesinde bu denge bozulabilmekte ve açık ortaya çıkabilmektedir. Ancak ödemeler bilançosunda hesap çeşitlerinin birbirini finanse etmesinden dolayı ödemeler bilançosu tekrar dengeye gelmektedir. Bu durumu aşağıda gösterilen denklem yoluyla özetlersek;

Ödemeler Dengesi = Cari İşlemler Hesabı + Sermaye Hesabı Dengesi + Resmi Rezervler Hesabı Dengesi + Net Hata Ve Noksan Hesabı = 0 .....(1.1)
olarak gösterilmektedir.

1.1.1. Cari İşlemler Hesabı

Herhangi bir ülkenin farklı ülkelerde olan ilişkisi fon akımlarının kaydedildiği kalem olarak ifade edilmektedir. Fon akımları uluslararası açıdan mal ve hizmet ticaretindeki ithalatı ve ihracatı ek olarak gelirler ile giderleri kapsamaktadır (Sarıtaş ve Uyar, 2012: 77).

Geniş anlamda ise cari işlemler hesabı, belirli bir süreç içerisinde, ülkeler arasında meydana gelen ekonomik ve mali alanda gerçekleşen ilişkilerin muhasebeleştirildiği ödemeler bilançosu hesabıdır. Cari işlemler hesabına herhangi ülkenin mal ve hizmet ticareti ile transfer ödemeleri kaydedilmektedir. Buna göre cari işlemler hesabı alt kalemlere ayrılmaktadır. Mal ticareti hesabı, ülkenin ticaret dengesini ortaya koymakta ve hizmetler ile net transferler eklendiğinde cari işlemler dengesine erişmiş olmaktadır. Sonuç olarak, cari işlemler hesabının pozitif olması durumunda cari denge fazlası, negatif olması durumunda ise cari denge açığı gerçekleşmektedir (Peker ve Hotunoğlu, 2009: 222).

1.1.1.1. Mal Ticareti

Mal ticareti, ödemeler dengesinin ana hesap kalemidir. Uluslararası ödemelerde, ödemeler bilançosunun 1/2 ile 1/3' ün içinde yer almaktadır. Mal ihracatı, herhangi ülkede üretilen malların başkalarına satılması süreci olarak tanımlanmaktadır. Kalanı alacak olarak veren bir hesap olduğundan dolayı, yükselmesi ülke açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Mal ithalatı ise yabancılar açısından olumsuz alacak doğurduğundan dolayı bilançonun borçlu

kısmına yazılmaktadır. Sonuçta mal ithalatı ile mal ihracatı farkının, dış ticaret bilançosunu oluşturmaktadır (Karluk, 2003: 447).

Diğer bir ifade ile mal ticaretinden ziyade bazen “görünür ticaret” adında da kullanılmaktadır. Mal ithalat ve ihracatı ülkelerin uluslararası ekonomik işlemlerinde yer almaktadır. Aynı zamanda mal ticareti reel ekonomide yaşanan sürecin açık ifadesidir. Zira ulusal ekonomide üretim, teknoloji, verimlilik gibi uzun dönemli yaşanan süreçlerin bir kanıtı olarak da ifade edilebilir (Seyidoğlu, 2009: 318).

1.1.1.2. Uluslararası Hizmetler

Bir ülkenin cari işlemler bilançosunun hizmetler hesabında hizmet ithalatından ve ihracatından kaynaklanan ödeme akışları da yer almaktadır. Hizmet ithal ve ihracına “görünmez ticaret” adı da verilmektedir (Seyidoğlu, 2009: 318).

Hizmetler hesabında, turizmin hizmetleri, uluslararası taşımacılık hizmetleri, uluslararası inşaat hizmetleri, uluslararası bankacılık ve sigortacılık gibi birçok hizmetler grubu kayıt altına alınmaktadır.

Turizm hizmetleri hesabı, gelirlerini yabancı ülkedeki yerleşiklerin diğer ülkelerdeki harcamaları (gezi, otel, gıda tüketimi, hediyelik eşya alımı, ulaşım, müze giderleri) oluşturmaktadır. Bu işlemler, harcamanın yapıldığı ülkede ihracat, ülke yerleşiklerinin yabancı ülkelerde yaptıkları harcamalar ise mal ithalatı olarak değerlendirilmektedir (Sürekçi, 2010: 6).

Uluslararası taşımacılık hizmetleri grubunda, kara, deniz ve hava yoluyla dışarıya yolcu ve yük taşımacılığında elde edilen dövizler ve yabancılar tarafından yapılan taşımacılık işlemleri yer almaktadır (Yaşar, 2013: 7).

Uluslararası inşaat hizmetlerinde ise bir ülkede yerleşiklerin başka ülkede yaptıkları inşaat, danışmanlık hizmetleri ile o ülkede yabancılar tarafından yapılan bu tür hizmetler görülmektedir (Öztürk, 2013: 11).

Son olarak hizmetler hesabı içinde yer alan bir diğer hesap grubu uluslararası bankacılık ve sigortacılık hesabıdır. Uluslararası nitelik taşıyan çokuluslu banka ve

sigorta şirketlerinin döviz kazançları ile ülkenin bu şirketlere yaptığı ödemeler yer almaktadır (Karluk, 2013: 645).

1.1.1.3. Karşılıksız Transferler

Herhangi ülkenin satın alma işleminin başka ülkelere ticari hedefler haricinde tek taraflı aktarılması halinde gerçekleşen ekonomik işlemlere, karşılıksız transferler hesabı denir. Ülkeler arasında bağış ve hibe olarak gerçekleştirilen işlemler karşılıksız transferler hesabında kaydedilmektedir. Karşılıksız olduğu için herhangi bir işlem istemediğinden dolayı, buna tek taraflı veya karşılıksız transferler denir (Yaşar, 2013: 8-9).

Karşılıksız transferlerde, bağışta bulunan ülke açısından bir borç ödenmesi gibi değerlendirilen bu işlem ülkenin ödemeler bilançosunun borçlu kısmına kaydedilir. Bağışı alan ülke de ise bu işlem ödemeler bilançosunun alacaklı kısmına kaydedilir. Ödemeler bilançosunun muhasebe denliğini tutturmak için karşılıksız transferler için başka bir hesabın karşı tarafına aynı değerde kayıt düşülür. Örneğin bir ülke bağış almışsa, bunun tutarı kadar bir meblağ karşılıksız transfer hesabının alacaklı yanına ve mal ticareti hesabının borçlu yanına (ithalat hesabına) kayıt edilir. Bağış parasal ise, transfer hesabının alacaklı yanındaki kaydı denkleştirmek için sermaye hesabına veya rezerv hesabına kayıt yapılmaktadır (Şahin, 1997: 325-326).

1.1.2. Sermaye Hesabı

Sermaye hesabı, cari üretimle doğrudan ilgili olmadan satın alma gücünün günümüzden geleceğe transferi ile ilgili ödemeleri kapsayan bir hesap grubudur. Bu ödemeler finansal yatırımları, borçlanmaları ve borç geri ödemeleri gibi ödemeleri içerir. Resmi, özel, kısa ve uzun süreli krediler sermaye hesabında yer alır. Doğrudan yabancı yatırımlar da bu hesap kapsamında kaydedilir (Aydoğuş ve Öztürkler, 2006: 19-20).

Şahin (2006), tarafından yapılan çalışmada sermaye hareketleri alacaklı ve borçlu işlemlerinin net bakiyesine sermaye hesabı olarak ifade edilmektedir. Herhangi bir ülkede sermaye hesabının borçlu bakiye vermesi o ülkenin bilanço zamanında dış aleme daha fazla kaynak verdiğini gösterir. Buda o ülkenin

borçlarının azalmış ya da mali ve fiziki sermaye yatırımlarının artmış olduğunu belirtir. Eğer tam tersi olarak sermaye bilançosu alacaklı bakiye verirse, o ülkeye dış alemden net kaynak girişi olmuştur. Yani ülkenin toplam dış borçları veya yabancıların ülkedeki fiziki yatırımları artmıştır (Şahin, 2006: 532).

Sermaye hesabı dengesi ise, bir ülke vatandaşları ile dış alem arasındaki hisse senedi, tahvil, banka hesabı ve arazi gibi varlıkların alım satım işlemlerini kaydetmektedir. Aynı zamanda sermaye hesabı dengesi, hisse senedi, tahvil, banka hesabı ve arazi gibi varlıkların değerlerinin toplamından oluşmaktadır. Buna göre bir ülke vatandaşının yabancı ülkedeki varlıkların satışından elde ettiği döviz; yabancıların o ülkedeki benzer varlıkların satışından elde ettiği döviz geçiyorsa o ülkeye sermaye girişi olur ve sermaye hesabı fazla verir. Ters durumda ise sermaye hesabı açık vermektedir (Bocutoğlu, 2012: 424).

Sermaye hesabı kısa dönemli sermaye hareketleri ve uzun dönemli sermaye hareketleri olarak ayrılmaktadır.

Kısa dönemli sermaye hareketleri süreleri kısa süreden az olan, ülkelerin faiz oranı farklarından oluşur ve döviz kurundaki değişimler üzerine yöneliktir. Uzun dönemli sermaye hareketleri süresi bir yıldan fazla olan, başka bir ülkede resmi kuruluşlar tarafından fabrika kurulması, hisse senedi ve tahvil alınıp satılması, alınıp tekrar verilmesi gibi işlemlerden oluşmaktadır (Ülgen, 2014: 428).

Kısa süreli sermaye hareketlerinin başka sermaye hareketlerinden daha hızlı halde tersine çevrilebilir yapıda olmasından dolayı gelişmekte olan ülkelerin aleyhine bir sonuç doğurmaktadır (İnandım, 2005: 27).

Sermaye hesabı üç alt hesaptan oluşmaktadır. Bunlar doğrudan yatırımlar hesabı, portföy yatırımlar hesabı, finansal türevler ve diğer yatırımlar hesabı olarak gruplandırılabilir.

1.1.2.1. Doğrudan Yatırımlar Hesabı

Doğrudan yatırımlar, yatırımcının ülkesinde yaptığı yatırımlar dışında başka bir ülkede gerçekleştirdiği yatırımları kapsamaktadır. Bu da yatırımcı kuruluşun yönetiminde önem ifade etmektedir (Akbaş, 2012: 56).

Ertürk (1996)'e göre yaptığı çalışmasına göre doğrudan yatırımlar, ülkelerin birbiriyle yatırım yapmak amacıyla aktardıkları kaynak olarak ifade edilmektedir. Bunlar izin alınarak ülkemizin şirketleri ve yabancı ülkeler tarafından da yapılmaktadır (Ertürk, 1996: 391).

Dinler (2005)'in yaptığı çalışmada ise doğrudan yatırımlar, yatırımcıların kendi ülkeleri dışındaki başka ülkelerde yaptıkları yatırımları kapsamaktadır. Bu yatırımlar, yatırımcının diğer ülkelerde yeni bir şirket kurmak veya mevcut bir şirkete katılmak için oluşturduğu sermayeyi, yatırımlardan olan kazancın dağıtılmadan sermayeye eklenmesi ve mevcut şirket ile yatırımın yapıldığı şirket arasında borçlanmadan doğan yatırımları içermektedir (Dinler, 2005: 517).

1.1.2.2. Portföy yatırımlar

Portföy yatırımları, doğrudan yatırımlar ve rezerv varlıklar kalemleri içinde ifade edilenin dışındaki menkul kıymetleri içermektedir. Portföy yatırımı, borç senedi, hisse senedi ve yatırım fonu katılma payı gibi menkul kıymetleri oluşturmaktadır (Akışoğlu, 2013: 14).

Doğrudan yatırım ile portföy yatırımları arasında belirli farklılıklar söz konusudur. Aralarındaki farklılıklar, yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi ve denetimidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı olduğunda, şirket yönetimi ve denetiminde etkili olduğu görülmektedir. Halbuki, portföy yatırımlarında mevcut şirketin yönetim hakkı veya denetim bulunmamaktadır; bu şekilde yapılan işlemler mevcut şirket uluslararası piyasalardan kaynak tahsis etmiş olmaktadır. Aralarındaki diğer önemli bir fark, doğrudan yatırımlarda yatırımcının yatırım sermayesine ilaveten üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de yanında getirmiş olmasıdır. Diğer açıdan portföy yatırımlarında yabancı yatırımcı sermayeden herhangi bir destek sağlamamaktadır (Bildirici, 2008: 7).

1.1.2.3. Finansal Türevler

Bir varlığın değeriyle ilişkili, fakat bu varlıktan bağımsız olarak alım-satım işlemleri gerçekleştirilen finansal araçlardır. Türev işlemler, daha sonraki bir zamanda gerçekleştirilecek alım-satımın koşullarını şimdiden belirleyen ve tarafları

hukuki anlamda bağlantı kuran sözleşmeler ile oluşturulmaktadır. Söz konusu sözleşmeler ödemeler dengesi vadeli ve opsiyon tipi sözleşmeler olarak iki ana başlıkta açıklanmaktadır (TCMB, 2008: 10).

1.1.2.4. Diğer yatırımlar Hesabı

Doğrudan yatırım, portföy yatırımları, finansal türevler ve rezerv haricinde bırakılan sermaye hesaplarının hepsi diğer yatırımlar hesabında toplanmaktadır. Diğer yatırımlar hesabı, varlıklar kalemi, ticari ve nakit krediler, mevduatlar gibi kalemlerden oluşmaktadır. Ticari krediler, ihracat karşılığı yurtdışına açılan kredileri, nakit krediler ise yurt dışı yerleşiklerin gerçekleştirdiği geri ödemeleri ve yurt dışına net kredi açılımlarını göstermektedir (Öztürk, 2013: 18).

Eğilmez ve Kumcu (2008)'nin yaptıkları çalışmada diğer yatırımlar hesabı kısa ve uzun vadeli borçlanmalar olarak ayrılmaktadır. Kısa vadeli borçlanmalar süresi bir dönemden kısa olan borçlanmalar, uzun vadeli borçlanmalar süresi bir dönemden uzun olan borçlanmaları kapsamaktadır. Borçlanmalar ülke içindeki özel kesimin doğrudan ülke dışındaki bankalardan destek alarak sağladıkları borçları, hükümetin sermaye piyasası haricindeki yaptıkları dış borçlanmaları, ülkedeki bankaların ülke dışındaki bankalardan yaptıkları borçlanmalarla, kredili ithalat ve ihracat işlemlerini kapsamaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2008: 248).

1.1.3. Resmi Rezervler Hesabı

Ülkelerin Merkez Bankalarınınca ihtiyaç duyulduğunda döviz piyasasına karışma amacıyla bekletilen, uluslararası ödeme aracı olarak, kullanımı kolay olan ve ödemeler dengesinin finansman gereksinimlerini gidermek, döviz piyasalarına karışmak, yerli paraya ve ekonomiye duyulan itimattı oluşturmak ve dış borçlanmayı esas alarak parasal otoriteler tarafından kontrol edilen dış varlıklar olarak ifade edilmektedir (Uz, 2015: 26).

Aydoğuş ve Öztürkler (2006)'in, yaptıkları çalışmada resmi rezervler hesabı, parasal hesap olarak da adlandırılabilir. Resmi rezervler hesabı ülkedeki tüm parasal kurumların net yabancı para cinsinden finansal varlıkların toplamındaki yükseliş veya düşüşleri göstermektedir. Genel denge negatif veya pozitif

olabilmektedir. Ülkenin uluslararası rezervlerindeki değişmeler resmi rezervler hesabına kaydedilmektedir. Buna göre resmi rezervler hesabı denkleştirici hesap olarak da adlandırılmaktadır (Aydoğuş ve Öztürkler, 2006: 20).

Resmi rezervler değişimleri hesabı ile ödemeler bilançosuna kaydedilen işlemler otonom veya denkleştirici niteliğe sahiptir. Örneğin; ödemeler bilançosunda açık veya fazla olan işlemler ve cari işlemler ile sermaye hesabı işlemlerinin büyük kısmı otonom niteliktedir. Denkleştirici işlemler ise otonom işlemlerin ortaya çıkarmış oldukları bir dengesizlik durumudur (Seyidoğlu, 2003: 60-61).

1.1.4. Net Hata ve Noksan Hesabı

Hatalı veya noksan kayıtlar sebebiyle ödemeler dengesi hesapları içindeki dengesizliğin yazıldığı hesaptır. Net hata ve noksan hesabı pozitifse cari işlemler ya da sermaye hareketleri eşitliklerinde ifade edilmeyen bir işlemlerden ötürü ülkeye döviz girişine veya çıkışına sebep olan cari işlemler ve sermaye hareketleri eşitliğinde yer alan bir işlem az ya da çok olarak kaleme dahil edilmektedir (Danışman, 2009: 11).

Ödemeler bilançosu verileri çift kayıt muhasebe sistemi de dengede olmalıdır. Ayrıca, genellikle çoğu kez alacakların toplamı borçların toplamına eşit olmamaktadır. Söz konusu farklılıklar uluslararası ekonomik işlemler bakımından bilgi yetersizliği, yanlış değerlendirme, tahmin hataları ve zaman farklılıkları gibi sebeplerden dolayı oluşmaktadır. Oluşan bu farklılık net hata ve noksan hesabında düzeltilmektedir (Parasız, 2007: 272).

Fırat (2015)'ın yaptığı çalışmada net hata ve noksan hesabı, çeşitli kayıt hataları veya eksiklikleri sebebiyle uygulamada sıfırdan büyük veya küçük çıkmaktadır. Net hata ve noksan kalemi, Türkiye'de yüksek çıkmaktadır. Net hata ve noksanın büyük çıkması kayıt dışılığında büyük olduğu anlamına gelmektedir (Fırat, 2015: 21).

1.2. Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler dengesi herhangi ülkenin net dış varlıklarındaki farklılıkları başka ifadeyle diğer ülkelerin gelirlerindeki paylarının yükselip düşmesini

belirtmektedir. Ancak ülkede cari işlemler fazlası varsa borç veren, başka ülkelerin gelirleri üstündeki payları fazla durumdadır. Ülke cari işlemler açığı veriyorsa borçlanan durumunda olmaktadır (Adıgüzel, 2014: 61).

Cari işlemler dengesi iki yöntem ile elde edilmektedir. Bu yöntemlerden ilki milli gelir hesaplama yöntemine göre aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. Buna göre Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), özel tüketim harcamaları (C), özel yatırım harcamaları (I), hükümet cari harcamaları (G) ve net mal ve hizmet ihracatı ve net faktör gelirlerinin (X - M) toplamından oluşmaktadır.

$$GSMH = C + I + G + X - M \quad (1.2)$$

Milli gelir hesaplarındaki ikinci temel eşitliği elde edilen gelirin nasıl kullanılabileceğine yönelik ilişki belirlemektir. Milli gelir harcanabilir (C), tasarruf edilebilir (S), vergi olarak hükümete aktarılabilir (T) ya da yurt dışına transfer edilebilir (Tr).

$$GSMH = C + S + T + Tr \quad (1.3)$$

GSMH için oluşturulan değişkenler eşitlendiğinde, oluşan ifade düzenlendiğinde aşağıdaki eşitlik ortaya çıkmaktadır:

$$X - M - Tr = (S - I) + (T - G) \quad (1.4)$$

Buna göre eşitlikte sağ taraf cari işlemler dengesini göstermektedir (Cural, 2010: 175). Cari işlemler dengesinde ikinci yöntem, ödemeler bilançosundan ulaşıldığı net mal ve hizmet ihracatı ile tek taraflı transferler eşitliğinin toplamından oluşmasıdır. Mal ticareti hesabından oluşan net ihracata transit ticaret gelirleri, navlun, sigorta ve taşımacılık gibi ticaretin gerçekleşmesini sağlayan, birden fazla hizmet gelirleri de dahil edilmektedir. Hizmetler dengesinde ülkenin turizm gelir ve harcamaları, yabancı yatırım gelirleri ve ülkenin dış borçluluk durumuna bağlı olarak dış borç faiz ödemeleri veya gelirleri ilave edilmektedir (Tiryaki, 2002: 1).

1.2.1. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri

Cari işlemler dengesinin dinamikleri, herhangi bir ülke ekonomisinin gelişmişlik durumuna, siyasi ve sosyal yapısına ve doğal kaynaklara bağlı olarak

değişim göstermektedir. Ancak cari işlemler açığı için önemli ve her ülke ekonomisini ilgilendiren çeşitli belirleyiciler bulunmaktadır (Karagöl ve Erdoğan, 2017: 356).

Bu belirleyiciler arasında dış ticaret hadleri, döviz kurları, mali politikalar ve bütçe açıkları gibi faktörler yer almaktadır.

1.2.1.1. Dış Ticaret Hadleri

Dış ticaret hadleri, dış ticaret kayıp ve kazançlarını ölçmekte kullanılan bir yöntemdir. Dış ticaretten karlı mı ya da zararlı mı çıkılacağı, satılan ve satın alınan malların fiyatlarındaki değişimlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Diğer bir ifade ile belirli bir baz yılına göre herhangi bir ülkenin ihracat malları fiyatları pahalılaştırmış, ithal malların fiyatları ucuzlamış ise o ülke dış ticaretten karlı çıkmaktadır (Aslan ve Yörük, 2008: 36).

Dış ticaret hadleri, 100 değerine göre yorumlanmaktadır. Yani, dış ticaret hadlerinin belirlenen baz yılına göre 100 değerinden büyük çıkması, dış ticaretten zaman içerisinde faydalanıldığını, baz yılına göre 100 değerinden küçük çıkması ise, dış ticaretten faydalanılmadığını göstermektedir (Hepaktan ve Karakayalı, 2009: 182).

Dış ticaret kazançlarını değişik şekillerde ölçmek için geliştirilmiş olan farklı dış ticaret hadleri de mevcuttur. Bunlar; net dış ticaret hadleri, gayri safi değişim ticaret hadleri ve faktör ticaret hadleri olarak ifade edilmektedir (Uz, 2015: 15).

Dış ticaret hadleri incelendiğinde en çok kullanılan net dış ticaret hadleridir. Net dış ticaret haddi aşağıdaki eşitlikle ifade edilebilir:

$$TT = P_X/P_M \quad (1.5)$$

TT: Ticaret Hadleri, P_X : ihracat fiyatları endeksi, P_M : ithalat fiyatları endeksini göstermektedir. Yukarıdaki eşitlikten görüleceği gibi ithalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının azalması veya ihracat fiyatları sabitken ithalat fiyatlarının artması neticesinde ticaret hadleri ülkenin aleyhine sonuç vermektedir (Akbaş, 2012: 45).

1.2.1.2. Döviz Kurları

Döviz kurlarının cari işlemler dengesi üzerinde doğru yönlü bir ilişkisi söz konusudur. Yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar sabitken ulusal paranın dış değerinin düşmesi yani nominal döviz kurunun yükselmesiyle birlikte, ülkenin ihraç malları ucuz olacağından ihracat artacak, ithal ettiği mallar pahalı olacağından dolayı da ithalat azalacaktır. Dolayısıyla nominal döviz kurunun yükselmesi o ülkenin cari işlemler dengesinde iyileşmelere yol açacaktır. Nominal döviz kuru düştüğünde yani tam tersi durumunda ise cari işlemler dengesinde kötüleşmeler yaşanacaktır (Telatar, 2007: 13).

Nominal döviz kurları, yabancı para biriminin ulusal para ile ifade edilen karşılıklarıdır. Nominal döviz kurunun dış enflasyon oranı (P_d) ile yurtiçi enflasyon oranına (P_i) göre düzeltilmesinden oluşan kura (R) da reel döviz kuru denir. Buna göre reel döviz kurları şu formülle ifade edilir:

$$R = EP_d / P_i \quad (1.6)$$

Buna göre yurtiçi enflasyon oranı, dış enflasyon oranından yüksek olması ($P_i > P_d$) durumunda, reel döviz kurları nominal döviz kurlarının altında seyretmektedir. Bu durum ulusal paranın yapay olarak yükselmesi sonucunu vermektedir. Aynı zamanda ülkenin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünün de düşmesine sebep olmaktadır. Ters durumda, yurtiçi enflasyon oranı, dış enflasyon oranından azsa, reel kur nominal kurdan yüksek olmaktadır. Ulusal paranın az olması halinde de ülkenin dış rekabet gücünde yükselme meydana gelmektedir (Seyidoğlu, 2009: 363-364).

1.2.1.3. Mali Politikalar ve Bütçe Açıkları

Maliye politikası ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki, bütçe açıkları ve cari işlemler arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Buna göre aralarındaki ilişki aşağıdaki şekilde ifade edilir:

$$CAB = (S_p - I_p) + (T - P) \quad (1.7)$$

S_p : Özel tasarrufları, I_p : Özel yatırımları, P : Toplam kamu harcamalarını, T : Özel kesimin ödediği vergileri göstermektedir.

Özel tasarruf ve özel yatırım birbirine eşit ($S_p=I_p$) ise, cari işlemler açığı bütçe açığına denk gelmektedir. Net özel tasarruf (özel tasarruf eksi özel yatırım sabit) tutulurken artan kamu harcamasının artması, kamu geliriyle finanse edilmediği sürece, yüksek oranda ticaret açığını yükselterek cari işlemler dengesi açığını büyütecektir. Cari işlemler dengesi açığı, net özel tasarruf değişmediğinde, buna karşılık gelen bütçe açığı azalmadan düşmeyecektir (Makin, 1998: 64).

Ekonomik alanlarda yapılan çalışmalara göre, bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasındaki ilişkiyi açıklayan “ikiz açıklar hipotezine” göre, bu açıklar kendi aralarında pozitif yönlü bir ilişki göstermektedir. Söz konusu hipotez de fikir birliğine varılamamasından dolayı iki değişik fikir mevcuttur. Bunlardan birincisi Ricardian Denkliği Hipotezi, diğeri ise Keynesyen Geleneksel Teori’dir. Keynesyen Geleneksel Teori bütçe açıkları ve cari işlem açıkları arasında güçlü bir korelasyonun varlığını savunmaktadır. IS-LM modelini temel alan bu teori, kamunun bütçe açıklarının yükselmesi halinde cari işlem açıklarının da yükseleceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer yönden Ricardian Denkliği Hipotezi’ne göre de bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasında bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak, ikiz açıklar hipotezinin geçerliliğinden olarak, ikiz açıklar hipotezinin geçerliliğinden bahsedilmemektedir (Ata ve Yücel, 2003: 98).

1.2.2. Cari İşlemler Açığı

Cari işlemler açığı 1980’li dönemlerde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi yönünde engellerin kalkmasıyla önemli hale gelmiştir. Artan sermaye girişlerinin etkisiyle küresel cari hesap açığının yükselerek devam etmesi ABD gibi birçok ülkede ekonomik istikrara ilişkin önemli kaygıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Altınöz, 2014: 116).

Cari işlemler açığı, herhangi ülkeye gelen döviz ile o ülkeden giden dövizin oluşturduğu farklılık cari işlemler dengesidir. Herhangi ülkeden giden döviz, o ülkeye gelen dövizden çok olduğunda o ülkede cari işlemler açığı söz konusudur (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 350).

Aynı zamanda cari işlemler açığı, tasarruf ve yatırımların toplamından oluşan eksiklikten de olmaktadır. Yatırım ve tasarruftan meydana gelen bu tasarruf açığı

cari işlemler açığına denktir. Özetle, toplam yurt içi harcamaların, toplam yurt içi tasarruflardan üzerinde olması, dış tasarrufun olmasına sebep olurken ve bu durum “cari açık” olarak ifade edilmektedir (Eşiyok, 2012: 64).

1.2.3. Cari İşlemler Açığının Nedenleri

1.2.3.1. Yurt İçi Yatırımlardaki Büyük Artışlar

Yatırımlarda meydana gelen artışlar cari işlemler açığını yükseltmeye yönelik etkide bulunmaktadır. Yatırımlarda meydana gelen artışlar, bir ülkede döviz arzını yükselteceğinden döviz kurlarını azaltmakta ve ulusal paranın değerini artırmaktadır. Ulusal paranın değerinde ortaya çıkan bu artış ise ithalatı yükselterek cari işlemler açığını artırmaktadır (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 12).

Yurt içi yatırımda büyük bir artışın meydana gelmesi, yani yatırımın aşırı olmasının birçok nedenleri söz konusudur. Bu nedenler; ülkede yeni doğal kaynakların mevcut olması, teknolojiye yaşanan gelişmeler, yapısal ekonomik reformlar, enflasyonda yaşanan düşüşler, gelir ve sermaye üzerinde yıkıcı etkileri olan vergilerdeki indirim ve bütçe açıklarında eksilme şeklindedir. Bu gibi değişimlerin olması, ülkenin ileriki dönemlerde aşırı seviyede bir ekonomik büyümeye ve yeni yatırımlarda yüksek karlılık ihtimaline girmesi gibi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Uz, 2015: 23-24).

1.2.3.2. Ulusal Tasarruflardaki Azalmalar

Bir ülkede ulusal tasarruf oranının yeteri kadar yüksek olmaması var olan problemlerden biridir. Tasarrufların yeteriz olması tüketim harcamalarının fazla olması anlamına gelmektedir. Bundan dolayı toplam talep ve dolayısıyla tüketim artmaktadır (Sancak ve Demirci, 2012: 160).

Ulusal tasarruflardaki azalmaların iki nedeni söz konusudur. Bunlar; özel tasarruflardaki azalma ve kamu tasarruflarındaki azalmalardır. Özel tasarruflar, kişilerin harcanabilir gelirlerindeki bir düşüş veya harcanabilir gelir artsa da kişilerin harcama portföyünün çoğalması sebebiyle tasarruflarda artış oluşturmamaktadır. Ancak, tüketim harcamalarında bir artış oluşturuyorsa da tasarruflar düşebilir. Vergi oranlarının aşırı düzeylere gelmesi de özel tasarrufları düşüren sebeplerden biridir.

Özel tasarruflarda ortaya çıkan azalmanın, cari açığı arttırması kamu tasarruflarına oranla daha fazladır (Yaşar, 2013: 30).

Kamu tasarrufları ise, vergi hasılatı ile kamu harcamaları arasındaki farka eşit olduğundan, vergi hasılatının azalması ya da kamu harcamalarının artması kamu tasarruflarını azaltmaktadır. Kamu bütçe açıkları fazla veya artan seviyelerde meydana gelen giderler vergi kazançlarıyla karşılanamıyor ise, bütçe açıklarının önüne geçebilmek zorlaşırken dış finansman oluşması kaçınılmazdır. Sonuç olarak, yerli tasarruf seviyesinde eksilme söz konusuysa, harcamaların finansmanı için yabancı tasarruflara gereksinim olmakta ve cari işlemler bilançosu açık vermektedir (Karatay, 2008: 19).

Bir ülke de cari açığın meydana gelmesinde tasarruflarda oluşan açıklar etkilidir. Kamu tasarruflarında yaşanan artışların yanında özel tasarrufların azalması cari açığa neden olmaktadır.

1.3. Cari İşlemler Açığına Yönelik Yaklaşımlar

Cari işlemler açığı ekonomik bir çerçevede açıklayan birçok teori ortaya atılmıştır. Bu teoriler; Esneklikler Yaklaşımı, Toplam Harcama Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım, Mundell Fleming Yaklaşımı, Dönemler Arası Tüketim Yaklaşımıdır. Bu teorilerin her biri cari açığı farklı bir noktadan açıklamaktadır.

1.3.1.Esnelikler Yaklaşımı

C. F. Bickerdike, J. Robinson ve L. Metzler birbirlerinden ayrı olarak devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki etkilerini incelemek için esneklikler yaklaşımını geliştirmişlerdir. Esneklikler yaklaşımının temelinde, devalüasyondan ortaya çıkan yerli ve yabancı malların ücretlerindeki değişimlerden doğan, üretim ve tüketimdeki ikame olanakları bulunmaktadır. Esneklikler yaklaşımı, arz ve talebin sabit fiyat esnekliklerinin uluslararası ticaret akımlarını belirlediğini ileri sürmekte ve uluslararası harcama ve gelir düzeylerinin durağan kaldığını ifade etmektedir (Öztürk, 2013: 42).

Devalüasyon ise sabit döviz kurunda, kamu otoriteleri tarafından ulusal para biriminin değerinin düşürülmesidir. Ulusal paranın değerinin düşürülmesiyle, ülkenin

yaptığı ithalatın azalması ihracatın ise artması beklenmektedir. Çünkü ithal malların yurtiçi fiyatları artmakta; ihracat daha cazip olmaktadır. İhracatın artması ve ithalatın azalması ile ülkenin cari işlemler açığının kapanmaya başlaması beklenmektedir (Karagöl, 2016: 17).

Esneklikler yaklaşımına göre devalüasyonun dış ödemeler dengesi üzerinde bir takım olumlu etkileri vardır. Bu etkiler, devalüasyonun ihracattan sağlanan rekabet üstünlüğü sayesinde ortaya çıkan kazanımların artması ve ithalat giderlerinin de minimize edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Buna göre dış ticaret hesabı fazla vermekte ya da açıklar azalmaktadır. Sonuç olarak cari işlemler hesabı ve dış ödemeler bilançosu iyileşmeye başlamaktadır (Şentürk, 2014: 8).

Esneklikler yaklaşımına göre ülkelerin ödemeler bilançosunun iyileşmesi Marshall Lerner Yaklaşımına bağlıdır.

$$e_x + e_m \geq 1 \quad (1.8)$$

İhraç malları talep esnekliği (e_x) ve ithal malları talep esnekliği (e_m) ile gösterilir. Eğer bu koşul gerçekleşmez ise devalüasyon yolu ile dış dengenin iyileşmesi beklenmez. Önemli olan eşitlikte yer alan ihracat ve ithalat talep esnekliklerinin toplamının bire eşit ya da birden büyük olmasıdır (Avcı, 2015: 11).

1.3.2. Toplama Harcama Yaklaşımı

Toplam harcama ya da diğer adıyla Massetme yaklaşımı, devalüasyonun dış ticaret dengesiyle ilişkisini inceleyen Sidney S. Alexander (1952) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda, devalüasyonun gelir ve istihdam üzerindeki etkileri incelenmiş ve esneklikler yaklaşımının aksine fiyatın değil fiyat ve gelirin toplam esnekliği üzerinde durulmuştur (Karagöl ve Erdoğan, 2016: 11).

Esneklik yaklaşımı, dış ticarete dahil olan malların arz ve talep fiyatları haricindeki tüm değişkenler durağan olduğu için eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Toplam harcama yaklaşımı bu noksanlığı ortadan kaldırmaktadır. Bu yaklaşım, devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkenlerini milli gelir vasıtasıyla ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, döviz kurlarının belirleyicisi olarak gelir ve toplam mal ve hizmet talebi olarak görülmektedir. Ekonomik yapıları aynı olan iki ülke

üzerinde durulmaktadır. İki ülkede de ortalama fiyat düzeyinin değişmediği kabul edilmektedir. Bundan dolayı da Keynesyen sonsuz esnek arz eğrisine bağlı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Faiz haddi modelde dahil edilmeyerek, para ve varlık piyasası modele eklenmemiştir (Şahbaz, 2009: 28).

Dışa açık bir ekonomide devalüasyon, harcamalara oranla geliri ne şekilde etkilediğine bağlı olmaktadır. Açık bir ekonomi için milli gelir denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$Y = C + I + G + X - M \quad (1.9)$$

Y= Toplam Yurtiçi Üretim, C= Özel Tüketim Harcamaları, I= Özel Yatırım Harcamaları, G= Kamu Harcamaları, X= İhracatı ve M = İthalatı Göstermektedir.

T= X – M dış ticaret dengesini, A= C + I + G ise ülke içindeki toplam harcama tutarını ifade etmektedir. Denklem dış ticaret dengesinin toplam yurtiçi üretim ile toplam yurtiçi harcamaların farkına denk olduğunu göstermektedir (Ökte, 2011: 224).

Toplam harcama yaklaşımında, devalüasyonun sadece gelir etkisi açıklanırken fiyat etkisiyle ilgili politika önermesinde bulunmaktadır. Ek olarak bu yaklaşım cari tüketimin cari gelirle ilişkisini açıklamaya yönelik dönemler arasına da yer vermemektedir. Bu eksiklik esneklikler yaklaşımı için de geçerli olmaktadır (Erkılıç, 2006: 20).

1.3.3. Parasalcı Yaklaşım

1970'li yıllarda Robert Mundell, Harry Johnson ve Jacop A. Frenkel'in geliştirdiği bir modeldir (Öztürk, 2013: 45).

Bu yaklaşıma göre, ödemeler bilançosu dengesi para arz ve talebine bağlı açıklanmaktadır. Para talebi sabit durumdayken para arzında meydana gelen bir fazla, piyasadaki para miktarını ve harcamaları yükselmekte, yükselen harcamalar da ithalatı yükseltmekte, ihracatı düşürmekte ve dış açığa sebep olmaktadır. Sonuçta Merkez Bankası, dış açığı düşürmek için rezervlerini kullanmaktadır. Resmi rezervlerdeki düşüş, parasal tabanı daraltmakta, yabancı menkul kıymetlere ve

mallara talebi azaltmakta ve ödemeler dengesi sağlanmış olmaktadır (Uğur ve Karatay, 2009: 118).

Parasalcılara göre parasal genişleme, kısa dönemde geçici olarak yüksek reel gelire neden olmaktadır. Fakat uzun dönemde ise para arzı artınca, sadece enflasyon oranındaki fazlalığın belirleyicisi olmaktadır. Kısa dönemde milli gelir artışı, uzun dönem de enflasyon halinde etkiyen para arzı artışı ekonomideki enflasyona tepki olarak para otoritelerinin para arzını küçültmesi durumunu doğurmakta, bu da durgunluğa neden olmaktadır (Yılmaz ve diğerleri, 2005: 86).

Ödemeler dengesine bu yaklaşım, cari işlemler açığının olduğu bir ülkede faiz hadleri yükseltmekte ve faiz hadlerini bu fazlalık yurt dışından ülkeye sermaye girişine neden olmaktadır. Bu durumda hem ödemeler dengesindeki cari işlemler açığı sermaye hesabı fazlasıyla kapatılırken, hem de ülkeye döviz girişiyle sabit kur sisteminde yükselen para arzı faiz hadlerinin azalmasına ve para piyasasında da eşitliğin olmasına yol açmaktadır (Tunca ve Tunalı, 2006: 5).

1.3.4. Mundell – Fleming Modeli

Mundell-Fleming modeli 1960'lı yıllarda, Markus Fleming ve Robert Mundell tarafından Keynesyen yaklaşımı takiben sermaye hareketlerinin faiz değişkenine bağlı olarak yön değiştirdiği temel düşüncesiyle ortaya çıkan bir teorik yaklaşımdır. Bu model, IS-LM ve BP doğruları ile birlikte incelenmektedir (Alptekin, 2009: 71).

Keynesyen iktisatta iç denge, para ve mal piyasalarının aynı anda dengede olmaları durumunda sağlanmaktadır. Mal ve para piyasasındaki denge IS-LM eğrileri ile açıklanmaktadır. IS-LM eğrilerinin kesiştiği noktada her zaman denge tam istihdamda olmayabilir. Ayrıca iç denge, milli gelirin tam istihdam seviyesinde dengede olması ve ekonomide işsizlik ve enflasyon durumunun olmamasını ifade eder. Dış dengede ise ticaret bilançosu kurulamayan dengenin önüne geçebilmek için dengeleyici sermaye hesabının ele alınması gerekmektedir. Bu durumda milli gelir ve faiz oranları önemlidir. Milli gelirin düzeyindeki değişimin neden olduğu ticaret bilançosu açığı ya da fazlası, sermaye bilançosu fazlası ya da açığı ile

dengelenebilmektedir. Bu denge noktalarının birleştiği doğruya dış denge ya da ödemeler bilançosu dengesi denilmektedir (Değer ve Emsen, 2010: 153-154).

Diğer bir ifade ile Mundell-Fleming modeli, bütçe açıklarının dış açıkları arttırıcı etkisi ikiz açık hipotezinin tek bir tarafıdır. Bütçe açıklarındaki fazla çarpan mekanizması vasıtasıyla toplam talebi yükseltmekte, toplam talepteki artış ile yurt içi faiz oranları artmaktadır. Tam sermaye mobilitesi, yüksek faiz oranları ile ülke dışından yatırımı ülkeye gelmesini sağlayarak ulusal paraya olan talebi yükseltmekte ulusal paranın değerlenmesine neden olmakta ve ülkeye yabancı paranın girişine katkı sağlamaktadır. Yabancı sermayenin yurt içine girmesi ile ulusal pazar değer kazanmakta ve ihracat azalırken ithalat artmaktadır. Bu durum sonucunda ise dış ticaret açıkları meydana gelmektedir (Erdinç, 2008: 211).

1.3.5. Dönemler Arası Yaklaşımı

Dönemler arası yaklaşımında cari işlemler dengesi analizleri yapılırken gelecekteki verimlilik artışları, devlet harcamaları, faiz oranları gibi değişkenlerle bugün ve gelecekteki harcamaların tasarruf ve yatırım üzerindeki etkileri üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Dönemler arası yaklaşım ile dış ödemeler dengesi ve dış ödemelerin sürdürülebilirliği, cari açığın dinamikleri, konjonktürel sebepler dahil edildiğinde uzun dönemli nedenlere bağlı olarak ele alma imkanı olmaktadır (Yiğit,2018: 34).

Diğer bir ifade ile dönemler arası yaklaşım, ülkelerin dönemler arası bütçe sınırlamalarına gitmeleri gerektiği ve ekonomide uygulamaya konulacak olan tercihlerde kısıtlamaların olabileceğini varsaymaktadır. Sonuç olarak, ekonomideki harcamaların şimdiki değerinin, yurt içi üretimin şimdiki değeri ile ilk net dış varlık stoku toplamına denk gelmesi gerekmektedir. Eğer ekonomi net dış alacaklı durumunda ve dünya faiz oranı ortalama değerinden fazla ise kişiler geçici olarak yüksek dış faiz kazançları durumunda tüketimlerini düzenlemekte ve cari işlemler hesabı fazlası olmaktadır. Ekonomi net dış borçlu ise, geçici olarak yüksek olan dış faiz oranı ters yönde etki ile cari işlemler açığına neden olmaktadır (Yaşar, 2013: 18).

Dönemler arası yaklaşımına yapılan iki eleştiri söz konusudur. Bunlardan ilki ekonomik karar birimlerinin gerçekten rasyonel olup olmadıklarıdır. Yapılan diğer eleştiri ise genellikle belirli dönemler için iş başında bulunan hükümetlerin uzun dönemli bir perspektife sahip olup olmadıklarıdır (Aydoğuş ve Öztürkler, 2006: 44).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

2. EKONOMİK BÜYÜME

Herhangi ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının belirli sürede yükselmesi ekonomik büyüme anlamına gelmektedir. Ekonomik büyüme aynı zamanda herhangi bir ülkenin vatandaşlarının yaşam standartlarını devamlı olarak artırma yoludur. Buna göre tüm ülkelerin makroekonomik hedeflerinden biride, hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmektir (Ünsal, 2013: 14).

Ekonomik büyüme, kişi başına reel gelirdeki yükselişleri göstermektedir. Hasıladaki yükselişler, fakat uzun dönemde ülkenin üretim potansiyelinin artması ve daha üretken kullanılmasıyla oluşabileceğinden dolayı ekonomik büyüme sorunu, genel olarak bir uzun vade sorunu olmaktadır. Bu sebeple büyüme, daha fazla arzla belirlenmektedir. Başka bir ifadeyle, bir ülkenin üretim imkanları eğrisini sağa doğru kaydıran sebepler, iktisadi büyüme kuramlarının konusunu meydana getirmektedir. Eğriyi sağa kaydıran sebepler arasında üretim faktörlerinin verimlilikleri, eğitim ile teknoloji alanındaki politikaların ve fiziki sermaye stokunu artırıcı altyapı yatırımların olduğunu söylemek mümkündür (Kibritçioğlu, 1998: 207).

Ekonomik büyüme ülkelerin makroekonomik amaçlarından biridir ve ülkeler hızlı bir ekonomik büyümeyi amaçlamaktadırlar. Ekonomik büyüme, Gayri Safi Yurtiçi Hasılda (GSYİH) meydana gelen artıştır ve bu artış iki farklı şekilde değerlendirilmektedir. İlki Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (NGSYİH)'da meydana gelen artış diğeri ise Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (RGSYİH)'da meydana gelen artışlardır. Ancak NGSYİH'daki artışlar büyümeyi doğru yansıtmamakta dolayısıyla büyüme denildiğinde RGSYİH artışları göz önüne alınmaktadır. Ülkede yaşayanların yaşam standartları için gösterge olan ekonomik büyüme, RGSYİH'in ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilen kişi başına RGSYİH ile ölçülür. Bu şekilde kişilerin yaşam standartlarının değişiminin belirlenmesi ve farklı ülkelerle yapılan analizlerin karşılaştırılmasını kolaylaştırır ve aynı zamanda güvenilir olması sağlar (Avcı, 2015: 28).

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma kavramları arasında bazı farklılıklar söz konusudur. Ekonomik büyüme, herhangi bir ülke ekonomisinin üretim kapasitesinin artırılarak aşırı mal ve hizmet üretilmesini kapsamaktadır (Ertek, 2005: 383). Ekonomik kalkınma ise, bir toplumun meydana getirdiği sosyal devlet kapsamında, nitelik ve nicelik yönünden üretim düzeyi, eğitim düzeyi, demokratikleşme, insan ve mülkiyet hakları ile sağlık ve insanca yaşama imkânlarını göstermektedir (Karagül ve Açıköz, 2009: 472).

Farklılıklar karşılaştırıldığında, ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin en yüksek verimini sağlamak olduğunu ifade eden bir denge sorunu olduğunu açıklamaktadır. Ekonomik kalkınma ise üretim faktörlerinin yaratılmasını ve üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine alması şeklinde iki aşamalı bir süreci göstermektedir. Üretim faktörlerinin yaratılması aşamasında, üretim faktörlerinin gerçekleştirilebilmesi için ekonomiyi de dahil eden yapısal bir değişim sağlanmalıdır. Buna göre ekonomik kalkınma, ekonomik nitelikte olan yapılar yanında, sosyal ve siyasal nitelikteki yapılarda da değişiklik göstermektedir. Yani ekonomik kalkınma, sadece ekonomik durumlarla sınırlı olmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik alanlarda ele alan açıklanması güç olan bir süreç olmaktadır. Her ne kadar kalkınma, ekonomik büyümeyi de kapsıyor olsa da mevcut durumun sayısal olarak büyümesi olarak ifade edilememekte, yeni bir yapının ortaya çıkmasını ifade etmektedir (Yavilioğlu, 2002: 66).

2.1. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

Ekonomik büyüme oranı, bir ekonomide baz dönemine göre gelirden meydana gelen artış oranıdır. Büyüme oranı, GSYİH ile ölçülmektedir. Aynı zamanda herhangi bir değişkenin, belirli bir dönemde yüzdesel değişimi, o değişkenin büyüme hızını vermektedir. Ekonomik büyüme, ülkede üretilen nihai mal ve hizmet toplamında meydana gelen net artış ise, bir ülkedeki GSYİH oranındaki artış hızı ülkenin büyüme hızını belirlemektedir. Buna göre herhangi bir ekonominin büyüme hızı ve büyüme oranı aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir;

$$\text{Büyüme Oranı} = \frac{\text{GSYİH}_n - \text{GSYİH}_{n-1}}{\text{GSYİH}_{n-1}} \quad (2.1)$$

$$\text{Büyüme Hızı} = \text{GSYİH}_n - \text{GSYİH}_{n-1}/100 \quad (2.2)$$

Ekonomi de belirli dönemde üretilen gelir artışı; nominal veya reel olarak ölçülebileceği gibi, toplam veya kişi başına değerlerle de ölçülebilmektedir. Fakat ekonomik büyüme oranı reel değişmelerle ölçülmektedir (Turhan, 2007: 19).

Brüt büyüme hızı, milli gelirin nicel artışıyla ilgili olduğundan o ekonominin üretim gücündeki artışın bir göstergesidir. Toplumun refah düzeyi konusunda bilgi vermemektedir. Toplumun refah düzeyi için “net büyüme hızı” kullanılmaktadır. Net büyüme hızı, brüt büyüme hızından nüfusun büyüme hızı çıkarılarak elde edilmektedir. Buna göre bir ekonomide brüt büyüme hızı, nüfus artış hızından büyükse refah artışı, küçükse refah azalışı ve birbirine eşitse mevcut durumun devamı söz konusu olmaktadır (Berber, 2011: 18).

2.2. Ekonomik Büyüme Kaynakları

Ekonomik büyüme teorilerinin sorunları içinde, ülkeler arasındaki mevcut gelir farklılıklarının nedenleri ve uzun dönemde ekonomik büyümenin kaynakları yer almaktadır. Buna göre nüfus ve işgücü, doğal kaynaklar, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeler gibi üretim faktörlerinin büyüme belirleyen faktörler olduğu ifade edilmiştir (Koç ve Ata, 2012: 200).

2.2.1. Sermaye Birikimi

Bir üretim biriminin belli bir dönem içindeki mal ve hizmet üretme kapasitesi sermaye birikimi ile ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile sermaye birikimi, gelirin bir bölümünü tasarruf edilip ileriki dönemlerdeki üretim ve geliri arttırmak için yatırıma dönüştürülmesidir. Emek faktörünün sıklıkla kullanıldığı hizmet ve tarım sektörlerinde üretim kapasitesinin sermaye birikimiyle olan ilişkisi düşük olsa da sermaye birikimi olmadan bir üretim faaliyetinden bahsedilmesi pek mümkün değildir (Saygılı ve diğerleri, 2002: 10). Yeni fabrikalar, makineler, donanımlar ve araç-gereçler bir ulusun fiziksel sermaye stokunu artırır. Artan sermaye stoku da üretim düzeyinin artırılmasına neden olur (Berber, 2011: 22).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikasının amacı, ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için ülkeler

daha çok sermaye birikimi ve finansman sorunu ile karşılaşmaktadır. 1970'li yıllardan günümüze kadar ülkelerin karşılaştıkları problemlerden biri de sermayenin oluşmasındaki yetersizliklerdir. Bu gibi ülkelerde sermaye kıtlığı ve emek bolluğu, ülkelerin bir diğer belirleyicisi konumunda olmaktadır. Bu özellik göz önüne alındığında, büyümenin gerçekleşebilmesi için yurtiçi tasarruflara ilave olarak, sermaye açığını ortadan kaldırmak için dış borç ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının olması gerekmektedir (Çetinkaya, 2004: 18).

2.2.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar üretim artışını sağlayan, ekonomik kalkınmanın hızlanmasına neden olan faktörlerden biridir. Ülkeler arasında doğal kaynakların dağılımı konusunda eşitlik söz konusu değildir. Buna göre doğal kaynaklardaki bu adaletsiz dağılımın olması, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Çünkü az gelişmiş ülkelerin birçoğunda doğal kaynaklar kıt ve yetersizdir (Unay, 2000: 484).

Taban (2008) çalışmasında insandan başka doğada bulunan toprak, su, madenler, orman ve hayvan gibi tüm varlıklar doğal kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Doğal kaynaklar canlı ve cansız, yenilenebilir ve yenilenemez olarak sınıflara ayrılabilir. Canlı doğal kaynaklara hayvanlar ve ormanlar, cansız doğal kaynaklara ise fosil yakıtlar ve mineraller örnek gösterilebilir. Aynı zamanda toprak, su, hava ve orman yenilenebilir kaynaklara örnek olurken petrol yatakları, doğal gaz, nikel, demir ve diğer madenler yenilemez kaynaklara örnektir (Taban, 2008: 19).

Doğal kaynakların, ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağlayabilmesi için o ülkelerde bulunan kurumların iyi işlemesi gerekmektedir. Bol miktarda doğal kaynak rezervi olan ülkelerin üretim yanlısı politik kurumlara sahip olmasıyla ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Az gelişmiş ülkelerde siyasi çeşitlilikten daha fazla şiddet ve terör gibi politik istikrarsızlık ve hükümetin etkisizliğinin olması kurumların kalitesini zayıflatmaktadır. Ancak az gelişmiş ülkelerde yolsuzlukların azaltılması, kanunların kalitesinin artırılması, seçimlere saygı ve siyasi kurumların güçlendirilmesi gibi durumların olması doğal kaynakların doğru kullanımına neden

olurken ekonomik büyümeye de olumlu katkılar sağlamaktadır (Ünlü ve diğerleri, 2017: 561).

Sonuç olarak, ekonomik büyüme doğal kaynaklara, sermayeye, teknolojik imkanlar için eğitilmiş, girişken ve verimlilik hedefi olan kalifiye insan gücüne, etkin yönetim biçimine, gerçekçi kalkınma planlarına ve iyi düzenlenmiş ekonomi politikalarına bağlı olarak oluşmaktadır. Bu faktörlerin birindeki düşüklük, ülkenin kalkınmasını kısıtlayacak sorunlardır. Bu faktörlerin birbirleriyle kurdukları adaptasyon ve eşgüdüm, doğal kaynakların ve kalkınmanın lokomotifleri olmakta ve sosyo-ekonomik anlamda ülkenin kalkınmasını kolaylaştırarak gelişmesini sağlamış olmaktadır (Başol ve diğerleri, 2005: 70).

2.2.3. Nüfus ve İş Gücü

Bir ülkede aktif nüfusun miktarı ve çalışmak isteyenlerin sayısı kadar, insanların sahip oldukları bilgi ve görgü seviyesi ve girişkenlikleri üretim seviyesini ve artış hızını etkilemektedir. İnsan gücünün her alanda sahip olduğu kalitelerin geliştirilmesi ile üretim artışları arasında sıkı bir ilişki vardır. Sanayi işçisi, çiftçi, teknisyen, ustabaşı, mühendis, iş yöneticisi, organizatör, idareci ve yatırımcı olarak ekonomik gelişme hızının arttığı; ekonominin istediği kalitede insanı istenen sayıda yetiştiremeyen bir ülkede ise gelişme hızının azaldığı görülmektedir (Üstünel, 1990: 236).

Ekonomik büyümenin kaynaklarından bir diğeri ise nüfus ve iş gücüdür. İş gücünün artış hızı genellikle nüfus artış hızıyla sınırlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı gelişmiş ülkelere oranla daha fazladır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde yapılan incelemeler, fiziki, beşeri sermaye ve teknolojik ilerlemedeki artış hızının ekonomik büyümede önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir (Baş, 2001: 48).

Nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, geçmişten günümüze önemli bir konu olmuştur. Nüfus artışı ve ekonomik büyüme ilişkisini açıklayan görüşlerin bazıları, hızlı bir nüfus artışının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini, bazıları da bu etkinin pozitif olduğu ve nüfus artışının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin

olmadığını ifade etmektedir. Elde edilen sonuçlar, nüfusun büyüklüğündeki değişmelerle ilgilenildiğini göstermektedir (Kabaş ve Kandır, 2013: 412).

2.2.4. Teknolojik Gelişmeler

Ekonomik büyüme kaynaklarından bir diğeri teknolojik gelişmelerdir. Üretim faktörlerinin verimliliğini artırarak, aynı miktar girdi ile daha fazla üretmeyi ya da aynı miktar çıktıyı daha az kaynakla üretmeyi sağlayan sürece teknolojik gelişme adı verilmektedir. Aynı zamanda teknolojik gelişme, üretim fonksiyonu ve maliyetleri değiştirerek, arz eğrisini sağa doğru kaydırmakta ve ekonomik büyümenin artışı sağlamaktadır (Hepkarşı, 2013: 8).

Teknolojik gelişme aynı girdi miktarı ile daha fazla miktarda ve kalitede mallar üretmeye imkan sağlamaktadır. İnsanlık tarihinde ortaya çıkan buluşlar arasında buharlı motorlar, elektrik jeneratörleri, içten patlamalı motorlar, jet uçakları örnek olarak gösterilebilmektedir. Günümüzde ise elektronik, bilgisayar ve taşımacılık gibi alanlarda teknolojik değişmeler ortaya çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2006: 835).

Teknolojik gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, teknolojik yenilikler sayesinde üretilen yeni mal ve hizmetler çıktı ve girdi niteliğine sahiptir. Üretim sürecinde girdi olarak kullanılan modern teknoloji ürünleri emeğin verimliliğini yükselterek firmaların üretim miktarının artmasına katkıda bulunmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2011: 316).

2.2.5. Girişimcilik

Girişimcilik, işletmeciliğin ve toplumun yapısında bir değişim meydana getirir ve gelişmesini sağlar. Bu değişim büyüme ve üretimin artmasına neden olmaktadır. Yenilikçilik ise değişim ve gelişmeyi kolaylaştırmaktadır. Yenilikçilik; pazar için yeni mal ve hizmetlerin geliştirilmesini sağlamakta ve yeni işletmelerin yatırıma olan ilgilerini harekete geçirmektedir (Öztürk, 2008: 21).

Girişimcilik herhangi bir ülkenin istihdam ve refah artışı konusunda olumlu sonuçlar sağlayarak ülkenin ekonomik gelişmesini hızlandırmaktadır (Aydın, 2017: 373).

Bir toplumun refah düzeyinin artması büyümeyi etkileyebilmesiyle ve girişimcilik ile inovasyon alanlarının gelişmesiyle alakalıdır. Küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerinde oluşan değişimler girişimcilik ve inovasyon verimliliği arttırmaktadır. Bundan dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel kaynağı olarak girişimcilik ve inovasyon gösterilmektedir (Özkul ve Örün, 2016: 17).

2.3. Ekonomik Büyüme Modelleri

2.3.1. Klasik Büyüme Modeli

Klasik büyüme modeli çok sayıda iktisatçının ileri sürdüğü teorileri ile oluşmuş bir modeldir. Ancak klasik büyüme modeline en önemli katkı Adam Smith, David Ricardo ve Robert Malthus tarafından yapılmıştır. (Muratoğlu, 2011: 167).

Ricardo büyüme modeli, büyüme ve bölüşüm modelidir. Ricardo'ya göre kapitalistlerin amacı kar elde etmek ve sürekli üretimi arttırmaktır. İki temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar, toprak sahiplerinin toplam hâsıladan aldıkları payın açıklanmasına yardım etmek ve toplam hâsılanın geri kalan kısmının ücret ve kar olarak nasıl dağıtılacağını belirtmektir. Büyümenin durdurularak ekonomiyi durgunluğa getirecek mekanizma emek, girişimci, toprak sahibi arasındaki gelir dağılımı paylarının değişimidir (Yıldırım, 2009: 20).

Adam Smith ise büyüme ile ilgili görüşlerini, yazdığı milletlerin zenginliği adlı eserinde belirtmiştir. Adam Smith'e göre ekonomik büyüme, süreklilik arz etmeyen, belirli bir büyüme sürecinden sonra ekonomilerin durgunluğa gireceğini ifade etmektedir. Ancak Smith, diğer klasiklerden farklı olarak durgunluğun olumsuz bir süreç olmadığını kabul etmekte, dolayısıyla da iyimser klasik olarak adlandırılmaktadır (Berber, 2011: 48).

Adam Smith tasarruflara da büyük önem vermektedir. Çünkü büyümenin temel kaynaklarından biri olan sermayenin artışı tasarruflara bağlıdır. Tasarruf artışları kar artışlarına, kar artışları yatırım artışlarına ve yatırım artışları ise sermaye stokunda artışlara sebep olarak ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Smith'e göre

tasarruflar mutlaka yatırıma dönüşmekte ve ekonomik büyüme sağlanmaktadır (Avcı, 2015: 38).

Adam Smith'e göre sanayileşmeye dayalı büyüme modeli de söz konusudur. Buna göre artan iş bölümü önemli bir faktördür. Dolayısıyla ulusal zenginliğin kaynağı iş bölümüne dayalı insan emeğidir. İş bölümüne dayalı insan emeğinde artan verim söz konusudur (Özsağır, 2008: 4).

Modele göre iş bölümüne ilaveten çalışanların belirli işleri yapması uzmanlaşmayı getirmektedir. Bu durum çalışanlar için işlerin daha kolay ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Adam Smith'e göre iş bölümünde, çalışanlar dikkatlerini bir amaca yöneltmeli ve işin daha kolay ve kısa yöntemlerle olması sağlanmalıdır. Bu durum sonucunda da icatlar ve teknolojik ilerleme meydana gelmelidir. Dolayısıyla çoğunluğun kendi uzmanlaştığı işte çalışması gerekmektedir. İş değişikliği olduğunda doğabilecek zaman kayıplarının da önüne geçilmelidir (Işık ve diğerleri, 2015: 109).

Aynı zamanda Adam Smith teknolojik gelişmelere de değinmiştir. Teknolojik gelişmenin, ekonominin durgun durum safhasına geçiş sürecini ele almıştır. Smith'e göre kar amacı olan müteşebbislerin tasarruf ve yatırımlarıyla sağladıkları sermaye birikimi, işbölümü ile ihtisaslaşmaya ve oluşan teknik ilerlemenin olmasına neden olmaktadır. Bu şekilde piyasanın genişlemesi içsel ve dışsal ekonomilerin yaratılması, emekte artan verim kanununu geçerli kılmaktadır. Emekte artan verim ücret seviye ve nüfus artışlarına sebep olmakta ve fakat artan verim sonsuza kadar devam etmemektedir. Karlar sifıra düşmekte, sermaye birikimi, nüfus ve gelir artışı durmakta, böylece ekonomi durgunluk sürecine girmektedir (Kuyubaşı, 2009: 14). Adam Smith'in büyüme kuramını kısaca özetlersek;

-Teknolojik yenilikler vardır.

-Büyümenin kaynağı sermaye ve iş bölümüdür.

-İş bölümü, gerçekte yol açtığı genel zenginliği ön gören ve amaçlayan herhangi bir bilinçli düşünce ürünü değildir.

- İş bölümü sonucu verimlilik artacağından çalışan kişi başına artan verimler yasası geçerlidir.
- Uzun dönem dengede kar oranı düşmekte, büyüme durmaktadır.
- İş gücünün eğitiminde emeğin niteliği söz konusudur. Fakir ailelerin çocuklarına ücretsiz eğitim verdirmesi gereklidir.
- Kurumsal ve kültürel çerçeve ile büyüme kuramı arasında ilişki yoktur.
- Yaratıcı zihinsel emek ile büyüme arasında ilişki yoktur, fakat iş gücünün verimliliğinde bir artış vardır.
- Yaratıcı zihinsel emek, teknolojik yenilikler, verimlilik atışı ilişkisi zayıftır (Gürak, 2016: 58-59).

Thomas Robert Malthus ise 1766-1834 döneminde yaşamıştır. Malthus İngiliz nüfus bilimci ve politik iktisat teorisyenidir. Malthus'a göre kısıtlamaya neden olabilecek bir etken olmadığında nüfus geometrik (1,2,4,8) ve hâsıla aritmetik (1,2,3,4) olarak artmaktadır. Bu durum kişi başına düşen gelirin azaldığını göstermektedir (Işık ve diğerleri, 2015: 109).

Malthus'un teorisi iki amaca dayanmaktadır. Bunlar, üretim faktörlerinden biri olan toprağın arzı sabitken, azalan verimler olması bir diğeri ise nüfus artış oranı üzerinde hayat standardının olumlu etki yaratmasıdır. Aynı zamanda Malthus teorisi, teknolojik değişmelerin veya uygun toprağın olmaması sonucunda nüfus hacminin kendini dengeleyeceği negatif bir geri beslemeye sahip olduğunu ifade etmektedir. Yani, nüfus yükselirken toprak/nüfus oranı ve ücretlerin azalması anlatılmaktadır (Kuyubaşı, 2009: 15). Robert Malthus aynı zamanda büyümenin sınırını kıtlığa bağlamakta, kullanılabilir alan sabit olduğunda nüfus artışının sınırlandırılmasının önemi üzerinde durmaktadır (Çetin, 2006: 3).

Kısaca klasik büyüme modeli, ekonomide tam rekabetin ve tam istihdamın olduğu bir durum için çıkarsama yapmaktadır. Üretim fonksiyonu, azalan verimler kanuna göre işlemekte ve bu durum emeğin azalan verimliliği ile ifade edilmektedir. Ekonomide nüfus artışı, tarım ürünlerine olan talebi yükseltmekte, talebin

yükselmesi ise verimsiz olan tarım topraklarının üretime açılarak verimlerin azalıp karların düşmesine yol açmakta, kar oranlarındaki düşüş sonucunda yatırımlar azalarak ekonomide durgunluğa sebep olmaktadır (Özden, 2014: 25-26).

2.3.2. Joseph Schumpeter Büyüme Modeli

Joseph Alois Schumpeter, Karl Marx'ın görüşlerinden yararlanmışır. Joseph Schumpeter kendi görüşlerinin Karl Marx'ın görüşlerini tamamladığını ve Karl Marx'ın sistemi içinde çalışılabileceğini ifade etmiştir. Joseph Schumpeter, Karl Marx gibi tarihci metodu benimseyerek kapitalizmi tarihsel süreç içinde ele almakta ve modellemelerini de bu çerçevede oluşturmaktadır (Kuyubaşı, 2009: 17-18).

Joseph Schumpeter'in ekonomik büyüme için geliştirdiği analizin üretim faktörlerinin değişik bir kombinasyonu biçiminde tanımlanması mümkün olan "yenilikler" ve yenilikleri uygulayan ve kapitalist sistemin sürekli değişmesini sağlayan kapitalizmi dinamikleştiren kişiler olarak tanımlanabilecek olan "girişimcilik" kavramları vardır (Taban, 2008: 42).

Schumpeter, ekonomik gelişmede girişimcilerin aktif yönünü ifade etmekte ve girişimciyi yenilikleri gerçekleştiren kişi olarak ele almaktadır. Aynı zamanda buluşlar yoluyla girişimcilerin üretime sağladıkları yenilikleri, liberal kapitalist gelişmenin itici gücü olarak görmektedir. Buna göre Schumpeter teknolojik yenilikleri ve girişimcilik faaliyetlerini yeniliklere ilave eden güçler olarak ele alınmaktadır (Er, 2013: 75).

2.3.3. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Harrod-Domar modeli, İngiliz R.F. Harrod ve Amerikalı E.D. Domar tarafından birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirmiş oldukları bir modeldir. Bu büyüme modeli, Keynes'in eksik bıraktığı yatırımların kapasite artırıcı etkisini incelemiştir. Buna göre her yatırımın ekonomi üzerinde etkileri vardır. Bu etkiler çoğaltan etkisi sonucu yatırımın milli gelirden sağladığı artış ve yapılan yatırımların yatırım malları ile alt yapıya yönelik olması nedeniyle daha büyük üretim gücü sağlaması yani ülkenin üretim kapasitesinin artması ile ifade edilmektedir (Dinler, 2005: 540).

Harrod-Domar modeli varsayımları aşağıdaki şekilde ifade edilebilir. Harrod-Domar büyüme modeli sabit katsayılı bir üretim fonksiyonu ile işlemektedir. Emek ve sermaye girdileri sabit oranlarda birleşmektedir. Bu durumda üretim fonksiyonunda emek ve sermaye girdilerinin marjinal ve ortalama verimleri sabit ve sermayenin ortalama ve marjinal verimi eşit olmaktadır.

$$\frac{Y}{K} = \frac{dY}{dK} = \sigma \quad (2.3)$$

Sermaye verimliliği “sermayenin potansiyel sosyal verimliliği” olarak ifade edilmektedir. Yani söz konusu hasıla artışıdır.

Harrod-Domar modelinde tasarruf milli gelirin fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Ekonomide milli hasılanın marjinal tasarruf eğilimi (s) ile gösterilmektedir.

$$S = s(Y) \quad (2.4)$$

Harrod-Domar modelinde milli hasıla mevcut sermaye stokunun ve milli hasıladaki artış da sermaye stokundaki artışın bir oranıdır. Milli hasıla ile sermaye stoku arasındaki oransal ilişki şu şekilde gösterilmektedir.

$$Y = \sigma.K \quad (2.5)$$

Y: Milli Hasıla

K: Milli hasılanın üretiminde kullanılan sermaye stoku

σ : Y/K: Hasıla/Sermaye oranıdır. Milli hasıladaki büyüme sermaye stokundaki fiziksel büyüme ile orantılıdır.

$$dY = \sigma.dK \quad (2.6)$$

dY: Milli hasıladaki artış

dK: Sermaye stokundaki artışı göstermektedir.

$$\sigma = \frac{dY}{dK} \quad (2.7)$$

Mevcut sermaye stoku tam kullanıldığında, milli hasıladaki büyüme sermaye stokundaki yıllık büyüme ile sınırlı kalmaktadır (Şahin, 2006: 560-561).

2.3.4. Neo-Klasik Büyüme Modeli

Neo-Klasik büyüme modeli klasik iktisat modelinden esinlenerek geliştirilmiş bir modeldir. Bu model ekonomide tam rekabetin ve tam istihdamın olduğunu ve faktör paylarının marjinal katkıya göre belirlendiğini varsaymaktadır. Bu modelin temsilcileri arasında M. Solow, T.W. Swan ve J.E. Meade yer almaktadır (Unay, 2000: 495).

R.Solow'a göre, Neo-klasik büyüme modelinin hipotezi; ölçeğe göre sabit getirinin olması, sermayenin marjinal verimliliğinin düşmesi, teknolojinin dışsal varsayılması, faktörler arası ikamenin var olması ve bağımsız bir yatırım fonksiyonunun yer almasıdır(tasarruf-yatırım eşitliğinin olması) (Kibritçioğlu, 1998: 214).

Neo-Klasik büyüme modelinde ele alınan üretim faktörü ile ülkenin reel ulusal üretimi bir fonksiyonda ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirmeye toplam üretim fonksiyonu adı verilmiştir. Neo-klasik toplam üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir;

$$GSY\dot{H} = f_T(L, K, N) \quad (2.8)$$

L: Toplam emek, K: Sermaye ve N: Doğal kaynaklar şeklinde gösterilir. Buna göre, ülkede yaratılan toplam reel üretimin (GSY $\dot{H}$), kullanılan emek, sermaye ve doğal kaynak miktarları ile doğru yönlü ilişki söz konusudur. Teknoloji ise, diğer üç faktörün üretimine katkısını belirleyen bir faktör olarak ifade edilerek f_T ile gösterilmektedir (Seyidoğlu, 2006: 840).Neo klasik büyüme teorisinin varsayımları aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir;

-İş gücü ve teknolojik gelişme dışsal varsayılmaktadır.

-Tasarruf ve yatırım oranları birbirine eşit ve tek olan bir tasarruf fonksiyonu yoktur.

-Üretim fonksiyonunda, sermaye ve iş gücünün ayrı ayrı azalan getirisi, birlikte sabit getirisi bulunmaktadır.

-Piyasaya tam rekabet ve tam istihdam koşulları hakimdir.

-Uluslararası düzeyde yakınsama hipotezi kabul edilmemektedir.

-Uzun dönemde koşulları aynı olan gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere oranla daha çok büyüyerek oluşabilecek refah farkını kapatabilecekleri sonucuna dayanmaktadır (Kutlu, 2013: 29-30).

Solow büyüme modelinde, tasarrufların yatırıma dönüşmesiyle sermaye birikiminin yükselmesi ekonomik büyümeyi ortaya çıkarmaktadır. Teknolojik gelişme ise mevcut sermaye ve emek miktarıyla daha fazla üretimi oluşturmaktadır. Teknoloji sabitken ekonominin kendi dinamikleri kişi başına düşen sermaye stokunu (kişi başına düşen geliri) uzun dönemde belli bir noktaya getirerek aynı düzeyde olmasını sağlamaktadır. Nüfus artışını karşılayabilmek için sermaye stoku da aynı seviyede artmakta ve kişi başına düşen gelir sabit kalmaktadır. Teknolojik gelişmenin, kişi başına düşen geliri yükselttiği görülmektedir (Umutlu ve diğerleri, 2011: 353-354)

Neo-Klasik büyüme teorisinin varsayımı, sermayenin azalan getirisidir. Bundan dolayı geçiş döneminde büyümenin temel belirleyicisi olan fiziksel sermayedeki artışlar, azalan getiriyle karşılaştığından büyüme belli bir noktada durmaktadır. Buna göre gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki farkın azalması ve ülkelerin ekonomik büyüme konusunda bir "yakınlaşmanın" olacağını göstermesi yakınsama hipotezi adı altında açıklanmaktadır. Ülkelerin birbirlerini yakalamalarına da "yakalama süreci" denilmektedir. Sonuçta, yakınsama hipotezi düşük seviyedeki ülkelerin yüksek seviyedeki ülkelere daha hızlı büyümesi sonucunda ülkelerin birbirlerini yakalayacaklarını açıklamaktadır. Ancak konu üzerinde incelmelerde bulunan çalışmalar, ülkelerin birbirleriyle olan gelişmişlik farkının azalmadığını, tam tersi arttığını ortaya koymaktadır (Taban ve Kar, 2006: 161).

2.3.5. İçsel Büyüme Modeli

Ekonomik büyüme alanında yaşanan yeni gelişmelerle birlikte içsel büyüme modeli adında yeni bir model ortaya çıkmıştır. Bu modelin temsilcileri Paul M.Romer ve Robert E.Lucas'dır.

İçsel büyüme modeli, büyüme sürecini içselleştirmeye çalışmaktadır. İçsel büyüme modeli teknolojik gelişmenin dışsallığının olmadığını ifade etmektedir. Aynı zamanda içsel büyüme modelinin temsilcileri, devlet politikaları ve iktisadi davranışın uzun dönemde büyüme sürecini etkilemesi gerektiğini ve bu duruma izin verecek dinamikleri incelemektedir (Kar ve Taban, 2003: 149).

İçsel büyüme modellerinin meydana gelme sürecinde, teknolojik bilgi üretimi konusunda üzerinde durulması gereken noktalar söz konusudur. Bunlar; bilginin kullanılmasında tüketiciler arasında rakip olmama ve dışlanmama, teknolojik gelişme sonucu oluşan bilgiden farklı ekonomik alanların faydalanma dereceleri, teknolojik gelişmelerin bir dışsallığa sebep olması, bilgi üretimine özel kesimin yakınlık istememesidir. Bu durum ise piyasa aksaklıklarına sebebiyet vermektedir. Teknolojik gelişme ile fiziki ve beşeri sermaye arasında bir ilişki söz konusudur (Kibritçioğlu, 1998: 215).

Aynı zamanda içsel büyüme modelinde bilgi ve beceride ön plandadır. İçsel büyüme modelinde, dışsal büyüme modelinin varsayımlarından azalan verimler yasası geçersizdir. İçsel büyüme modelinde fiziksel sermaye, beşeri sermayeyi pozitif yönde etkileyerek, fiziksel sermayedeki artma beşeri sermayede de artış sağlamaktadır. Teknolojik gelişme ile fiziki ve beşeri sermaye arasında ilişki söz konusudur. Beşeri sermaye, teknolojik alt yapı ve Ar-Ge çalışmalarının temelini oluşturmaktadır (Özel, 2012: 70).

Özetle, içsel büyüme modellerinde ekonomik büyümenin yine içsel iktisadi temelleri olacağı ifade edilmektedir. Neo-klasik modelin tersine, az gelişmiş ülke eğer gerekli önlemleri almazsa gelişmiş ülke ile arasındaki mesafe açılmaktadır. Yine neo-klasik modellerin aksine şokların uzun dönemli etkileri olacağı gösterilmektedir (Yülek, 1997: 7).

2.3.5.1. Rebelo'nun AK Modeli

Modelde, iktisat politikalarındaki farklılıkların yol açabileceği büyüme farklılıklarına bağlı yaklaşım geliştirilmektedir. AK modelinde A, teknoloji düzeyini gösteren sabit ve K, sermaye stokunu ifade etmektedir. AK modeline göre ekonomilerin büyüme sürecinin farklı olması, ekonomi politikalarının bir sonucu olmaktadır. Buna göre, gelir vergisi gibi ekonomi politikaları, fiziksel sermaye yatırımlarının gelir seviyesini azaltarak sermaye birikim oranını düşürmekte ve büyüme oranı azalmaktadır. Model, içsel büyüme modeli ile aynı özellikleri olsa da, sabit getiri ve durağan durum büyüme süreci varsayımlarıyla farklılaşma içine girmektedir. Buna göre, uzun dönemli büyüme süreci Kaldor'un (1961)sistemleştirdiği temel olguları karşılamaktadır. Model iki sektörden oluşmakta ve üretim fonksiyonu fiziksel sermaye ile ilişki halindedir. İş gücü ve yeniden üretilmeyen toprak gibi girdilerin büyüme sürecindeki etkileri modelden dışlanmıştır. Rebelo vergilemenin büyüme oranlarının farklılaşmasındaki önemi, konunun Neo-Klasik Büyüme Modelinde yeterince işlenmemiş olmasını da saptayarak vurgulamaktadır. Neo-Klasik Büyüme Modelinde ekonomi politikaları, ekonomiler sabit durum dengelerinden uzak olmasından dolayı etkisini göstermekte, durağan duruma geçildikten sonra büyüme etkisi sona ermektedir (Ateş, 1998: 75).

Rebelo' nun AK modeli, neo-klasik büyüme modeli ile endojen büyüme modelleri arasında yer alan bir modeldir. AK modelinin Neo-klasik büyüme modelinin özellikleri arasında iki önemli varsayım vardır. Bu varsayımlardan birincisi, sabit dışsal tasarruf oranı, ikincisi ise teknoloji seviyesinin sabit kalmasıdır. Bu modelde azalan verimler ortadan kaldırılmıştır. Azalan verimlerin olmadığı üretim fonksiyonu AK modeli üretim fonksiyonudur (Gülmez ve Karakaş, 2014: 372).

Rebelo modelinde ölçeğe göre artan getiriler veya dışsallıklar olmadan içsel bir büyüme gerçekleştirilebileceği gösterilmektedir. Ancak sabit getirili teknolojiye sahip Neo-Klasik modellerle uyumlu olan bu içsel büyüme modeli için, üretiminde yeniden üretilebilir girdilerin yer almadığı bir yatırım malı sektörünün gerekli olduğu ifade edilmektedir (Durusu, 2015: 49).

2.3.5.2. Romer'in AR-GE Modeli

Romer, 1986'da içsel büyüme modellerinin başlangıcı olan "Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme" adlı çalışmasıyla iktisadi büyüme farklı bir yön göstermektedir (Erdoğan ve Canbay, 2016: 38). Romer, AR-GE modelinde üzerinde durulması gereken noktalardan söz etmektedir. Birincisi, ekonomik büyümenin merkezinde teknolojik gelişmenin olduğu, diğer önemli nokta teknolojik gelişme, piyasa teşvikleri tarafından uyarılan firmaların almış oldukları bilinçli kararlar ile gerçekleşmektedir. Üzerinde durulması gereken en önemli nokta ise, bilginin bir üretim faktörü olarak üretimde kullanılması ile diğer üretim faktörlerinin kullanılması arasında farkların ortaya çıkmasıdır (Özer ve Çiftçi, 2009: 221).

Ar-Ge modelinin diğer önemli isimleri G.M. Grossman ve E. Helpman'dır. Büyümenin arkasındaki itici güç olarak endüstriyel yenilikleri ifade etmekteledir. Grossman ve Helpman çalışmalarında bazı üretim faaliyetini açıklamaktadır. Bunlar; geleneksel ürün, sanayi ürünü ve Ar-Ge faaliyetleridir. Bu ürünler üretim dönemlerinin geliştirilmesi ve yeni malların üretilebilmesi için çok önemlidir. Grossman ve Helpman'a göre içsel büyüme, malların özelliğindeki iyileştirmeden ötürü sağlanan büyüme ve Ar-Ge sektörünün yeni teknolojiler üretmesiyle ürün çeşitliliğinin yol açtığı büyüme şeklindeki yolla sağlanmaktadır (Özden, 2014: 40).

2.3.5.3. Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermaye, kişi veya toplumların bilgi, beceri, yetenekler, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki konumu ve eğitim düzeyi gibi kavramların tamamını kapsamaktadır. Beşeri sermaye kavramı eğitim yoluyla ortaya çıkmanın yanında "yaparak öğrenme" yoluyla da meydana gelmektedir (Taban ve Kar, 2006: 163).

Lucas'ın geliştirdiği bu modelde büyüme kavramı, dışsallıklar aracılığıyla olmamakla birlikte biriktirilebilen girdilerin sabit verim halinde olması aracılığıyla içselleştirilmektedir. Beşeri sermayenin biriktirilebilmesi, bilginin ve birikimin eğitim yolu ile gelecek nesillere aktarılabilmesini açıklamaktadır. Lucas'a göre beşeri sermaye, eğitim ve iş yerinde yetiştirme alanlarına yapılan yatırımlar olarak görülmektedir. Aynı zamanda uzun dönem beşeri sermaye oranları artığında yükselen bir büyümeden bahsedilebilmektedir (Özden, 2014: 38).

Diğer taraftan Lucas'ın beşeri sermaye modeli, kişinin beşeri sermaye birikimiyle kendi verimliliğindeki artışı içsel etki olarak değerlendirerek, beşeri sermayeli kişinin başka kişilerin verimliliği üzerindeki pozitif etkiyi dışsal etki olarak açıklamaktadır. Dışsal etki diğer kişilerin beşeri sermaye birikimi için zaman vermeden verimliliklerinin artmasını sağlamaktadır. Ekonomide toplam olarak N kadar işçi ve işçilerin niteliğinin aynı olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum etkin iş gücü, $N^e = uN$ 'dır. Üretim fonksiyonu;

$$Y = AK(t)^\beta [u(t) h(t) N(t)]^{1-\beta} h_a(t)^\gamma \quad (2.9)$$

A: Teknoloji seviyesidir ve sabit varsayılmaktadır. $h_a(t)^\gamma$: beşeri sermayenin dışsal etkilerini ifade etmektedir. Modelde beşeri sermaye birikim formülü şu şekilde ifade edilmektedir.

$$h(t) = h(t) \delta [1 - u(t)] \quad (2.10)$$

Eğer $[u(t) = 1]$ olursa beşeri sermaye birikimi yok demektir. Çünkü kişiler isteklerini bugünkü üretimden kullanarak eğitime önem vermemişlerdir. Ancak $[u(t) = 0]$ olması halinde kişiler zamanlarını eğitime vermişler ve $h(t)$, δ gibi bir yüksek seviyede büyümektedir. Bundan ötürü bu gibi durumların birbirleri arasında azalan getiriler söz konusu olmamaktadır. Aynı zamanda beşeri sermaye birikiminin maliyeti bugünkü tüketimden vazgeçilmesi olmasından dolayı, o dönemde denge büyüme oranı etkin büyüme oranına yetersiz kalmakta ve refah düzeyini negatif yönde etkilemektedir. Sonuçta modelde devletin verilen eğitime destek vermesi oluşan etkiye son vermektedir (Yardımcı, 2006: 47-48).

2.3.5.4. Barro'nun Kamu Harcamaları Modeli

Barro'nun kamu harcamaları modelinde, devletin gelir ile giderinin gelir vergisi ve kamu malı arzı olduğu ve bütçenin eşit olduğu konusunda ortak fikre varılmıştır (Yülek, 1997: 10).

R.J. Barro'nun modelinde, kapalı bir ekonomide kamu sektörü modele eklenmiştir. Fiziksel sermaye ve cari kamu harcamaları, üretim fonksiyonu için gerekli olan girdilerdir. Kamuda tek gelirin gelir vergisi ve tek giderinde kamu

malının üretim maliyetleri olması söz konusudur ve üretim fonksiyonu şu şekilde ifade edilmektedir;

$$y = A k^{1-a} + g^a \quad (2.11)$$

y:hâsılayı, k:sermayeyi ve g:kamu harcamalarının kişi başına düzeylerini göstermektedir. Bu denklemde a, 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Aynı zamanda birim düzeyde kamu harcamaları (g) ile toplam düzeyde kamu harcamaları ise (G) ile ifade edilmektedir. Toplam kamu harcamaları, altyapı yatırımlarının yapılması, tamamlayıcı mal ve hizmetlerin oluşturulması yoluyla bir dışsallık yaratmaktadır. Artan oranlı gelir vergilerinin, cari harcamaları karşılamasıyla bütçe dengliği sağlanmaktadır (Yediparmak, 2014: 84).

Modele göre kamusal mallar, haberleşme ağı, enformasyon hizmeti gibi yatırım alanları büyümenin amacını oluşturmaktadır. Kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen alt yapı yatırımları, özel sermayenin üretkenliğini yükseltmekte ve firma adına bir dışsal üretim faktörü meydana getirmektedir (Gülmez ve Karakaş, 2014: 377).

Kamu harcamaları modelinde hükümetin özel sektöre sunduğu hizmetler de söz konusudur. Eğitim, sağlık, savunma harcamaları, Ar-Ge destekleri, alt yapı yatırımları vb. gibi hizmetler ekonomide talebi canlandırmakta ve özel sektör yatırımlarını teşvik etmektedir. Özel sektör yatırımlarındaki artış ise sermaye stokunu ve kamu harcamalarının finansmanında kullanılan vergi gelirlerini yükseltmektedir. Modelin denk-bütçe varsayımı gereği vergi gelirlerinin artışı kamu harcamalarının yükselmesine sebep olmakta ve içsel bir büyümeye yol açan süreci meydana getirmektedir (Durusu, 2015: 65).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

3. CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde cari işlemler açığı ve ekonomik büyüme üzerinde incelenen çok sayıda çalışma mevcuttur. Ayrıca bu çalışmaların çoğu Türkiye’de ve yurt dışında yapılan araştırmalardır. Cari açık ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığına ilişkin Türkiye’de çok sayıda çalışma mevcut olmakla birlikte çalışmaların büyük bir kısmı bu ilişkinin nedenselliği üzerine odaklanmaktadır. Aşağıda bu çalışmaların bir kısmı yer almaktadır.

3.1. Türkiye İçin Literatür Taraması

Kasman ve diğerleri (2005), Türkiye için 1984:1-2004:3 dönemini veri alarak, cari işlemler dengesi, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Sınır Testi, Hata Düzeltme Modeli (ECM), Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) kullanarak incelemişlerdir. Sonuçta, cari işlemler dengesi, reel döviz kuru ve büyüme oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Uzun dönem de aralarındaki ilişkinin belirlenmesi için ARDL ile uzun dönem katsayıları belirlenmiştir. Her ne kadar bu katsayılar, reel döviz kurunun ve ekonomik büyümenin cari işlemler açığı üzerinde etkili olduğunu belirtse de reel döviz kurunun etkisinin daha fazla olduğu görülmüştür. Değişkenler arasında kısa dönemde var olan ilişki hata düzeltme modeli ile incelenmiş ve sonuçta kısa dönemde ortaya çıkacak herhangi bir şok nedeniyle uzun dönem dengeden sapmanın oluşacağı tespit edilmiştir.

Tarı ve Kumcu (2005), 1983-2003 döneminde Türkiye için büyüme ile makroekonomik istikrarsızlık göstergeleri olan; kısa vadeli sermaye hareketleri, cari açıklar, kamu açıkları, reel faiz ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak büyüme ile cari açığın arasında istikrarsızlığın olduğu tespit edilmiş, cari açık ile büyüme oranları arasında negatif ilişkinin var olduğu görülmüştür.

Erbaykal (2007), Türkiye'nin 1987:01-2006:03 dönemi için GSYİH, reel efektif döviz kuru ve cari işlemler dengesini Toda ve Yamamoto nedensellik analizi kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve döviz kuru cari açığı tetiklemekte ancak cari açık ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Tunalı (2007), Türkiye'de 1980-2006 dönemini kapsayan cari işlemler açıklarının nedenlerinin analizinde Klasik Doğrusal Çoklu Regresyon ve Vektör Otoregresif Modellerini(VAR) kullanmıştır. Çalışmada Türkiye'de uzun dönemde cari işlemler açıklarının nedenlerinin ekonomik büyüme, Türk lirasının değerlenmesi ve sermaye girişleri olduğu sonucuna varılmıştır.

Peker ve Hotunluoğlu (2009), Türkiye'de 1992:01-2007:12 dönemi için yaptıkları çalışmada VAR yöntemini kullanarak, cari işlemler açığının nedenlerini araştırmışlardır. Araştırma sonucuna göre, Türkiye'de cari açığın temel belirleyicileri reel döviz kuru, reel faiz oranı ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasıdır. Ulusal gelirin cari açık üzerinde yarattığı etkinin düşük olduğu görülmektedir.

Telatar ve Terzi (2009), Türkiye'de 1991:4-2005:4 dönemini kapsayan çalışmalarında, ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik ve VAR analizi kullanarak uygulamışlardır. Çalışma sonucunda büyüme oranından cari işlemler dengesine doğru tek yönlü ve negatif nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir.

Kostakoğlu ve Dibo (2011), Türkiye'de 1991:Q1-2010:Q2 dönemi için cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Testi ve VAR yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Cari açık ve büyüme arasında negatif ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Sekmen ve Çalışır (2011), Türkiye ekonomisinde 1998-2009 dönemi için cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL ve Sınır Testi kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda kısa dönemde ekonomik büyüme ile cari işlem açığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuş, uzun dönemde ise ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Yanar ve Kerimoğlu (2011), T¼rkiye’de 1975-2009 d¼nemi için enerji t¼ketimi, ekonomik b¼y¼me ve cari açık ilişkisini Eřb¼t¼nleřme, Johansen Eřb¼t¼nleřme Testleri ve Vekt¼r Hata D¼zeltme Modelinden yararlanarak tahmin etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına g¼re ekonomik b¼y¼me ile cari açık arasında uzun d¼nemli, çift y¼nl¼ ve zayıf bir ilişkinin mevcut olduğu ortaya çıkmıştır.

Yılmaz ve Akıncı (2011), T¼rkiye ekonomisi 1980–2010 d¼nemine ait ekonomik b¼y¼me ve cari işlem dengesini ADF Birim K¼k, Johansen Eřb¼t¼nleřme ve Granger Nedensellik Testlerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucuna g¼re, değişkenlerin durağan ile eřb¼t¼nleřik oldukları ve ekonomik b¼y¼meden cari işlemler dengesine doğru tek y¼nl¼ bir ilişkinin varlığından s¼z etmişlerdir.

ıfti (2013), T¼rkiye için 2001:1-2012:3 d¼nemine ait ¼ aylık veriler kullanarak, cari işlemler açığı, reel d¼viz kuru ve ekonomik b¼y¼me arasındaki ilişkiyi Eřb¼t¼nleřme ve Granger Nedensellik Testleriyle analiz etmiştir. Sonuç olarak cari açık, GSYİH ve reel d¼viz kuru arasında uzun d¼nemli bir ilişkinin olduğu, GSYİH’den cari açığa doğru ise herhangi bir ilişkinin olmadığı belirtilmiştir.

Uysal ve diğerleri (2015), çalışmalarında T¼rkiye’de 1980-2012 d¼nemi için VAR, Johansen Eřb¼t¼nleřme ile Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması kullanmışlardır. B¼y¼me, enerji t¼ketimi ve cari açık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, değişkenler arasında uzun d¼nemli ilişkinin s¼z konusu olduğunu belirtmişlerdir.

Yurdakul ve Uçar (2015), T¼rkiye için 1999:01-2014:02 d¼nemine ait Granger Nedensellik ve VAR analizi kullanarak cari açık ve ekonomik b¼y¼me arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda g¼re cari açık ve ekonomik b¼y¼me arasında ilişki s¼z konusu değildir.

Arvas ve Torusdağ (2016), T¼rkiye’de 1987-2015 d¼nemi için ithalat ve ihracatın b¼y¼me ¼zerindeki etkisini yıllık veriler kullanarak EKK y¼ntemiyle ele almışlardır. Araştırmaya g¼re b¼y¼me ve ithalat arasında pozitif y¼nl¼ bir ilişkinin olduğu yani, ekonomik b¼y¼menin ithalata bağlı olarak arttığı, ihracatın ise b¼y¼meye katkısının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erdoğan ve Acet (2016), Türkiye’de 2003:Q1-2015:Q4 dönemi cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik ve VAR analizini kullanarak araştırmışlardır. Sonuç olarak, cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin mevcut olduğunu tespit etmişlerdir.

Göçer ve Gerede (2016), Türkiye’de 2000Q1-2014Q4 dönemi için cari açık, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi simetrik ve asimetrik saklı nedensellik testleri kullanarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda pozitif büyüme şoklarından pozitif cari açık şoklarına doğru tek yönlü ilişkinin var olduğu görülmüştür.

Kaygısız ve diğerleri (2016), Türkiye’de 1980-2014 dönemi için cari denge, tasarruflar, yatırımlar ve büyüme arasındaki ilişkiyi yıllık veriler kullanarak araştırmışlardır. Araştırmada, Phillips Peron Birim Kök, Granger Nedensellik Testi ve Toda-Yamamoto analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda büyüme, tasarruf ve yatırımlardan cari dengeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Şit ve Alancıoğlu (2016), Türkiye için 1980–2014 dönemine ait GSYİH ve cari işlemler dengesini VAR analizini kullanarak incelemişlerdir. Sonuç olarak, cari işlemler dengesi ve GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca cari açığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve ekonomik büyümenin de cari açığa artışa neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Yüksel (2016), Türkiye’de 1994-2014 dönemi için cari açığa etki eden 15 değişkeni üç aylık verilerle MARS yöntemini kullanarak araştırmıştır. Çalışma sonucunda bir önceki döneme ait cari işlemler açığı, büyüme oranındaki artış ve faiz oranlarındaki düşüşün Türkiye’deki cari açığın belirleyicileri olduğu saptanmıştır.

Duman (2017), Türkiye’de 2003-2017 dönemi için ekonomik büyüme ve cari denge (Cari Denge/GSYH) ilişkisini VAR, Granger Nedensellik, Etki-Tepki ve Varyans Ayırıştırması kullanarak analiz etmiştir. Sonuç olarak, ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında tek taraflı bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ekonomik büyümedeki bir birimlik şok cari açığı yükseltirken, cari dengedeki bir birimlik şok ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Yani ekonomik büyüme, cari dengede bozulmalara neden olmaktadır.

Ersungur ve diğerkleri (2017), Türkiye’de 1998-2014 dönemi için cari denge, GSYİH ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi çeyrek dönem verileriyle incelemişlerdir. Çalışmada ADF ve PP Birim Kök, Johansen Eş-Bütünleşme ve VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) testleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş, cari denge ve GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir.

İslatince (2017), Türkiye’deki ekonomik büyüme, cari açık ve döviz kurları ile bireysel krediler arasındaki ilişkiyi 2003:Q4-2016:Q4 dönemi için üçer aylık veriler kullanarak incelemiştir. Çalışmada ARDL testinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda kısa ve uzun dönemde değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem toplam kredi hacminin %1 artması, büyüme oranını %0,09 oranında artırırken, cari açık artışları büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Uçak (2017), çalışmasında Türkiye’de 1980-2015 dönemini ele almış, yıllık verilerle ekonomik büyüme ve cari denge (cari denge/GSYH) ilişkisini VAR, Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırması analizi kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda, RGSYİH’dan cari dengeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşmıştır.

Efeoğlu ve Pehlivan (2018), Türkiye’de 1987-2016 dönemi için enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişki Johansen Eşbütünleşme, Etki-Tepki Analizi, Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri kullanarak araştırmışlardır. Sonuç olarak, GSYİH’dan cari açığa doğru tek yönlü nedenselliğin, cari açıktan GSYİH’ya doğru ise bir nedenselliğin olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1: Türkiye İçin Literatür Özeti

Yazar	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuçlar
Kasman ve diğerleri (2005)	Türkiye	1984:1-2004:3	Sınır Testi, ARDL, ECM	Büyüme ile cari açık arasında uzun dönemli ilişki vardır.
Tarı ve Kumcu (2005)	Türkiye	1983-2003	Korelasyon	Büyüme ve cari açık arasında negatif ilişki söz konusudur.
Erbaykal (2007)	Türkiye	1987:01-2006:03	Toda ve Yamamoto Nedensellik testleri	Ekonomik büyüme cari açığın nedeni olmaktadır. Cari açıktan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
Tunalı (2007)	Türkiye	1980-2006	Klasik Doğrusal Çoklu Regresyon Modeli, VAR	Cari işlemler açığının nedeni ekonomik büyümedir.
Peker ve Hotunluoğlu (2009)	Türkiye	1992:01-2007-12	VAR	Ekonomik büyümedeki artış cari işlemler açığını artırmaktadır.
Telatar ve Terzi (2009)	Türkiye	1991:4-2005:4	Granger Nedensellik, VAR	Ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü ve negatif bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Kostakoğlu ve Dibo (2011)	Türkiye	1991:Q1-2010:Q2	Granger Nedensellik, VAR	Cari açık ve büyüme arasında negatif bir ilişki vardır.
Sekmen ve Çalışır (2011)	Türkiye	1998-2009	ARDL, Sınır Testi	Kısa dönemde ekonomik büyüme ile cari işlem açığı arasında pozitif ve uzun dönemde ise ilişki yoktur.
Yanar ve Kerimoğlu (2011)	Türkiye	1975-2009	Eşbütünleşme, Johansen Eşbütünleşme Testi, VECM	Ekonomik büyüme ile cari açık arasında nedensellik ilişkisi çift yönlü ve zayıftır.

Tablo 1: Türkiye İçin Literatür Özeti Devamı

Yılmaz ve Akıncı (2011)	Türkiye	1980-2010	ADF Birim Kök, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü ilişki vardır.
Çiftçi (2013)	Türkiye	2001:1-2012:3	VAR, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ve cari açık arasında uzun dönemli ilişki mevcutken, ekonomik büyümeden cari açığa doğru ilişki söz konusu değildir.
Uysal ve diğerleri (2015)	Türkiye	1980-2012	VAR, Johansen Eş Bütünleşme, Etki- Tepki Ve Varyans Ayrıştırması	Cari açık ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki vardır.
Yurdakul ve Uçar (2015)	Türkiye	1999:01-2014:02	Granger Nedensellik, VAR	Cari işlemler açığı ve ekonomik büyüme arasında ilişki yoktur.
Arvas ve Tosunoğlu (2016)	Türkiye	1987-2015	EKK	Büyüme ve ithalat arasında pozitif yönlü ilişki vardır. İhracatın büyümeye katkısı yoktur.
Erdoğan ve Acet (2016)	Türkiye	2003:Q1-2015:Q4	Nedensellik, VAR	Ekonomik büyüme ile cari işlemler açığı arasında nedensellik ilişkisi vardır.
Göçer ve Gerede (2016)	Türkiye	2000Q1-2014Q4	Simetrik ve Asimetrik Nedensellik	Pozitif büyüme şoklarından pozitif cari açık şoklarına doğru tek yönlü ilişki vardır
Kaygısız ve diğerleri (2016)	Türkiye	1980-2014	Phillips Peron Birim Kök, Toda-Yamamoto, Granger Nedensellik	Büyüme ve cari denge arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 1:Türkiye İçin Literatür Özeti Devamı

Şit ve Alancıoğlu (2016)	Türkiye	1980-2014	VAR, Granger Nedensellik Etki-tepki	Cari açık ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki vardır.
Yüksel (2016)	Türkiye	1994-2014	MARS Yöntemi	Ekonomik büyüme cari açığın belirleyicilerindedir.
Duman (2017)	Türkiye	2003-2017	VAR, Granger Nedensellik, Etki Tepki, Varyans Ayrıştırması	Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Ersungur ve diğerleri (2017)	Türkiye	1998-2014	Johansen Eşbütünleşme, ADF Birim Kök, PP Birim Kök, VECM	Cari denge ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik vardır.
İslatince (2017)	Türkiye	2003:Q4-2016:Q4	ARDL	Kısa ve uzun dönemde cari açık ve ekonomik büyüme anlamlıdır.
Uçak (2017)	Türkiye	1980-2015	VAR, Granger Nedensellik, Etki Tepki, Varyans Ayrıştırması	Ekonomik büyümeden cari dengeye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi vardır.
Efeoğlu ve Pehlivan (2018)	Türkiye	1987-2016	Johansen Eşbütüleşme, Etki Tepki Analizi, Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri	Ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik, cari açıktan ekonomik büyümeye doğru ise bir nedensellik vardır.

3.2Yabancı Ülkeler İçin Literatür Taraması

Karunaratne (1988), çalışmasında Avustralya için 1977-1986 dönemini incelemiştir. En Küçük Kareler (EKK) yöntemini kullanarak, cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranının belirleyicilerini araştırmıştır. Araştırmada, reel döviz kuru, kamu harcamaları/GSYİH, dış ticaret haddi, reel faiz oranı, büyüme oranı gibi değişkenler kullanılmıştır. Sonuç olarak büyüme oranı ile cari işlemler dengesi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Debelle ve Faruquee (1996), 1973-1993 dönemine ait 21 gelişmiş ülke için yaptıkları çalışmalarında cari açığın kısa ve uzun dönem belirleyicilerini yatay kesit ve panel veri analizleriyle araştırmışlardır. Araştırma sonucunda ekonomik büyüme hızı yüksek olan ülkelerin artan oranlı cari işlemler açığı verdiği tespit edilmiştir.

Kandil ve Greene (2002), Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinde 1960-2000, 1990-2000 ve 1995-2000 dönemleri eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli (ECM) kullanarak, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 1960-2000 dönemine ilişkin yıllık ve üç aylık veriler, 1990-2000 ve 1995-2000 dönemleri için ise sadece üç aylık veriler kullanılmıştır. Buna göre; RGSYİH'da meydana gelen artışlar ithalatı yükseltmekte ve cari işlemler dengesini negatif yönde etkileyerek, cari işlemler açığını artırmaktadır.

Parikh ve Stirbu (2004), Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan olmak üzere toplam 42 ülke üzerine yaptıkları araştırmalarında 1970-1999 dönemini ele almışlardır. Çalışmada sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modeliyle EKK yöntemlerini kullanarak, dış ticarete meydana gelen artışların ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesinde yarattığı etkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, dış ticarete sağlanan liberalizasyonun ekonomik büyümede yarattığı etki olumlu olmakta ve hızlı büyümenin cari işlemler açığını artırmakta olduğunu belirtmişlerdir.

Freund ve Warnock (2005), 26 gelişmiş ülke için 1980-2003 döneminde panel veri analizi kullanarak, cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Buna göre, cari işlemler açığındaki artışların ekonomik büyümeyi azalttığı sonucu elde edilmiştir.

Karabulut ve Danişoğlu (2006), 1991-2004 dönemi için Türkiye ekonomisinin temel ekonomik göstergeleri ile uygulanan kur rejimi ve döviz kuru hareketlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bu araştırmaya aynı zamanda Avrupa Birliği'ne üye olan 15 ülkenin GSYİH oranları dâhil edilmiştir. Çalışmada Vektör Hata Düzeltme (VEC) modelinden yararlanılmıştır. Uzun dönemde GSYİH ile cari işlemler açığı arasında negatif ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Aristovnik (2007), 1971-2005 dönemine ait Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yer alan 17 ülke için yaptığı çalışmasında kısa ve orta dönemde cari açığın belirleyicileri ve ekonomik değişkenleri panel veri analiziyle araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre ekonomik büyümedeki artış cari işlemler açığı üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır.

Lebe ve diğerleri (2009), 1997:Q2–2007:Q3 dönemini esas alarak Romanya ve Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme ve reel döviz kurunun cari açık üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada Yapısal Vektör Otoregresif (SVAR) analizi kullanılmıştır. Romanya ve Türkiye'de ekonomik büyümenin cari işlemler açığının nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

Morsy (2009), 1970-2006 döneminde petrol ihraç eden 28 ülke için cari işlemler dengesinin belirleyicilerini dinamik panel tahmin analizi kullanarak inceleyen çalışmasında petrol zenginliğinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisinin negatif yönde olduğunu tespit etmiş, ekonomik büyümenin cari işlemler açığını etkilemediğini belirtmiştir.

Malik ve diğerleri (2010), Pakistan'da 1969-2007 dönemi için kısa ve uzun dönemde turizm, ekonomik büyüme ve cari işlemler açığı arasındaki ilişki Johansen Eşbütünleşme Testi ve ECM kullanılarak araştırmışlardır. Sonuç olarak turizm, ekonomik büyüme ve cari işlemler açığının aralarında uzun dönemde ilişki söz konusudur. Turizmin artmasına bağlı olarak cari işlemler açığının azalması, ekonomik büyümenin artmasına neden olmaktadır.

Bayraktutan ve Demirtaş (2011), gelişmekte olan 19 ÷lke için 1980-2006 dönemine ait panel veri analiziyle yaptıkları araştırma sonucunda ekonomik büyümenin cari işlemler açığını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hepaktan ve ınar (2012),27 farklı OECD ÷lkeleri üzerine 1975-2008 dönemi için yaptıkları çalışmalarında GSYİH ve cari işlemler dengesini Panel Veri, Birim Kök ve Eşbütünleşme Testlerini kullanarak araştırmışlardır. Ekonomik büyümede olan bir artışın cari işlemler dengesinde azalışa neden olduğuna yani, uzun dönemde büyüme oranında meydana gelen %1'lik bir artışın, cari işlemler dengesinde %-0,2 ve %-0,4 arasında bir azalma meydana getirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Kesikoğlu ve diğerleri (2013), OECD'ye ye olan 28 farklı ÷lke iin1999-2009 dönemini VAR modeli kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada, büyümenin cari açık üzerinde orta vadeli düşük bir etkiye neden olduğu görülmüştür.

Songur ve Yaman (2013), gelişmekte olan 10 ÷lkeyi 1981-2010 dönemi verilerinden faydalanarak incelemişlerdir. Araştırmada Panel Eşbütünleşme ve Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli (Panel VECM) kullanılmıştır. Çalışma sonucunda araştırmaya konu olan ÷lkelerin tamamında uzun dönemde cari işlemlerden ekonomik büyümeye doğru pozitif yönlü ve ekonomik büyümeden cari işlemlere doğru ise negatif yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akbaş ve Uğur (2014), 19 ayrı OECD ÷lkesini 1995-2010 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada değişkenler sabitken cari açık üzerinde kısa vadeli sermaye akımları ve ekonomik büyümenin etkili olup olmadığı, statik panel veri modellerinden sabit ve tesadüfi etkiler, dinamik panel veri modellerinden ise Genelleştirilmiş ve Sistem Genelleştirilmiş Moment yöntemleri kullanarak araştırılmıştır. Sonuç olarak, ekonomik büyümenin cari açık üzerinde etkisi söz konusu değildir.

Yalnkaya ve Temelli (2014), 1992-2013 dönemi için Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Brezilya, Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye gibi ÷lkelerin ekonomilerini panel veri analizi kullanarak araştırmışlardır. Ekonomik büyümenin kısa ve uzun dönemde cari işlemler dengesinde etkili olduğu, ekonomik büyüme hızı

değiştikçe cari işlemler dengesinin de ÷lkelere göre açık veya fazla verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye gibi ÷lkelerde cari işlemler açığının sürdürülebilir büyüme hızlarının istikrarlılığı üzerindeki etkisinin Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Brezilya gibi ÷lkelere oranla uzun vadede daha etkili bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Yabancı Ülkeler İçin Literatür Özeti

YAZAR	ÜLKE	DÖNEM	YÖNTEM	SONUÇLAR
Karunaratne (1988)	Avustralya	1977-1986	EKK	Büyüme oranı ile cari işlemler dengesi arasında ilişki yoktur.
Debelle ve Faruqee (1996)	21 gelişmiş ülke	1973-1993	Yatay Kesit, Panel Veri	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Kandil ve Greene (2002)	ABD	1960-2000 1990-2000 1995-2000	Eşbütünleşme, ECM	Ekonomik büyümedeki artışlar cari işlemler açığını artırmaktadır.
Parikh ve Stirbu (2004)	Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan 42 ülke	1970-1999	Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modeli, EKK	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Freund ve Warnock (2005)	26 gelişmiş ülke	1980-2003	Panel Veri	Cari işlemler açığındaki artışlar ekonomik büyümeyi azaltmaktadır.
Karabulut ve Danişoğlu (2006)	Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye 15 ülke	1991-2004	VEC	Büyüme ve cari açık arasında negatif ilişki mevcuttur.
Aristovnik (2007)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yer alan 17 ülke	1971-2005	Panel Veri	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını azaltmaktadır.
Lebe ve diğerleri (2009)	Romanya ve Türkiye	1997:Q2-2007:Q3	SVAR	Ekonomik büyüme cari açığının temel belirleyicisidir.
Morsy (2009)	Petrol ihracatçısı 28 ülke	1970-2006	Panel Tahmin Analizi	Ekonomik büyümenin cari işlemler açığı üzerinde etkisi yoktur.
Malik ve diğerleri (2010)	Pakistan	1969-2007	Johansen Eşbütünleşme, ECM	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını düşürmektedir.

Tablo 2: Yabancı Ülkeler İçin Literatür Özeti Devamı

Bayraktutan ve Demirtaş (2011)	Gelişmekte olan 19 ülke	1980-2006	Panel Veri	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Hepaktan ve Çınar (2012)	27 OECD Ülkesi	1975-2008	Panel Veri, Birim Kök Testi, Eşbütünlüşme	Ekonomik büyümedeki artış cari işlemler dengesini azaltmaktadır.
Kesikoğlu ve diğerleri (2013)	OECD üyesi 28 ülke	1999-2009	VAR	Ekonomik büyüme, cari açık üzerinde orta vadede düşük bir etkiye neden olmaktadır.
Songur ve Yaman (2013)	Gelişmekte olan 10 ülke	1981-2010	Panel Eşbütünlüşme, Panel VECM	Uzun dönemde cari işlemler dengesinden ekonomik büyümeye doğru pozitif yönlü ve ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru negatif nedensellik ilişkisi vardır.
Akbaş ve Uğur (2014)	OECD üyesi 19 ülke	1995-2010	Sabit ve Tesadüfi Etkiler, Genelleştirilmiş ve Sistem Genelleştirilmiş Moment Yöntemleri	Ekonomik büyümenin cari açığa etkisi yoktur.
Yalçinkaya ve Temelli (2014)	Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Brezilya, Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye	1992-2013	Panel Veri	Ekonomik büyüme kısa ve uzun dönemde cari işlemler dengesi üzerinde etkilidir.

3.3. 2006-2016 Dönemi Türkiye’de Cari İşlemler Açığı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

2001 krizi sonrasında uygulamaya geçirilen Güçlü Ekonomiye Geçiş programı Türkiye ekonomisinin mevcut ekonomik sorunlarla başa çıkabilmesi için geliştirilmiş ve büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bu başarısına rağmen program Türkiye’nin küresel finansal krize karşı dayanıklılığını arttırmada yeterli olmamıştır. Program büyüme, enflasyon ve faiz oranlarında iyileşme sağlamış olsa da cari açık ve istihdam açısından belirgin bir kötüleşme gözlenmiştir (Koç ve Bakırtaş, 2016: 256).

Ülkemizde ekonomik büyümenin iyileşme sağladığı yıllarda cari açığın artış gösterdiği, ekonomik büyümenin düştüğü yıllarda ya da kriz yıllarında ise cari açığa bir küçülmenin olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme oranının arttığı dönemlerde ithalat rakamlarının da artmış olması büyümenin ithalata dayalı olduğunu göstermekte ve cari açık artmaktadır (Erdoğan ve Acet, 2016: 540-541). Bu durumda Türkiye’nin cari açık sorunu, ekonomik büyüme sorunu olurken; cari açığın finansman sorunu da ekonomik büyümenin finansmanı sorunu olduğu anlamına gelmektedir (Keskin, 2017: 91).

Cari açık sorunu, 2001 krizinden sonra meydana gelen yeni bir ekonomik kriz olan 2008 küresel ekonomik kriz ile birlikte kesintiye uğramıştır. Ekonomide yaşanan bu durum dış açık sorununun büyüme ve üretim yapısı ile doğrudan ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Diğer taraftan Türkiye ekonomisinin gelecekte aynı problemle karşılaşabileceğini göstermektedir (Yaşar, 2013: 87).

Küresel krizin etkisi ülkeden ülkeye hızla yayılma göstermiştir. 2008 küresel ekonomik krizin etkileri ilk olarak finansal piyasalardaki fiyatlar üzerinde hissedilmiştir. Daha sonra ise ülkeden ülkeye yayılan ekonomik durgunluk halini almıştır. Krizin etkisiyle birlikte finansal kriz nedeniyle fon akımları daralarak uluslararası ticaretin ve ülke içi talebin küçülmesine neden olmuştur. Merkez ülkelerden yayılan dalgaların, gelişmekte olan ülkelere yayılması ise zamanla olmuştur (TEPAV, 2008: 1).

Küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi ilk olarak finansal piyasalarda görülmüştür. Kriz daha sonra reel ekonomi üzerinde kendini göstermiştir.

Küresel finansal kriz çoğu ülkede yarattığı etkiler gibi Türkiye üzerinde yarattığı etkiler de oldukça olumsuz sonuçların doğmasına neden olmuştur. Özellikle 2008 ve 2009'un son dönemlerine kadar ortaya çıkan finansal krizle birlikte üretim ve milli gelir sürekli azalırken, işsizlik oranı artarak yüksek düzeylere çıkmıştır (Kutlu ve Demirci, 2011: 130).

2008 ve sonrasında ABD, AB, Japonya ve İngiltere Merkez Bankaları, ekonomide yaşanan durgunluğu azaltabilmek için parasal genişleme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla faiz oranlarının düşük düzeylere gelmesi, birçok ülkenin finansman alanında açılmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'de özel kesim, 2010 ve 2011 döneminde borçlanarak finansman imkânlarından faydalanmış ve finansal girişlerin hız kazanmasına sebep olmuştur (Bahçekapılı, 2015: 118).

Aşağıda 2001 krizinin ardından 2006-2016 yıllarına ait Türkiye'de yaşanan cari açık, ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, kamu borç stoku ve özel borç stoku gibi makroekonomik göstergelerde meydana gelen gelişmeler özetlenmiştir.

Tablo 3: 2006-2016 Döneminde Cari Açık, Ekonomik Büyüme, Enflasyon Oranı, İşsizlik Oranı, Kamu Borç Stoku ve Özel Borç Stoku Arasındaki İlişki

Yıl	Cari Açık (Milyon Dolar)	Ekonomik Büyüme (%)	Enflasyon Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Kamu Borç Stoku (Milyon Dolar)	Özel Borç Stoku (Milyon Dolar)
2006	-31.168	6,9	9,7	9,9	87.265	120.738
2007	-37.779	4,7	8,4	9,2	89.326	160.599
2008	-39.425	0,7	10,1	10,0	92.400	188.432
2009	-11.358	-4,8	6,5	13,1	96.676	172.077
2010	-44.616	9,2	6,4	11,1	100.674	191.019
2011	-74.402	8,8	10,5	9,1	105.164	200.136
2012	-47.963	2,1	6,2	8,4	113.395	228.537
2013	-63.642	4,2	7,4	9,0	124.170	268.219
2014	-43.644	3,0	8,2	10,0	123.751	281.268
2015	-32.109	4,0	7,7	10,3	117.966	281.493
2016	-33.137	4,5	7,8	9,4	124.093	284.103

Kaynak: TUIK, TCMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı

Tablo 3'te Türkiye ekonomisindeki cari açık, ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, kamu ve özel borç stoku verileri görülmektedir. Buna göre cari açığın yüksek olduğu yıllarda büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, kamu ve özel borç stokunda yaşanan değişimler gösterilmektedir.

2001 yılında yaşanan krizin etkisiyle birlikte ekonomide daralma görülmüştür. Enflasyon oranındaki artışlar gibi birçok makroekonomik göstergeler de kritik sınırlar aşılmıştır. Ekonomide yaşanan bu olumsuzlukları önleyebilmek için Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı faaliyete geçirilmiştir. Bu programın etkisiyle 2001 krizi sonrasında makroekonomik göstergelerde olumlu değişiklikler görülmüştür. Kriz sonrasında 2002 yılından itibaren ekonomik büyüme oranı yüksek seviyelerde devam etmiştir. Ancak büyüme oranında yaşanan bu yükseliş dünya çapında tüm ülkeleri etkileyen 2008 küresel ekonomik krizi sebebiyle sona ermiştir.

Cari işlemler açığı ile büyüme arasındaki ilişkinin temel kaynağı, milli gelir düzeyinde oluşan yükselmelerin iç talepte meydana getirdiği artışlardır. Bu sebepten dolayı iç talepte oluşan artışlar, ithalatı artırmakta, buna bağlı olarak dış ticaret dengesinde yaşanan problemlerde cari açığın yaşanmasına neden olmaktadır. Cari açığın büyümesi ve sürdürülebilir bir cari açığın oluşması için Türkiye'de tasarrufların artırılması, üretime ve ihracata bağlı bir ekonomik modelin var olması gerekmektedir (Şit ve Alancıoğlu, 2016: 20).

Bir ülkenin kazandığı döviz geliriyle ile harcadığı döviz giderleri arasındaki fark olan cari işlemler açığı 2001 krizinde 3.390 milyon dolar olarak gerçekleşirken, bu oran yıllara bağlı olarak giderek artmış ve 2016 yılında 33.137 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Cari açığın çok arttığı 2010 sonrası dönemde bir yandan dış konjonktürün küçülmesi bir yandan da Türkiye'nin cari açığı düşürmeye yönelik politikalar uygulaması cari açığı azaltıcı yönde etkide bulunmuştur (Duman, 2017: 14).

Türkiye ekonomisinin başlıca sorunu sermaye de yaşanan yetersizliklerdir. Buna göre dışa bağımlılık oranı yüksek olmakta ve dış borçlanma oranı devamlı olarak artış göstermektedir. Dış borçlanma istikrarlı bir düzeyde cari işlemler açıklarının finansmanında önemli etken olmakta, cari açıkların sürekliliği uluslar

arası yatırımcılar üzerinde negatif etkilerin olmasına neden olmaktadır. Dış finansman şartları içinde bir değişiklik yoluna gidilmesi cari açığın finansmanını olumsuz yönde etkileyerek krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta Türkiye’de cari açık miktarının yüksek olmasından çok sıcak paraya bağlı olmasından ileri gelmesidir. Bundan ötürü, Türkiye’nin büyüme sürecinde dış borçlar içinde yüksek cari işlemler açıklarının sürdürülebilmesi olanaksızdır (Şahin, 2011: 54).

Büyüme oranı, ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin miktar artışını göstermekte ve milli gelirdeki artış oranıyla reel veya nominal olarak ölçülmektedir (Kaygısız ve diğerleri, 2016: 281).

Türkiye’de 2006 yılında hedeflenen büyüme hızı %5 iken büyüme oranı %6,9 seviyesine yükselmiştir. 2007 yılında büyüme oranındaki hedef %5 iken hedeflenenin aksine büyüme oranı %4,7 düzeyine gerilemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan birçok faktör mevcut olmakla birlikte sektörel anlamda özellikle tarım sektöründe yaşanan kuraklık ve durgunluğun da belirleyici olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisi 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle en düşük büyüme seviyesini yaşayarak %0,7 düzeyinde büyüme gerçekleştirmiştir.

Türkiye’de 2006–2016 döneminde cari işlemler hesabı sürekli açık vermiş ve büyüme oranı 2008 küresel ekonomik kriz ve kriz sonrası yıllarda negatif seviyelerde olmuştur. 2006–2016 döneminde büyüme oranı 2010 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış ve %9,2 olmuştur. Bunun temel nedeni, büyüme oranında yaşanan bu artışların tüketim harcamalarını arttırması ve tasarruflarında azalmasıdır. Bu durum cari işlemler dengesinde bozulmalara yol açmıştır. Özellikle 2006-2016 döneminde büyüme oranı ile cari işlemler açığı arasındaki pozitif ilişki artarak sürmüş ve cari işlemler açıkları tehlikeli seviyelere çıkmıştır (Yediparmak, 2014: 97).

Dalgalı bir seyir izleyen büyüme oranı, yüksek cari açıklara rağmen düşük oranlarda kalmıştır. 2011’de cari açığın 74.402 milyon dolara ulaşması üretim, gelir ve büyüme oranı üzerinde önemli bir etki göstererek ekonomik büyüme %8,8 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılından sonra 2012’de %2,1, 2013’de %4,1 ve 2014’de %2,9, 2015’de %4 ve 2016’da %4,5 seviyelerine kadar gerilemiştir. Bu durumun başlıca

nedeni olarak, tasarrufların istenilen seviyede olmaması ve yatırımların dış kaynak yardımıyla giderilmeye çalışılması gösterilmektedir. Büyüme oranlarında oluşan bu düşüş sonuç olarak üretim yetersizliğine bağlı işsizliğin de meydana gelmesine neden olmaktadır.

Enflasyon oranı, Türkiye’de oldukça uzun bir süreç içerisinde kayıt dışılığın en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Aynı zamanda ekonomik istikrarı bozmuş ve uzun bir dönem %50 seviyelerinde seyretmiştir. Daha sonra 2002 yılından itibaren alınan tedbirler sonucunda önemli ölçüde düşürülmüştür (Acar, 2013: 19).

İstikrarlı bir şekilde büyümeyi hedef alan Türkiye ekonomisi 2006 yılında enflasyon oranını %5 olarak belirlemiştir. Ancak beklenen hedefin aksine 2006 yılında enflasyon oranı %9,7 seviyelerine yükselmiştir. Bu durumun sebebi olarak petrol ithalatındaki yaşanan pahalılık ve devletin TCMB ile uyum içinde olması gerektiği açıkça gösterilmiştir (Tokgöz, 2009: 332).

2007 yılında enflasyon hedefi %4 iken hedeflenenin aksine enflasyon oranı iki katını da aşarak %8,4 seviyesine yükselmiştir. 2007 yılında %8,4 olarak gerçekleşen enflasyon oranı 2008 yılında yine yükselme göstermiş ve 2003 yılında olduğu gibi çift haneli rakamlara ulaşarak %10,1 düzeyine çıkmıştır.

Ekonomide büyüme düzeyinde gerileme yaşanırken, enflasyon oranının hızlanma göstermesi özellikle gıda malları, enerji ve bazı hizmetlerin fiyatlarında artışlar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu artışların nedeni olarak TL’de yaşanan değer kayıplarının olduğu görülmüştür (Tokgöz, 2009: 352).

Enflasyon 2008 yılı sonrasında 2011 yılı hariç %10 seviyesinin altında seyretmiştir. 2009’da %6,5, 2010’da %6,4, 2011’de %10,5, 2012’de %6,2, 2013’de %7,4, 2014’de %8,2, 2015’de %7,7 ve 2016’da %7,8 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Buna göre ekonomik istikrar açısından bu durum oldukça önemli bir hal almıştır (Acar, 2013: 19).

İşsizlik olgusu, tüm dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de önemli sorunlardan biridir. Büyüme ve enflasyon oranında sağlanan iyileşme

İşsizlik oranında sağlanamamıştır. İşsizlik oranı 2006 yılında %9,9 ve 2007'de %9,2 olarak gerçekleşmiştir.

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ile birlikte işsizlik oranı yüksek seviyelere çıkmıştır. İşsizlik oranı 2008 yılında %10 seviyelere ulaşmıştır. Krizin işsizlik oranı üzerinde yarattığı etkiler devam ederek 2009'da %13,1, 2010'da %11,1 seviyelerine kadar yükselmiştir. İşsizlik oranı üzerinde yaşanan bu durumun önüne geçebilmek için ülkemizde işsizliği düşürmeye yönelik politikalar devreye girmiştir. Uygulanan politikalar kapsamında işsizlik oranı tek haneli rakamlara düşürülerek 2011'de %9,1, 2012'de %8,4, 2013'de %9 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ancak ekonomide mevcut dalgalanmalar sonucunda işsizlik oranı %10 seviyelerinde seyretmeye devam etmiştir. 2014'de %10,0, 2015'de %10,3 düzeyinde olan işsizlik oranı 2016'da %10 dolaylarının altına düşerek %9,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tablo'dan açıkça görüldüğü gibi Türkiye'de işsizlik oranı dalgalı bir seyir izlemeye devam etmekte ve ekonominin temel sorunlarından biri olmayı sürdürmektedir.

Türkiye'de kamu ve özel borç stokları uzun yıllardır ekonomiyi meşgul eden makroekonomik sorunlardan biridir. Türkiye'de kamu ve özel borç stokları 2006-2016 dönemi itibariyle incelendiğinde sürekli artarak devam etmektedir. 2006 yılında kamu borç stoku 87.265 milyon dolar ve özel borç stoku 120.738 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Bir sonraki yıl bu değerler sırasıyla 89.326 milyon dolar ve 160.599 milyon dolar artış göstermiştir. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin ülke ekonomilerini etkilemesiyle birlikte Türkiye'de krizin yıpratıcı etkileri ekonomik göstergelerden olan borç stokları üzerinde de etkili olmuştur. Krizin olumsuz etkisiyle birlikte kamu borç stoku daha da artarak 92.400 milyon dolar ve özel borç stoku 188.432 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 2008 ekonomik krizinin ardından 2016 yılına kadar ülkede kamu ve özel borç stoklarını incelediğimizde borçlanmanın her yıl artarak devam ettiği görülmektedir.

2006 yılı itibariyle özel sektörün dış borçlanmaya yönelmesiyle birlikte kamu sektörünün borçlanma düzeyi daha az artarak devam etmiştir. 2016 yılına kadar incelendiğinde dış borç stoku içinde kamunun payının daha az ve özel sektörün payının daha fazla olduğu görülmüştür.

Türkiye’de kamu ve özel borç stoklarının makul bir seviyede tutulabilmesi, istikrarlı bir düzeye getirilebilmesi veya borçlanmanın en aza indirilebilmesi için cari açıkları borçlar ile kapatma yoluna gidilmemesi ve doğru politikaların yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Aksi takdirde ülkede yeni krizlerin yaşanmasının önüne geçilemeyecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sürdürülebilirlik kavramı, ödünç alınan kaynakların hatasız bir şekilde geri ödenebilmesini sağlayacak koşulların oluşturulup oluşturulmadığı esas alınarak tanımlanmalıdır. Eğer kaynaklar borcun ödenmesini imkân verecek şekilde verimli alanlarda kullanılıyorsa, ciddi bir sorun olmadan geri ödenmesi mümkün kılınabilir. Böyle bir cari açık, kaç yıl sürdüğünden bağımsız olarak “sürdürülebilir” olarak görülmelidir. Eğer kaynaklar verimsiz alanlara yatırılmış veya tüketimi arttırmak için kullanılmışsa, cari açık uzun yıllar sürdürülebilse dahi sürdürülemez kabul edilmelidir. Cari açığı, riskleri biriktirerek, sorunları büyütüp, çözümleri erteleyerek uzun yıllar “sürdürmek”, koşullar imkân verdiğinde mümkün olabilir. Bir ülkede, cari açığın kriz yaşanmadan uzun yıllar sürmesi, o ülkede cari açığın “sürdürülebilir” olduğu anlamına gelmemektedir (Subaşat, 2010: 27).

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, kriz yaşanmadan cari açığın ne kadar sürdürülebileceği ya da krizin ne kadar önceden tahmin edilebileceği üzerine odaklanmaktadır. Amaç, herhangi bir krize imkân vermeden cari açığın ne kadar bir süre sürdürülebileceği ve krizin önceden tahmin edilmesidir. Diğer bir ifade ile cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, ödünç alınan kaynakların büyük sorunlar olmadan geri ödenebilmesine imkân sağlayacak koşulların oluşturulup oluşturulmadığı şeklinde ifade edilmektedir (Subaşat, 2010: 8).

Berke (2009)'a göre cari açığın sürdürülebilirliği, ithalatın RGSYİH artışıyla kıyaslanabilir bir şekilde artması, uluslararası ödeme akımlarının ve brüt içsel rezervlerin azalmaması şeklindeki koşullara bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Cari açığın sürdürülebilirliğinin temel bir göstergesi de ekonominin dış finansal yükümlülüklerini ödenebilirliğidir (Berke, 2009: 119).

Sonuç olarak, cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliği; cari işlemler açıklarının kaynağı, cari işlemler açıklarının yol açtığı sonuçlar ve cari işlemler

açıklarının finansman şekli gibi birçok etkenin altında ifade edilmektedir. Bu açıdan cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliğinin tek bir model ya da tek bir ölçüt çerçevesinde değerlendirilmemelidir (Tunalı, 2008: 170).

4.1. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirlik Kriterleri

Cari açığın sürdürülebilirliği konusu üzerine önemli kriterler geliştirilmiştir. Bu bölümde cari işlemler açığının sürdürülebilirlik kriterleri incelenmektedir.

4.1.1. Lawson Doktrini

1970'li yıllarda özellikle petrol şokunun sonucu olarak dünyadaki birçok ülkede cari işlemler dengesinde oluşan farklılıklar yaşanmıştır. İngiltere eski Maliye Bakanı Nigel Lawson, 1988'de IMF'ye hitaben yaptığı konuşmasında "Lawson Doktrini" olarak geçen özel sektör kaynaklı, büyümenin finansmanını sağlayan cari açıkların sıkı bir mali disiplin uygulayan ülkeler açısından sorun olmadığını, geçmiş yıllardan gelen bütçe açıklarının cari işlemler açığının sebebi olduğunu, bu nedenle bütçe dengede ise özel kesim davranışlarından kaynaklanan cari işlem açıklarının sorun oluşturmayacağını ileri sürmüştür. Diğer taraftan Amerikan eski Hazine Sekreteri olan Lawrence Summers, Lawson Doktrinine katılmayarak, cari işlemler açıklarının sadece özel kesim kaynaklı olmalarından dolayı zararsız olarak görülemeyeceğini ve gayri safi ulusal gelirin %5'ini aştığında, Meksika krizinden sonra özellikle bu açıklar hızlı bir şekilde ters çevrilebilecek şekilde finanse edilmişse önemli olduğunu ifade etmektedir (Bektaş, 2007: 42-43).

4.1.2. Dornbusch Sınırı

Lawrence Summers tarafından Lawson Doktrinine karşı olarak ortaya atılmış bir görüştür. Daha sonraları Dornbusch sınırı olarak adlandırılmıştır. Bu görüş cari işlemler açıklarının sırf özel kesim kaynaklı olmalarından dolayı zararsız olduklarını düşünmenin yanlış olduğunu ve GSMH'nin % 4'ünü aşan hızlı şekilde ters çevrilebilecek şekilde finanse edilmiş açıklara dikkat edilmesi gerektiğini savunmuştur. Cari açık/GSYİH oranı kısa vadeli sermaye hareketlerindeki değişkenliğin yansımalarını taşımakta ve krizlerin temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dornbusch'a göre bu oran %4'ü bulursa, kriz riski yüksektir.

Ancak farklı görüşlere göre % 4 gibi eşik oranlara bakmak cari açığın sürdürülebilir olması konusunda yeterli değildir (Öztürk, 2013: 58).

4.1.3. Yatırım / Tasarruf Oranı

Cari işlemler açığı yatırım ve tasarruf oranlarına bakılarak incelendiğinde cari açık veren ülkenin gelirinden fazla harcama yaptığı ve cari fazla veren ülkenin ise harcamalarından fazla gelir elde ettiği gözlenmektedir. Sermayenin reel getirisinin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde cari açıklarla karşılaşılır. Cari fazla veren ülkeler harcamalarından fazla olarak elde ettikleri gelirlerini borç olarak diğer ülkeler verebilmektedir. Eğer verilen bu borç yeterli getiriye sağlayacak yatırım alanları için kullanılmışsa cari açığın sürdürülebilirliği için bir sorun olmamaktadır. Cari açık verip bu açığı borçlanma yoluyla kapatılmasını uygun gören ülke bu borçları yatırım amaçlı kullanır ve sermayenin reel getirisi borçlanmanın maliyetinden yüksek ise cari açık sürdürülebilir olur (Avcı, 2015: 24).

Bu oranda yaşanan artışlar tasarrufların azalmasından dolayı ortaya çıkabileceği gibi yatırım artışından da kaynaklanabilmektedir. Ancak, yatırım artışından ziyade tasarruf azalışından kaynaklanan cari açıklara daha fazla önem gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Ayla ve Küçükkale, 2017: 1032).

4.1.4. Sermaye Hareketlerinin Yapısı

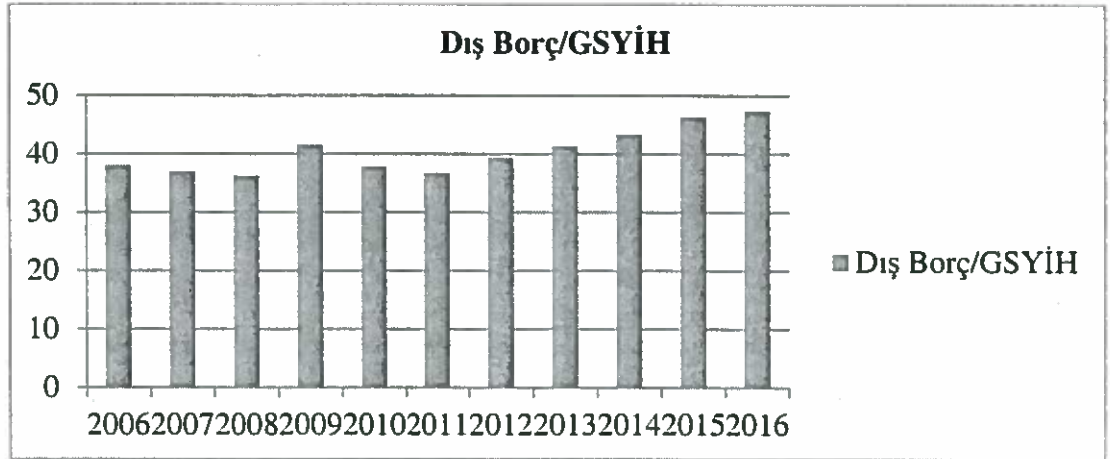
Cari açığın sürdürülebilirliği kriterleri arasında yer alan sermaye hareketlerinin yapısı oldukça önemlidir. Doğrudan yabancı sermaye şeklinde olan yatırımlar cari işlemler dengesini olumlu etkilemekte ve ekonomik büyümeye de katkı sağlamaktadır. Ancak sermaye hareketleri kısa vadeli olduğunda ülke dış şoklara açık hale gelerek cari açığın sürdürülebilirliği zorlaşmaktadır. Finansal krizleri uyaran ani sermaye çıkışları ülkede kırılganlık oluşturarak ülkeyi krizlere açık hale getirmektedir. Bu sebepten dolayı doğrudan yabancı yatırımlar daha güvenli olmaktadır (İlhan, 2017: 32).

4.1.5. Dış Borç / GSYİH

Ülkelerin dış borç yükümlülüğünün GSYİH'ye oranında bir değişiklik yaşanmaması durumunda cari işlemler açığının sürdürülebilir nitelikte olduğu ifade edilmektedir (Ayla ve Küçükkale, 2017: 1033).

Dış borç stokunun GSYİH'ye oranı içerisindeki payı, ulusal ekonominin kredibilitesinin temel göstergelerinden biridir. Dünya Bankası ve IMF'nin kriterlerine göre dış borç stokunun GSYİH'ye oranı %30 ile %50 arasında bir değerse o ülke orta düzey borçlu, %50'nin üzerinde bir değer ise aşırı borçlu konumda olmaktadır. Buna göre, ilgili dönemler arasında Türkiye ekonomisinin dış borç stokunun milli gelir içerisindeki payının %35-%56 arasında değerler aldığı görülmektedir. Fakat son yıllarda brüt dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payının %50'nin üzerinde bir değer olması ülkemizi aşırı borçlu konumda göstermektedir (Genç ve diğerleri, 2017: 107).

Grafik 1: Dış Borç/GSYİH

Kaynak: TCMB

2006 – 2016 döneminde dış borç / gayrisafi yurtiçi hâsıla oranı 2016 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış ve 47,3 olmuştur. Grafikte görüldüğü gibi Dış Borç / GSYİH oranı sürekli artış göstermektedir. Dış borç stokunun artması borçların faiz ödemelerini tetiklemektedir. Böylece cari açık artarak, sürdürülebilirliği olumsuz etkilenmektedir.

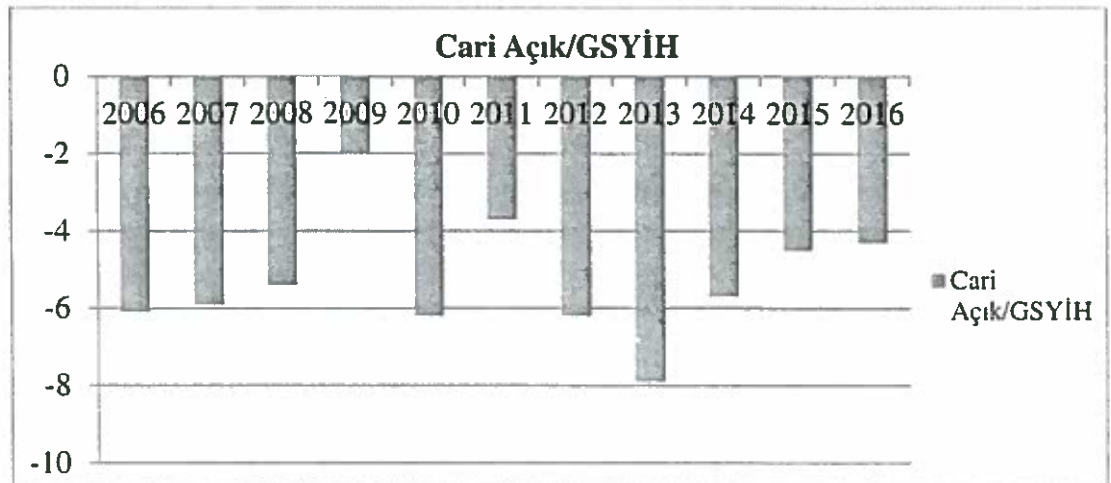
Dış borç / GSYİH oranının %50'nin üzerinde olması ülke ekonomilerinde kriz göstergelerinden biridir. Grafik tekrar incelendiğinde, 2016 yılında dış borç oranının %47 seviyelerinde olması ekonomide kriz olabilme olasılığının fazla olduğunu göstermektedir.

4.1.6. Cari Açık / GSYİH

Cari Açık/GSYİH oranının %4-%5'lik eşik değerleri cari açığın sürdürülebilirliği için oldukça önemlidir (Kaya, 2016: 84).

Cari açığın GSYİH'ya olan oranının %5'i aşması en önemli kriz göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ekonomide cari açığın kontrol altında sürdürülebilir bir düzeyde tutulması bir ülkenin ekonomik istikrarı için çok önemlidir. Cari açığın kontrol altında ve sürdürülebilir bir seviyede tutulması için ilk öncelikle ona neden olan faktörler saptanmalıdır. Cari açığa neden olan en önemli faktörlerin; ekonomik büyüme, yatırımlar, kamu harcamaları, döviz kuru/reel efektif döviz kuru, ticaret hadleri, ticari açıklık, finansal açıklık, finansal gelişme, finansal derinlik, dış borç stoku, kamu bütçe dengesi, özel tasarruf, net dış transfer ödemeleri, uluslararası borçlanmaların net faiz ödemeleri, yurtiçi faiz ve yurtiçi reel faiz oranı, dünya faiz oranı, petrol fiyatları ve kredi hacminde oluşan genişlemelerin olduğu belirtilmektedir (Kılıç, 2015: 407-408).

Grafik 2: Cari Açık / GSYİH

Kaynak: TUIK

Grafik 2’de 2006-2016 yıllarına ait Cari Açık/GSYİH oranında meydana gelen değişimler gösterilmiştir. Buna göre 2006-2011 yılları arasında cari açığın gayri safi yurtiçi hâsıla oranı incelendiğinde artışların olduğu görülmektedir. 2011 yılında Cari Açık/GSYİH oranı olarak belirlenen %5 eşik değerin üzerinde seyrederek %9,7 olarak hesaplanması ekonomide kriz ve risklerin olabileceğine işaret etmektedir. Daha sonraki yıllar ele alındığında ise yine belirlenen eşik değerin üzerinde 2014 yılına kadar devam edildiği görülmüş ve tekrar %5 değerinin altında devam etmiştir.

4.1.7. İhracat / GSYİH Oranı

İhracat/GSYİH oranının düşük olması cari açığın sürdürülebilirliği açısından sorun oluşturabilirken, aynı zamanda bir ülkenin dış borcunu azaltması ve dış borcunu karşılayabilmesi için döviz kaynağı olarak ticareti yapılan malların üretimine uygun olması gerektiğini göstermektedir. Borç finansmanı, toplam ihracat gelirlerinin nispeten küçük bir kısmını karşılayacağı için yüksek ihracat sektörlü ülkelerin dış borçlarını daha kolay temin edebildikleri söylenebilmektedir. Ayrıca, dışa açık bir ekonomide, borçların geri ödenmemesinin beraberinde getirdiği dış ticaret sapmaları daha fazla maliyetli olabileceği için bu yönde bir güdü daha düşük olmaktadır. Sonuç olarak, diğer şeyler sabit iken yabancı yatırımcılar bu ülkeyi düşük riskli algılayacakları için sermaye girişlerinin aniden tersine dönme olasılığı da düşmektedir. Dış ticaretin mal bileşimi, kırılganlığın önemli bir göstergesi olup mal fiyatlarının dalgalanması dar ihracat tabanlı ülkeler için dış ticaret hadlerinde daha büyük bir etkiye neden olmaktadır. Dış ticaret hadlerinin dalgalanması ekonominin cari işlemler açığını sürdürebilme gücünü olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Milesi-Feretti ve Razin, 1996: 11).

4.1.8. Reel Döviz Kurunun Değerlenmesi

Ülkenin reel döviz kuru kesin eşik değerinin ötesinde aşırı değerlendirildiğinde veya geçmiş yılların ortalamasını aştığında, bu durum cari işlemler hesabı ile bağdaştırılmış demektir ve bu şekilde bir cari işlemler hesabının sürdürülemez olduğu öngörülmektedir. Bunu ifade ederken cari işlemler hesabına yansıyan, “iyi” ve “kötü” reel döviz kuru artışını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Enflasyon

ataleti ile birleşen sabit döviz kuru rejiminden kaynaklanan reel değer kazanımı, dış dengesizliği gidermede yararlı olmamaktadır. Diğer taraftan, doğrudan dış yatırım akışıyla sonuçlanan stabilizasyon politikası ve diğer sermaye akımları, döviz kuru değerlenmelerine yol açabilmektedir (Ağaslan, 2008: 62).

4.1.9. Politik İstikrarsızlıklar ve Belirsizlikler

Politik istikrarın olmaması, aynı zamanda ekonomide de bir belirsizlik ortamına neden olmakta ve sermaye akımlarının azalmasına neden olmaktadır. Bu durum da cari açığın finansmanını olumsuz etkilemektedir (Yücel, 2010: 40).

4.1.10. Ekonomik Büyüme

Cari işlemler dengesi hızlı ekonomik büyümeden ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda GSYİH' deki hızlı artış, uzun vadede yatırımları yükselteceğinden cari açıkların sürdürülebilir olduğu düşünülebilir (Polat, 2008: 54).

Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişki talep kaynaklıdır. Ekonomik büyümenin hızlandığı dönemlerde gelir artışlarının yaşanmasıyla birlikte iç talepte bir artış meydana gelmektedir. İç talepteki artış ithalatı artırması ile cari işlemler dengesini açık verme yönünde etkilemektedir. Diğer önemli nokta ise dış ticarete konu olan malların üretiminin ithalata bağımlılığı olmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler içinde, petrol ihraç eden ülkeler hariç olmak üzere, ara mal, yatırım malları ve enerji sektöründe dışa bağımlılık dikkat çekmektedir. Büyümenin yaşandığı dönemlerde talebi karşılamak için üretim hacminin artırılması ön plana çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere üretim hacminin genişletilmesi ithalata bağımlı olmakta ve üretilen mallar ticari bir öneme sahip değilse cari açık artmaktadır (Boya, 2013: 21).

4.2. Türkiye'de Ortaya Çıkan Ekonomik Krizlerin Cari Açık İle İlişkisi

Türkiye ekonomisi, 1980 sonrası dönemde kapalı ekonomiden, hızlı bir dışa açılım süreci yaşayarak uluslararası piyasalarla entegre olma eğilimine girmiş ve ticaret, sermaye hareketleri ile teknoloji transferleri küresel bir nitelik kazanmıştır. Dışa açılım süreci, Türkiye'nin dış ticaret hacmini yükseltmiş ve Dünya ekonomisindeki risklerden Türkiye ekonomisinin de etkilenmesine yol açmıştır. Bu

risklerin en önemlisi dış ticaret hacminin artmasına karşın cari işlemler dengesinin sürekli açık vermesidir (Doğan ve Bayraç, 2014: 97-98).

4.2.1. 1994 Krizi

1980 sonrası Türkiye ekonomisinde ekonomide alınan kararlarla birlikte ülkenin dışa açılma süreci ekonomiyi olumlu yönde etkilemiştir. Ancak ekonomide yaşanan bu olumlu süreç, 1990'lı yıllara gelindiğinde büyümede görülen dalgalanmalar, yüksek enflasyon, kamu açıkları, mali disiplinsizlikleri ve beraberinde ekonomi ve siyaset alanında görülen belirsizliklerin olumlu sürecin tersine çevrilmesine neden olmuştur (Doğan, 2014: 57).

Türkiye'de 1990'lı yıllarda iç ve dış borçlarda artışlar ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı kısa vadeli-yüksek faizli borçlanma politikası, özel sektörün risksiz ve yüksek getirili kamu borçlanma senetlerine yönelmesine ve üretimden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Üretimde yaşanan bu eksiklik ile ithalat ve cari açık da artmalar görülmüştür. Söz konusu yüksek faizli kamu borç senetleri, kısa vadeli sermaye girişlerini hızlandırmış ve bu da cari açık üzerinde bir etki meydana getirmiştir (Türkay, 2013: 254-255).

Türkiye'de 1990'lı yıllarda meydana gelen temel sorunlar incelendiğinde, sürekli artan bütçe açıkları sürdürülemez duruma gelen bir iç borç dinamiğinin meydana gelmesine ve enflasyonun hızla artmasına neden olmuştur. Bankalar özel sektöre kredi vermeyi ikinci plana koyarak devlete borç vermeye yönelmiştir. Kamu bankalarının görev zararları çoğalmış ve mali sistem kötüleşmeye başlamıştır. Bu durumlar sonucunda reel faizler ve bütçeden faiz ödemelerine ayrılan payda artmalar görülmüş ve kamu maliyesinde borç-faiz kısır döngüsü gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları çıkılmaz bir hale girmiştir (Alpaydın, 2011: 21-22).

1991 yılında Türkiye'de ekonomik kriz Körfez'de yaşanan krizin etkisi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Ülkede büyük sermaye girişi meydana gelmiş ve bu gelişme Türk lirasını değerlendirmiştir. Ancak bu durumun yaşanması ihracatı caydırmış, ithalata olan yönelimi arttırmıştır. Körfez'de yaşanan kriz sebebiyle 1991 yılında Türkiye, Dünya ülkelerinde riskli bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'den sermaye uzaklaşırken bu uzaklaşma ekonomiyi durgunluk konumuna getirmiştir. Bu

durumlarla birlikte krizin etkisi bir yıl daha devam etmiştir (Çubukçu ve diğerleri, 2010: 11).

1993 yılında hükümetin faiz oranlarını düşürmesiyle, fonlar döviz ve borsaya yönelmiş ve döviz kurları artma eğilimi göstermiştir. Merkez Bankasının müdahalede başarısızlık göstermesi, belirsizlikler ve dalgalanmalar oluşturmuştur. 1993 yılında borçlanmanın sınırına ulaşılmasıyla, Cumhuriyet tarihinde ilk defa, toplam vergi gelirleri iç borç taksit ve faiz ödemelerini finanse edememiştir. 1993 yılının sonlarından itibaren yerel seçimlerin etkisi ile birlikte Merkez Bankasının iç varlıkları yükselirken dış varlıkları düşme eğilimine girmiştir. Bu kriz göstergelerine rağmen, 1994 Ocak ayında TL'nin değerinin yeterince azaltılamaması ya da faiz oranlarının yeteri kadar artırılmaması, 5 Nisan'da ekonomik krizin oluşmasına sebep olmuştur (Ural, 2003: 17).

1994 yılında ülke ekonomisinde cari işlemler açığı ve kamu kesiminin finansman açığı krizin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca dış finansman koşullarının riskli olması, Körfez Savaşı ve Avrupa Para Krizi de ortaya çıkma nedenleri arasında gösterilebilir (Oktar ve Dalyancı, 2010: 12). Bunların yanında 1994 krizinin ana sebebi bütçe açıklarıdır. Yurtiçi tasarruflardaki yetersizlik bütçe açıklarını meydana getirmiş ve bütçe açıkları sermaye hareketleriyle karşılanmıştır. Bu durumda sermaye hareketlerinin bütçe açığı ve dış açık devam ederken gerçekleşmesi, yüksek faiz-düşük kur şeklinde geçici bir denge oluşturmuştur. Sonuç olarak, bütçe açıkları ile dış açıklar Türkiye'de 1994 yılında finansal krizin yaşanmasına sebep olmuştur (Işık ve diğerleri, 2004: 51).

Makroekonomik dengelerde görülen bu bozulmalar Türkiye ekonomisini sürdürülemez bir duruma getirmiştir. Hiperenflasyon ve durgunluğun birlikte yaşandığı bir konjoktüre ekonomiyi sokmamak, enflasyonu düşürmek, TL'de istikrar sağlamak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetken bir temel oluşturarak istikrarı sürekli kılabacak yapısal reformları gerçekleştirmek gibi amaçlarla, 5 Nisan 1994 tarihinde on dört aylık bir ekonomik önlemler paketi yürürlüğe konulmuştur (Kaya, 2013: 17-18).

5 Nisan kararlarının amaçları; enflasyonda denge sağlamak, Türk lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal refahı ve sosyal dengeleri sağlayan sürdürülebilir bir temel oluşturmaktır. Asıl hedef ekonominin hızla istikrarının sağlanmasıken bu hedef ekonomideki istikrarın sürekliliğini sağlayacak yapısal reformlarla gerçekleştirilecektir. Elde edilen gelirlerin, ekonominin rekabet gücünü dikkate alan ve verimli istihdamı destekleyen bir yapıda gelişme göstermesi istikrarın bir diğer önemli unsurudur. Ekonomideki bu istikrarın kalıcı olması, sürdürülebilir bir büyüme ortamına girilmesi, kamunun ekonomideki önemini yeniden örgütlenmesini ve tanımlanmasını gerektirmektedir. Temel hedef sosyal dengeleri gerçekleştiren bir devlet yapısını sağlamak olmalıdır. Kısa vadede toplumda yaşanan her kesimden insanın gücü kadar fedakârlık göstermesi ve toplumdaki tüm kesimin desteklemesi bu programın en önemli şartıdır.

5 Nisan istikrar kararlarının uygulanmasıyla birlikte hedeflerin gerçekleşmiş olduğu söylenememektedir. Çünkü yerel seçimlerden dolayı hükümet istikrar paketini açıklamakta geç kalmıştır. Bu sebepten ötürü ülkede stoklama ve spekülasyon eğilimleri yükselişe geçmiş, dengeler daha fazla bozulmuştur (Turan, 2011: 66).

1995-1999 döneminde, 1994 krizine yol açan ekonomik ve siyasi faktörlerde iyileşmeler görülmemiştir. Oluşan dengesizlikler yapay tedbirlerle giderilmeye çalışılarak yaşanabilecek krizlerin önüne geçilmiştir. Bu süreçte yaşanan Asya, Rusya ve Brezilya krizleri ile Ağustos 1999'da yaşanan Marmara depreminin getirdiği ekonomik daralma etkisi sonucunda, 1999 yılı sonunda Enflasyonu Düşürme Programı yürürlüğe girmiştir. Bu programın amacı ekonomiyi ve reel sektör yapısını düzeltmek olmuştur. Ancak üç yıllık bir dönemi kapsayan bu program başlangıç aşamasındaki hatalar ve uygulama sürecindeki gecikmeler nedeniyle istenilen başarıyı gösterememiştir (Ural, 2003: 17).

4.2.2. 2000 Kasım Krizi

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllardan itibaren yurt içi ve yurt dışında yaşanan olumsuz değişiklikler 2000'li yılların başında giderek daha da artma eğilimi göstermiştir. Özellikle 1980 sonrasında, uygulanan ekonomi politikalarındaki yapısal

değişime bağlı olarak ekonomide yeni bir süreç başlamıştır. Liberalleşme dönemi olarak bilinen ve ithal ikame politikalarının uygulanmaması dışa açık ekonomi politikalarının ikinci planda tutulması buna bağlı olarak da serbest piyasa ekonomisine geçildiği bu süreç ile birlikte yeni bir yapılanma süreci başlatılmıştır (Şimşek, 2007: 23).

1999 yılının sonlarında Enflasyonu Düşürme Programı'nın yürürlüğe konulup uygulanmaya başlaması ile birlikte faiz oranlarında azalmalar, enflasyonda gerilemeler, üretim ve iç talepte ise canlanmalar yaşanmaya başlanmıştır. Ancak, TL'nin değer kazanmasıyla birlikte, iç talepte yaşanan canlanmalar, ham petrol ve doğal gaz gibi enerji fiyatlarında yaşanan yükselmeler ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler sonucunda 2000 yılında cari işlemler açığında beklenenin üzerinde artmalar görülmüştür. Bu durumlarla birlikte yapısal reformlarda yavaşlamalar, kamu bankalarına ilişkin yapılan düzenlemelerdeki problemler, politik belirsizlikler ve uluslararası sermayenin gelişme gösteren piyasalara karşı tedbirli davranması, 2000 yılının ikinci yarısında Türkiye'de yabancı sermaye girişinin düşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Kasım 2000'de kriz meydana gelmiştir (Ural, 2003: 17-18).

Kasım krizi, uygulanmakta olan istikrar programının para ve kur politikalarına olan güvenin yok olmasına neden olmuştur. IMF ile yapılan görüşmeler sonucunda program yeniden düzeltilerek, sağlanan bir miktar parasal destekle piyasaların etkisi azaltılmıştır. Ancak faiz oranları kriz öncesi seviyeye indirilememiş ve krizden sonra iç piyasa durumunu düzeltmemiştir (Cihangir, 2005: 109).

Türkiye Kasım 2000 krizini, likidite krizi olarak değerlendirmiştir. Bu dönemde kamu bankaları Türk Lirasına, özel bankalar ise döviz cinsi mevduata daha yüksek faiz vermiştir (Akdoğan, 2012: 198).

Kasım 2000'de krize neden olan etken, bankacılık sektörü olmuştur. 1994 yılında bankaların çöküşünü engellemek amacıyla yürürlüğe giren mevduata %100 devlet garantisinin olması, bankaların riskli politikalar yürütmelerine yol açmıştır. Buna ilaveten iç borçlanma çoğunlukla bankalardan karşılandığı için bankalar gerçek

bankacılık fonksiyonlarından ziyade devleti fonlamayı tercih etmiştir. Özellikle kurun sabitlenmesi ile bankalar iç borçlanmayı karşılamak için dış borçlanma yoluna gitmiş ve bu durum bankaların açık pozisyonlarının artmasına sebebiyet vermiştir(Ayaz, 2016: 1363).

4.2.3. 2001 Şubat Krizi

Kasım 2000'de başlayan likidite krizi, alınan önlemlerle giderilmeye çalışılsa da ekonomide bozulma gösteren dengeler, 2001 yılına kadar sürmüştür. Şubat 2001'de yaşanan siyasi gerginlik ile başlayan dövize aşırı talep, krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ayaz, 2016: 1363).

19 Şubat 2001'de yaşanan siyasi gerginlikler sebebiyle uygulanan programa olan güven yok olmuş ve dövize yönelme eğilimi oluşmuştur. Şubat 2001 krizi, Kasım 2000 krizinin bir uzantısı niteliğinde olmuştur. 19 Şubat 2001'de döviz krizi halinde ortaya çıkmıştır. Şubat 2001 krizi siyasi yönden piyasalara güvensizlik olarak yansımıştır (Fırat, 2009: 512).

21 Şubat 2001 krizi, kamuoyunda "Kara Çarşamba" olarak ifade edilmiştir. Kriz, o yılda izlenen sıkı para politikasında önemli revizyona sebep olmuş ve Türkiye'de uygulanan sabit kur (kur çipası) yerine, dalgalı kur politikasına geçiş kararı alınmıştır. Krizin ekonomi üzerinde meydana getirdiği etkiler uzun süre devam ederek binlerce insanlar işsiz kalmış ve birçok iş yeri de kapanmıştır (Berberoğlu, 2014: 35).

21 Şubat'ta bankalar arası para piyasasında gecelik faizler yükselmiş döviz rezervleri düşerek rezerv kaybı yaşanmıştır. Kasım krizinde dövize saldırı yabancılarla sınırlı kalırken, Şubat krizinde yerlilerin özellikle bankaların dövize saldırdığı görülmüştür. Dövize yapılan bu saldırı sonucunda Merkez Bankası 21 Şubat gecesi kurun dalgalanmaya bırakıldığını açıklamıştır. Kur artışı on gün içinde % 40'a yükselmiştir (Uygur, 2001: 22-23).

15 Mayıs günü Güçlü Ekonomiye Geçiş programına geçilmiştir. Program kısa ve uzun vadeli amaçlar içermektedir. Kısa vade de enflasyonla mücadele için sıkı tutup yüksek olan enflasyon oranlarını düşürerek fiyat istikrarsızlıklarını ortadan

kaldırarak para politikasının benimsenmesi amaçlanmıştır. Uzun vade de ise; tüm finansal sektörlerde sağlam bir mali yapı ve ekonominin tüm kesiminde yapısal reformlar yaparak istikrarlı bir ekonomik görünüm yaratılmaya çalışılmıştır (Tufan, 2016: 79).

2002 yılında krizi atlatmak için atılan önemli adımlar, 2003 yılından itibaren küresel ortamın da yardımı ile güçlü bir büyüme dönemi başlatılmıştır. Makroekonomik istikrarda sürekliliği, ekonomide esnek, etkin ve üretken bir yapıyı sağlayacak yapısal reformlarla birlikte yürürlüğe konulan sıkı para ve maliye politikaları, ekonomide güven ve dengeyi sağlamıştır. 2002-2007 döneminde büyüme oranında, ihracat ve üretimde yüksek oranlı artışlar gerçekleşmiştir. Enflasyon oranları düşmüş, mali disiplin kısmen de olsa sağlanmıştır. Büyüme dönemlerinde cari açık düzeyi artan Türkiye ekonomisinde, kriz öncesi dönemde küresel likidite bolluğu sayesinde finansman sıkıntısı yaşanmamıştır (Acar, 2013: 17).

2002-2009 döneminde ekonominin büyüme kaydettiği; 2004 yılından itibaren enflasyonun tek haneli rakamlar etrafında seyrettiği görülmektedir. Enflasyonun düşmesinde etkisi olan aşırı değerli döviz kuru, cari açığı etkileyen bir unsur olmaktadır. 2002 yılından 2008 yılına kadar cari açık düzeyi artarken, 2009 yılında cari açığa ortaya çıkan düşüşe 2007-2008 küresel ekonomik krizin yol açtığı daralmalar neden olmaktadır. Türkiye'nin üretim yapısı daha çok dış talebe bağımlı olduğu için kriz nedeniyle dış talepte gerçekleşen düşüş, hem büyümenin gerilemesinde hem de cari açığın azalmasında etkili olmuştur (Yiğit, 2018: 63).

4.2.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizi

2008 yılının ikinci yarısında ABD'de meydana gelen finansal kriz başka ülkelere de yayılmış ve dünya ekonomisini de krizin içine çekmiştir. 2007 yılının ortalarında oluşan belirtiler nedeniyle anormal bir gerginlik içinde olan piyasalar, 2008 yılı Eylül ayında Lehman Brothers adlı finans şirketinin iflasını istemesiyle alt üst olmuş; böylece patlayan kriz kısa sürede önce ABD ve ardından tüm dünya piyasalarını etkisi altında bırakmıştır (Acar, 2009: 18).

2007 yılında ABD konut sektöründe başlayan ve küresel krize dönüşerek tüm dünyayı etkileyen krizin bilinmezliği devam etmiştir. Türkiye’de krizin temel etkileri 2008 yılının son çeyreğinde hissedilmeye başlanmıştır. Türkiye ekonomisinin yaşamış olduğu 1994, 2000 ve 2001 krizleri mali sektörü etkilemiş olmasına rağmen, 2008 küresel krizi reel sektörü etkisi altına almıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik kriz likidite ve güven problemleri, doğrudan yabancı sermaye girişleri ve portföy yatırımları gibi kısa vadeli para hareketlerinin düşmesine sebebiyet vermiştir. Özel sektörün krize yüksek dış borçla yakalanması, kronik cari işlemler açığı sıkıntısının olması 2009 yılında dış finansmanı sağlamakta sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı reel sektör bu krizden asıl etkilenen sektör olmuştur (Engin ve Yeşiltepe, 2009: 17).

Türkiye 2001 Şubat krizi sırasında bankacılık sisteminde yaşadığı yapısal dönüşüm sayesinde, küresel krizin yarattığı etkileri sınırlı düzeyde yaşamıştır. Küresel baz da finans sektöründe sıkıntıların meydana geldiği ve risklerin hızla yükseldiği bir dönemde Türk bankacılık sistemi güven veren ve istikrara katkı sağlayan bir performans sergilemiştir. Ancak sadece bankacılık sistemindeki katkılar piyasa ekonomisi için yeterli olmamaktadır. Reel sektör ve bankacılık ilişkisinin mutlaka güç kazanması gerekmektedir. 2009 yılı içerisinde, sorunlu kredilerin toplam krediler içindeki payı giderek artmış, batık kredilerin toplam kredilere oranı %4,5’in üzerine çıkmıştır. Küresel kredi musluklarının kısılması, kredi maliyetlerinin artması, yurtdışı pazarların daralması gibi birçok sebepten dolayı reel sektör ciddi zararlara uğramıştır. Bu kayıp, ülkemiz makroekonomik göstergelerinde de görülmektedir (Alptekin, 2009: 5-6).

Kriz Türkiye’yi dört açıdan etkilemiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi kredi kanalı nedeniyledir. Türkiye’de bankalar ve şirketler, bugün bilançosu sorunlu duruma gelen bankalardan kredi sağlamışlardır. Bu kanalın kapanması durumunda, daralacak olan kredi hacmi, şirketleri ve bankaları bilançolarını daraltmaya zorlamıştır.

İkincisi, portföy yatırımı kanalıdır. Hedge fonları ve özel yatırım fonları, Türkiye’ye finansman akımında oldukça önem arz etmektedir. Bir sonraki dönemde, buradan aktarılacak fonların düşecek olması Türkiye’ye döviz arzını önemli ölçüde

düşürecek, döviz likiditesi kapsamında sıkıntılara sebep olacak ve Türk lirasının değer kaybı yaşamasına sebebiyet verebilecektir.

Üçüncüsü ise, dış ticaret kanalıdır. Mali piyasalardaki krizin reel sektöre de aktarılması sonucu, tüm Dünya’da büyüme hızı öngörülere olumsuz yönde ifade edilmiştir. Türkiye’nin ihracat hacmi küresel ticaret hacmindeki bu daralmadan etkilenmiştir.

Dördüncü kanal ise, yükselen risk algılamasının ve azalan güvenin tüketici ve yatırımcı davranışlarını olumsuz bir şekilde değiştirmesidir. Bu belirsizlik ortamından en hızlı biçimde olumsuz yönde etkilenecek olan kalem özel yatırım harcamalarıdır. Aynı ortamın hane halkı psikolojisinde ve bekleyişlerinde sebep olacağı bozulma ile özellikle dayanıklı tüketimin hızla daralması kaçınılmaz olmaktadır (TEPAV, 2008: 4).

Türkiye, artan cari açık ve finansman gereksinimi sebebiyle küresel finans piyasalarında meydana gelen dalgalanmalardan en çok etkilenebilecek ülkeler arasında görülmektedir. Uluslararası sermayenin risk alma isteğindeki zayıflama sebebiyle, Türkiye’ye olan yabancı sermaye girişi düşmekte ve bundan dolayı son yıllarda büyük oranda dış kaynağa bağlı bir gelişim gösteren büyüme hızı yavaşlamaktadır. Durgunluk sebebiyle başta Avrupa pazarından olmak üzere ihraç ürünlerimize olan talep düşmektedir. Yabancı portföy yatırımlarının Türkiye’den çıkması ve “daha güvenilir liman” olarak döviz tercih etmeleri sonucunda, döviz kurunda ani yükselmeler söz konusu olmaktadır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 164).

2008 yılında meydana gelen küresel krizin Türkiye üzerine etkisi özellikle 2009 yılında fark edilmiştir. Türkiye’de makroekonomik göstergeleri ele aldığımızda kriz süresinde Türkiye’nin GSYİH’nın düştüğü, büyüme oranının eksilere geldiği, kişi başına düşen milli gelirin azaldığı, işsizlik oranının ve enflasyonun yükseldiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte hem ihracat hem de ithalat miktarı düşmekte dolayısıyla dış ticaret dengesi bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Bütçe giderinin bütçe gelirin göre oldukça fazla artış göstermesi bütçe dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Faiz dışı fazla oranı da kriz döneminde ciddi oranlarda azalma göstermektedir (Memişoğlu ve Durgun, 2011: 87).

Türkiye ekonomisi, alınan önlemlerin ve küresel ekonomik iyileşmenin etkisiyle 2009'un son çeyreğinden itibaren toparlanma sürecine girmiştir. Ekonomi 2009'un son çeyreğinde %6, 2010'un ilk çeyreğinde %11,7, ikinci çeyreğinde %10,3, üçüncü çeyreğinde %5,5 ve dördüncü çeyreğinde %9,2 artış göstermiştir. Ekonomideki iyileşme istihdamda da görülmüştür. İstihdam ve GSYİH' deki olumlu gelişmelerle birlikte dış ticaret açığı önemli bir risk faktörü olmaya devam etmiştir. Artan ekonomik aktiviteye dayalı olarak piyasa faiz oranlarında azalış, hisse fiyatlarında artış ve Türk lirasında değerlenme görülmüştür. İlaveten iç talepteki toparlanma, dış talepteki daralmayla birleşip cari açığı artırmıştır (Kutlu ve Demirci, 2011: 131-132).

4.3. Kriz Yıllarında Makroekonomik Göstergelerdeki Değişmeler

Ülkemizde cari açıkta sürekli artışların olması ve ekonomide yaşanan siyasi gerginliklerin süre gelmesi 2001 yılında krizin ortaya çıkmasında kaçınılmaz bir son olmuştur. Kriz ile birlikte TL'nin değerinin azalması, ithalatın artması, faiz oranlarında yaşanan ani artışlar, enflasyon oranının beklenen düzeyde olmaması, dış borçlanmanın fazla olması gibi sebeplerden dolayı ekonomide olumsuz süreç başlamıştır. Piyasalardaki düzen negatif boyutlara ulaşarak işsizlik oranı beklenin de üzerine çıkmış birçok insanın işsiz kalmasına neden olmuştur. Ülkenin büyüme oranında daralmalar görülmüştür. Krizi en az hasarla atlatabilmek amacıyla güçlü ekonomiye geçiş programı uygulamaya konulmuştur. Bu programın uygulanmasıyla enflasyon düşürülmeye çalışılmış, fiyatlar genel düzeyindeki istikrarsızlık ve gelirdeki eşit olmayan dağılım giderilmiştir. Ancak cari açıkta artmalar devam etmiştir.

2001 krizinin ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulanması sonucunda düzelmeye başlayan Türkiye ekonomisi ihracat ve iç talepte artışların ortaya çıkmasıyla birlikte 2002 yılında yüksek büyüme oranı göstermiştir. Ancak Türkiye'nin bu büyümesi borçlanmaya dayalı olduğundan ve sürdürülebilir bir yapıda olmadığından cari açıkta herhangi bir değişme yaratmamıştır. 2001 krizinden sonra Türkiye ekonomisi toparlanma sürecinde gibi gözüke de krizin verdiği olumsuz etkiler bir süre daha devam etmiştir.

2008 yılında ABD’de başlayarak tüm ülke ekonomilerini etkileyen küresel ekonomik krizden Türkiye’de etkilenmiştir. Türkiye’de ilk defa işsizlik oranında ani yükselmeler görülmüştür. Birçok insan işlerinden çıkarılmak zorunda kalmıştır. Büyüme oranı düşme eğilimine girmiştir. Cari açıkların çok yüksek seviyede olması da küresel krizden hızlı bir şekilde etkilenmemize neden olmuştur.

Krizin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla tedbirler alınmaya başlanmıştır. Sıkı politikalar uygulanmasıyla faiz indirimlerine gidilerek TL’nin değerinde kayıplar olsa da bu kayıplar çok şiddetli olmamıştır. Bu durum talepte canlanmalar yaratsa da cari açık üzerinde etkisi olmamış ve açık artarak devam etmiştir.

Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin yarattığı olumsuz etkiler sonucunda tüm makroekonomik göstergelerde değişiklikler olmaktadır. Yaşanan krizlerden etkilenmenin sebebi, finansman konusunda yaşanan eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Finansman açısından yaşanan bu eksikliklerin giderilmesi için ilk olarak dış borçlanma yoluna gidilmemesi yani cari açığın oluşmaması gerekmektedir. Ancak borçlanmaya dayalı ve dışa bağımlı olarak büyüme gösteren bir ülke olduğumuzdan ekonomide açıklar her zaman var olmaya devam edecektir.

Aşağıda tablo 4’de kriz yıllarda bazı makroekonomik göstergelerdeki değişimler gösterilmektedir.

Tablo 4: Kriz Yıllarındaki İhracat, İthalat, Cari Açık, Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Oranları

Yıl	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat Değişim (%)	İthalat (Milyon Dolar)	İthalat Değişim (%)	Cari Açık (Milyon Dolar)	Enflasyon Oranı (%)	Ekonomik Büyüme Oranı (%)
1993	15,345	4,3	29,428	28,7	-6.433	60,3	8,0
1994	18,105	18,0	22,270	-20,9	2.631	149,6	-5,5
1999	26,587	-1,4	40,671	-11,4	-1.344	62,9	-4,3
2000	27,774	4,5	54,503	34,0	-9.819	39,0	6,8
2001	31,334	12,8	41,399	-24,0	3.390	68,5	-5,7
2007	107,271	25,4	170,062	21,8	-37.779	8,4	4,7
2008	132,027	23,1	201,963	18,8	-39.425	10,1	0,7

Kaynak: TÜİK ve TCMB

Tablo 4’de Türkiye’nin kriz dönemlerindeki makroekonomik göstergelerine ait veriler yer almaktadır. Tablo incelediğinde Türkiye’de ağırlıklı olarak bütçe açıkları nedeniyle ortaya çıkan 1994 krizinin, ekonomiyi diğer tüm krizler gibi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. 1990’lı yıllarda Türkiye’nin ekonomide yakaladığı istikrarlılık 1993 yılına kadar devam etmiştir. 1993 yılına kadar yüksek büyüme oranları kaydedilmiş ancak krizin etkisiyle birlikte 1994 yılında büyümede gerilemeler yaşanmıştır. 1993 yılında büyüme oranı %8 iken 1994 yılında yaşanan krizin yıpratıcı etkileri ya da ekonomi üzerinde yarattığı durgunluk nedeniyle büyüme oranı küçülerek %5,5 seviyelerine gerilemiştir. Piyasalarda yaşanan dengesizlikler nedeniyle bir önceki yıl %60,3 olan enflasyon oranı krizin etkisiyle iki katına çıkarak 1994 yılında %149,6 oranıyla en yüksek değere ulaşmıştır. 1993 yılında %4,3 ve %28,7 seviyelerinde ihracat ve ithalat değişim oranları görülmüştür. 1994 yılında ihracat %18 oranında büyüme gösterirken, ithalat bir önceki yıla göre %20 azalmıştır. Cari dengenin ise bir önceki yıla göre fazla verdiği görülmektedir.

Türkiye’de 2000 yılında krizi tetikleyen temel faktör likidite krizi olmuştur. Türkiye’de 1999 yılında ekonomide yaşanan olumsuzluklar sebebiyle 1999 yılının sonlarına doğru enflasyonu düşürme programı uygulamaya konulmuştur. 1999 yılında %4,3 düzeyine gerileyen büyüme, programın uygulamaya konulmasıyla talebin canlanmasına yol açmış, büyüme 2000 yılında %6,8 seviyesine ulaşmıştır. 1999 yılında %62,9 seviyesinde olan enflasyon oranı 1994 yılında %39 düzeyine gerilemiştir. Enflasyonu düşürme programının uygulamaya konulmasıyla iç talepte yaşanan canlanmalar ihracatı da bir önceki yıla göre %4,5 oranında artmıştır. Diğer taraftan ithalat seviyesi de bir önceki yıla göre %34 oranında artırmıştır. İthalattaki artışlar ihracattaki artışlara bağlı olarak artmış bu durum cari açığı yükseltmiştir. 1999 yılında 1.344 milyon dolar seviyesinde olan cari açık 2000 yılında 9.819 milyon dolar olarak gerçekleşerek oldukça yüksek düzeyde bir artış göstermiştir.

2000 yılında yaşanan ekonomik krizden dolayı dış ülkeler tarafından ülkemize karşı güvensizlik oluşmuştur. 2000 yılı sonunda yaşanan likidite krizinin yarattığı olumsuzluklar 2001 yılında da etkilerini sürdürmüştür. 2001 yılında yaşanan siyasi gerginlik sonucunda piyasalarda dalgalanmalar yaşanmaya başlamıştır. 2001 krizi hızla etkisini göstermeye başlayarak gecelik faizler yükselmiş, döviz rezervleri

düşmüş ve Türk lirasında değer kayıpları görülmüştür. 21 Şubat günü kur dalgalanmaya bırakılarak enflasyonu düşürme programı son bulmuştur. Dalgalı kur sistemine geçilmesiyle birlikte binlerce insan işsiz kalmış ve birçok iş yerleri kapatılmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar sonucunda ekonomi %5,7 oranında küçülmüş ve enflasyon %68,5'e yükselmiştir. Büyüme oranında yaşanan daralmalar beraberinde cari açıkları getirerek 2001 yılında cari açık düzeyinin 3.390 milyon dolar olarak gerçekleşmesine yol açmıştır. 2001 krizi ihracat üzerinde olumlu etki yaratmıştır. 2000 yılında %4,5 olan ihracat değişim oranı, 2001 yılında %12,8 olarak gerçekleşmiştir. İthalat düzeyi de bir önceki yıla oranla %24 azalma göstermiştir. Kriz ile birlikte işsizlik oranı da artmıştır. 2001 krizinden en çok etkilenen bankalar olmuştur. Bankaların verimliliklerinde ve etkinliklerinde gerilemeler tespit edilmiştir. Yaşanan tüm bu olumsuz durumlar karşısında ülkede kısa süre içerisinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adında bir program uygulamaya konulmuştur. Bu programın yarattığı etkiler kısa sürede olumlu yönde devam etmiş ve ülkede ekonomik istikrar oluşmuştur. Dolar ile faiz düşmüş, borsa da hareketlenmeler yaşanmış, ihracatta artma, ithalatta daralma yaşanırken, cari açığa ise azalmalar görülmüştür.

2008 yılında A.B.D meydana gelen küresel ekonomik kriz dünya genelindeki ülke ekonomilerini etkilemiştir. Amerika'da başlayan bu krizin Avrupa birliği ülkelerinde yarattığı etki ağır olmuştur. Bazı ülkelerin ekonomilerinde şoklar ortaya çıkarken bazı ülkeler iflasa sürüklenmiştir. Avrupa birliği ülkelerinde yaşanan bu olumsuz durumlar Türkiye ile arasındaki ilişkileri de kötü etkilemiştir. Yapılan ticari ilişkiler sekmeye uğramış, bunun bir sonucu olarak 2008 yılında cari açık bir önceki yıla göre 39.425 milyon dolar artma göstermiştir. Krizin yarattığı etkiler sonucunda ülkelere yapılan ihracatın 2008 yılında bir önceki yıla göre %23,1 azalması ekonomide %0,7 küçülme yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomide yaşanan bu daralma ülkede istihdamın azalmasına ve işsizliğin artmasına neden olurken krizin sancısı etkilerinin derinleşmesine yol açmıştır. Aynı zamanda büyüme oranında yaşanan gerileme sonucunda fiyatlarda düşmelerin olması enflasyonunda düşmesine neden olmuş ve 2008 yılında bir önceki yıla göre enflasyon oranı % 10,1 oranında artmıştır. 2008 küresel ekonomik krizin yarattığı etkilerden biri de dış ticaret

kanalında olmuş ithalat bir önceki yıla oranla % 18,8 oranında azalarak dış ticarete daralmalar yaşanmıştır.

4.4. Türkiye Ekonomisinde Cari Açığa Neden Olan Faktörler

Türkiye ekonomisi 2000'li yıllardan bu yana cari açık sorunu ile karşı karşıyadır. Türkiye'de cari açığa neden olan faktörler içerisinde ilk olarak dış ticaret açığı gelmektedir. Türkiye'de geçmiş dönemlerde yerli ürünler ile üretim sağlanmaya çalışılmış olsa da başarılı olunamamıştır. 1980 yılında yurt dışında ticaretin yapılması kararı görüşülmüştür. Fakat alınan bu kararın yasal anlamda bir düzenlemesi olmamasından dolayı dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Türkiye'de dış ticaret açığı her geçen yıl artarak devam etme eğilimi göstermiştir. Alınan kararın yasal düzenlemesi olmamasından dolayı ortaya çıkan bu açıklar cari açığa neden olmuştur.

Cari açığa neden olan faktörler içerisinde enerjide dışa bağımlılığın olması yer almaktadır. Türkiye'nin doğal gaz ve petrol ihtiyacının artmış olmasından dolayı enerji alanında dışarıya bağımlılık ön plana çıkmıştır. Ülke dışından ithalat yapılarak enerji gereksinimin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Enerji fiyatlarının aşırı yüksek olmasına rağmen ithalat yapılmaya devam edilmiştir. Bu durum cari açığı daha da artmıştır.

Dış borç stokundaki artışlar, cari açığa neden olan faktörlerden bir diğeridir. Ülkede iç borçlanmanın yetersiz kalmasından dolayı yeni kaynaklara ihtiyaç vardır. Bu kaynaklar dış borçlanma yoluyla sağlanmaktadır. Her geçen yıl cari açığın artarak devam etmesi beraberinde dış borç stokunun da yükselmesine neden olmaktadır.

Tasarruftaki yetersizlikler de cari açığa neden olan faktörler içerisinde yer almaktadır. Ülke ekonomisinde tasarruf yapma eğilimi ekonomik hedefler arasında yer almakta ancak tasarruf oranındaki yetersizlikler cari açığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Buna göre tasarruf ve yatırım dengesinin sağlanamamasından yani yatırımların tasarruflardan yüksek olmasından dolayı tasarruflarda açık oluşmaktadır. Aynı zamanda bir yandan tasarrufların azalması bir yandan yatırımların artmasıyla birlikte tüketim harcamalarında daha ucuz mal ithalatı ön plana çıkmış ve cari açık artışına neden olmuştur.

Cari açığa neden olan faktörlerde bütçe açıklarının etkisi önemlidir. Bütçe dengesi, herhangi bir ülkede bütçede oluşan gelir ve giderin birbirine eşit olmasına dayanmaktadır. Bütçe açığı ise giderin gelirden fazla olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna göre ülkede devlet harcamalarının, elde edilen vergilerin üzerinde olması bütçe açığını yaratmaktadır. Bütçe açığının olması faiz oranlarını artırarak yerli paranın değerinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum ihracatın azalmasına yani ihracatın daha pahalı olmasına ve ithalatın ise artarak daha uygun hale gelmesine neden olmakta böylece cari açık oluşmaktadır.

Cari açığı etkileyen bir diğer faktör reel döviz kurudur. Ülkemizde kur, düşük seviyelerde seyretmektedir. Kurun düşük düzeyde olması ülkeye sıcak para girişinden kaynaklanmaktadır. Bu durum sonucu hammadde ihtiyacı yurt dışından alınarak karşılanmak zorunda kalınmaktadır. Hammaddenin ithalat içindeki payı yüksek olmasından dolayı hammadde ihtiyacının fazla olması ve bu ihtiyacın dışarıdan karşılanması cari açığı meydana getirmiştir. Ham madde, teknoloji, doğal gaz ve petrol ihtiyaçları yurt dışından ithal ederek karşılanmaktadır. Ancak hammaddenin ithalat içindeki payı diğer ihtiyaçlara göre daha fazla olmaktadır. Hammaddenin dışarıdan temin edilmesi cari açığı diğer faktörlere göre daha fazla etkilemektedir. Aynı zamanda Türkiye ekonomisinde kurun düşük seviyelerde olması Türk Lirasının aşırı değerlenmesine ve cari açık artışlarına neden olmaktadır. Ülkede Türk lirasının aşırı değerlenmesi sonucunda dış ticaret açıkları artmaktadır. Aynı zamanda yapılacak yatırımlara engel teşkil etmektedir. Bu durum ülkenin ithalata yönelmesine ve krizlerin yaşanmasına zemin hazırlamaktadır.

İşsizlik oranı, Türkiye ekonomisini derinden etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. İşsizlik oranındaki artış her geçen gün artarak devam etmekte birçok vatandaş işlerinden çıkarılmak zorunda bırakılmaktadır. Ekonomi her ne kadar hızlı büyüme konjonktürü içinde olsa da istihdam yaratılamamakta ve işsizlik de planlanan oranlara gelinememektedir. Yani, istihdamsız büyüme gerçekleşmektedir. Yapısal reformlar ve esnek işgücü piyasaları uygulamaları da %10'ların üzerinde olan işsizlik, reel kazançlarda azalmalar ve kayıt-dışı istihdam olarak ortaya çıkmaktadır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2006: 20-21).

Türkiye ekonomisinde büyüme artışlarının yüksek olduğu dönemlerde aynı zamanda cari açığında yüksek seviyede olması dikkat çeken konular arasında yer almaktadır. Bir ülkede hızlı büyüme yaşanırken cari açık verilmesi daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülen bir durumdur. Türkiye’de büyüme artışlarının yüksek olduğu dönemlerde hammaddenin ve enerji ihtiyacının dışarıdan karşılanması cari açık artışını tetiklemektedir.

Aşağıda tablo 5’te Türkiye’nin 2006-2016 dönemine ait Türkiye’de cari açığa neden olan faktörlerden bazıları yer almaktadır.

Tablo 5: 2006-2016 Yılları Arasında Türkiye'de Cari Açığa Neden Olan Faktörler

Yıllar	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	Enerji İhtilali (Milyon Dolar)	Dış Stoku (Milyon Dolar)	Borç	Kamu Tasarrufları/ GSYİH Oranı (%)	Özel Tasarruflar/ GSYİH Oranı (%)	Toplam Yurtiçi Tasarruflar Oranı (%)	Kamu Yatırımı/ GSYİH Oranı (%)	Özel Yatırım GSYİH Oranı (%)	Sabit Yatırımlar/ GSYİH Oranı (%)	Bütçe Dengesi (Bin TL)	Reel Döviz Kuru
2006	-51.041	28.859	208.007	4,0	20,0	24,0	24,0	3,6	25,1	28,7	-6.537.373	111,2
2007	-62.791	33.883	249.931	2,3	21,0	23,3	23,3	3,7	24,4	28,1	-15.403.797	119,1
2008	-69.936	48.281	280.866	1,6	22,3	24,0	24,0	3,9	22,9	26,8	-19.028.647	118,4
2009	-38.786	29.905	268.867	-0,8	22,2	21,4	21,4	3,9	18,5	22,4	-53.987.078	110,3
2010	-71.661	38.496	291.760	1,5	19,8	21,3	21,3	4,1	20,8	24,9	-42.140.068	120,7
2011	-105.935	54.116	305.384	3,4	19,0	22,5	22,5	3,8	24,2	28,1	-20.485.329	106,4
2012	-84.083	60.115	342.154	2,6	20,1	22,8	22,8	3,8	23,5	27,3	-30.412.349	109,2
2013	-99.859	55.916	392.677	2,9	20,2	23,2	23,2	4,3	24,2	28,5	-19.932.921	107,5
2014	-84.567	54.889	405.732	2,7	21,8	24,4	24,4	3,9	25,0	28,9	-23.305.763	102,3
2015	-63.395	37.843	400.332	3,6	21,1	24,8	24,8	4,1	25,6	29,7	-25.185.380	98,9
2016	-56.089	27.162	409.251	2,7	21,7	24,5	24,5	4,1	25,3	29,3	-32.853.910	98,8

Kaynak: TUIK, TCMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı

Ülkemizde cari açığın temel faktörlerinin gösterildiği tablo 5'te baktığımızda ilk karşımıza çıkan etmen dış ticaret açığıdır. Türkiye'de 2006-2016 yılları incelediğinde dış ticaret açığının sürekli olarak arttığı ve 2011 yılında en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. Enerji alanında oluşan ihtiyaçların ithal ederek karşılanmasından dolayı bu kaynakların dış ticaretinden dolayı her yıl açık meydana gelmektedir. Dış ticaret açığının %50'den fazlası enerji kaynaklarının ithalatından kaynaklanmaktadır. Dış ticaret açığının yüksek seviyelerde seyretmesi ekonomide meydana gelen kırımlardan daha fazla etkilenilmesine de neden olmaktadır.

Cari açığın oluşmasındaki en önemli pay enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Enerji fiyatlarında yaşanan artışlar ile birlikte enerji ithalatı sonucunda cari açık ortaya çıkmaktadır. Tablo 5 incelendiğinde en yüksek 2012 yılında 60.115 milyon dolar enerji ithalat edildiği görülmektedir. Petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarındaki ihtiyaçların fazla olması ve bu kaynakların fazla tüketilmesi ithalatın artmasına yol açmaktadır. Petrol fiyatlarındaki azalmayla birlikte 2015 yılında enerji ithalatı bir önceki yıla göre 37.843 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Petrol fiyatlarında yaşanan düşüşlerin devam etmesi sonucunda 2016 yılında da enerji ithalatı 27.162 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Petrol fiyatlarındaki düşüşlerin yaşanması cari açık üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir. Türkiye'de alternatif enerji kaynakları üzerine gelişmelerin yaşanması da enerji alanında dışa bağımlılığın azalmasını sağlayacaktır.

Türkiye'de borçlanmaların yüksek seviyelerde olması cari açığı oluşturan diğer bir nedendir. Tablo 5'te dış borç stoku verileri borçlanmanın sürekli olarak arttığını göstermektedir. 2006 yılında dış borç stokunun 208.007 milyon dolar olarak gerçekleşmesiyle birlikte küresel krizin 2008 yılında ortaya çıkmasıyla Türkiye'de dış borç stoku 280.866 milyon dolar üzerinde artış göstermesine neden olmuştur. Dışarıya olan bağımlılığın derinleşmesi ve ekonomideki gidişatın kötüleşmeye devam etmesi sonucunda diğer yıllarda da dış borç stokunda sürekli artışlar yaşanmıştır.

Tablo 5'te 2006-2016 yılları itibariyle cari açığa neden olan kamu ve özel sektör tasarruf ve yatırımlarının GSYİH'ya oranları gösterilmiştir. Tablo' da görüldüğü gibi, toplam tasarruf oranı 2006 yılında %24 iken, bu oran diğer yıllarda

azalarak %21,3'e kadar gerilemiştir. 2010 yılından sonra ise tasarruf oranı %20-%25 arasında devam etmiştir. Kamu tasarruf oranları aynı düzeylerde devam etmesine karşın özel tasarruf oranında azalmalar olmuştur.

2006-2016 yılları itibariyle tasarruf ve yatırım oranları karşılaştırıldığında, tasarruf oranlarında azalmalar görülmektedir. Bu durum tasarrufun yatırımların altında seyretmesine ve tasarruf açığının meydana gelmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda tasarrufların azalması, ithal mal tüketimini artırmakta ve cari açığı oluşturmaktadır.

Tablo' da görüldüğü gibi bütçe açıkları da cari açığı neden olan faktörler içerisinde yer almaktadır. 2006 yılına bakıldığında -6.537.373 bin TL olarak gerçekleşen bütçe açığı, 2008 yılında yaşanan küresel kriz nedeniyle artış göstermiştir. Krizin etkisi 2009 yılında da devam etmiş ve bütçe açığı -53.987.078 bin TL olarak kaydedilmiştir. Daha sonraki yıllarda krizin etkisinin azalmasıyla birlikte 2010 yılı sonrasında oluşan açığı azaltmak için uygulanan politikalar ile açık az da olsa düşürülmüştür.

Tablo 5'te son olarak 2006-2016 döneminde reel döviz kuru verilerine yer verilmiştir. Tablo' ya göre, 2006-2008 yılları arasında kurda artışlar yaşanmıştır. 2008 yılında krizin etkisiyle birlikte kurda düşüşler görülürken 2009 yılında da bu düşüşler devam etmiştir. TL'nin değerlendirilmesi sonucunda ihracat ve ithalat düzeylerinde daralmalar görülmüştür. Küresel krizin etkisinin azalmaya başlamasıyla birlikte 2012 yılında kur tekrar yükselişe geçerek, TL' da değer kayıpları oluşmuştur. Böylece ihracatta artışlar ithalatta düşüşler meydana gelmiştir. 2012 yılı sonrası dönemlerde ise kur tekrar düşme eğilimine geçerek ihracatta azalmalar kaydedilmiştir.

4.5. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi Sorununa Yönelik Çözüm Yolları

Cari işlemler açığı, Türkiye ekonomisinin geçmişten bugüne yaşadığı önemli sorunlardan biridir. Yaşanan küresel kriz etkisiyle birlikte cari açıkların artması ve büyümede küçülmelere gidilmesine neden olmuştur. Bu gibi durumlar neticesinde Türkiye'de cari işlemler açığı ekonomide olası sorunların yaşanmasına ve

güvensizlik ortamının oluşmasına neden olduğunu göstermektedir. Türkiye’de cari açık artışının önüne geçebilmek için ekonomik göstergeler üzerinden tedbirler alınmaktadır. Bu duruma yönelik gösterilebilen çözüm yolları arasında ilk olarak dış ticaret açığını kapatmak için açığın nereden ve nasıl kaynaklandığı üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Konuya ilişkin stratejik planlar yapıldığında açığın verdiği olumsuz sürecin önüne geçilebilecektir. Yerli üretimin teşvik edilerek dışarıya mal satışı ihracatının artırılması için teşvikler söz konusu olmalıdır. Bu durumda Türkiye’nin yapısal durumundan dolayı ihracat artarken ithalatta artacaktır. İhracatın artması katma değerlerin artmasına ve yüksek olan malların ihracatı için devlet AR-GE faaliyetlerine desteklerde bulunabilir. Böylece ihracat ve ithalat arasında denge kurularak oluşan açık kapatılabilir.

Diğer taraftan enerji alanında dışarıya bağımlı olunması sorunu gelmektedir. Bu soruna yönelik gösterilen çözüm yolları arasında mevcut enerji kaynaklarından en etkin şekilde faydalanmak gelmektedir. Buna göre enerji alanında en önemli pay petrol ve doğal gaz alanında olduğundan dolayı bu alanların ithalatını kapsayacak hızlı çözüm önerileri üretilerek önemli adımların önü açılmalıdır. Enerji de ithalatın önüne geçildiği takdir de cari açık yerine cari fazla verme durumu söz konusu olacaktır. Aksi düşünüldüğünde enerjideki dışa bağımlılık devam ettiği sürece her yıl bir önceki yıldan daha fazla cari açık verilme olasılığı artacak ve ülkede yeni krizlerin meydana gelmesi söz konusu olacaktır. Ülkemizin enerji ihtiyacını karşılayacak ve dışa bağımlılığı azaltacak enerji projeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Enerjide dışa bağımlılık maddi anlamda da tehlike oluşturmaktadır. Bu durumlardan dolayı hedeflediğimiz projeleri hayata geçirebilmek planlanmaktadır.

Cari açığı önlemenin en etkin yolu tasarruflardaki yetersizliklere son vermek ve buna rağmen yine ortaya çıkabilecek olumsuzlukları da alınan önlemlerle denetim altına almaktır. Tasarruflarda oluşan yetersizliklerin önüne geçebilmek için alınan önlemler arasında dış borçlanma yoluna gidilmesi ve yabancı sermayeyi ülkemize teşvik ettirmek yer almaktadır. Dış borçlanma yolunun alınan önlemler içerisinde yer almasının sebebi yabancı sermayeyi ülkemize çekememekten kaynaklanmaktadır. Bu durumda tasarruf ve yatırım arasında oluşan fark ortadan kalkmakta tasarruflarda

oluşan yetersizlik azalmaktadır. Aynı zamanda cari açığın ortaya çıkması engellenmektedir.

Cari açığı önlemenin bir diğer yolu dış borç stokunu azaltma yoluna gitmektir. Ülkede mevcut kaynakların yeterli düzeyde kullanılmasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Bu durumda borçlanmadan kaynaklı faiz oranları düşürülecek, cari açık da azalmalar meydana gelecektir. Aynı zamanda döviz kurundaki devalüasyonist anlamda yukarı doğru herhangi bir hareketlenmenin de olması dış borç yükündeki gerçek değerleri ortaya çıkararak cari açık da gelişmelerin meydana gelmesini sağlayacaktır (Yeldan, 2004: 8).

Türkiye’de cari açığın artmasına neden olan bütçe açıklarını azaltmak amacıyla devlet harcamalarının vergilerden fazla olmaması sağlanmalıdır. Bütçe açığının giderilebilmesi ve borçlanmanın da azaltılması üzerine teşvikler yapılarak aynı zamanda cari açık azaltılabilir.

Cari açığı etkileyen faktörler içerisinde döviz kuru da yer almaktadır. Kurun cari açığı etkilemesini önlemeye yönelik tedbirler alınmalıdır. Cari açıkta artışları minimize etmek için dış borçlanmanın azaltılması üzerinde durulmalıdır. Bu durum devam ettiği sürece ülke parası değerini yitirmeye başlayacaktır. Hammaddeye duyulan ihtiyaçları dışarıdan temin etmek yerine ülke içinde üretimin teşvik edilmesi için çalışmalar yürütülmelidir. Bu durumda kaynak ihtiyacı dışarıya bağlı olarak gerçekleşmemiş olacaktır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer faktör işsizlik oranıdır. Türkiye’de yaşanan eksikler ve ekonominin kırılgan bir yapıda olması ülkenin krizlerle karşı karşıya kalmasına neden olmakta, işsizlik oranlarında ani artışları meydana getirmektedir. Sonucunda cari açığın artması kaçınılmaz olmaktadır. Bu gibi nedenlerin önüne geçebilmek adına devlet uzun vadeli planlamalar yapmalıdır. Kaynak ihtiyaçlarının dışarıdan karşılanması üzerine yoğunlaşarak, cari açığın oluşması engellenmelidir. Bu durum hem krizlerin hem de ekonomik göstergelerdeki olumsuzlukların önüne geçmiş olacaktır.

Cari açığa neden olan faktörlerden biri de ekonomik büyümedir. Ekonomik büyümede artışlar devam ederken bir yandan cari açıkta artışlar yaşanmaktadır. Cari

açıktaki artışları azaltmak için öncelikle büyüme oranını artırmak adına planlanan hedeflerin kısa vadeli olması yerine uzun vadeli hedefler koyularak büyümenin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Bu durumda cari açığındaki artış yüksek olmayacaktır. Büyüme için hedeflenen yatırımlar yurt içi tasarruflara dayalı gerçekleştirilmelidir. Bireyler tasarruf yapmaya yöneltildiğinde büyümede problem yaşanmayacak ve cari açık artışları azaltılacaktır.

Türk Lirasının aşırı değerlenmesi, Türkiye ekonomisinde cari açık artışlarının nedenleri arasında gösterilen bir diğer husustur. Türk Lirasının aşırı değerlenmesinin önüne geçebilmek için uygun politikalar yürütülmeli ve ekonomide düzelmelerin yaşanması için hedefler belirlenmelidir. Yerli üretim ve yatırımlar teşvik edilmeli ithalatın yapılması engellenmelidir.

Türkiye ekonomisinde cari açık önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Her ne kadar büyüme gösteren bir ülke olsak da cari açık düşürülememektedir. Cari açık birçok makroekonomik göstergeler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Olumsuz süreçten çıkabilmek cari açık vermek yerine cari fazla vermek, makroekonomik göstergelerdeki olumsuz süreci atlatabilmek ve ekonomide büyüme için emek veren ve üreten sektörlerin önünün açılmasına yönelik destekler verilmelidir. Yurtiçi yatırımların yapılmasına yönelik teşvik politikaları yürütülmeli ve yurt içi tüketimi artırarak ithal tüketim engellenmelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada 2006-2016 yılları arasında Türkiye’de cari işlemler açığı ve açıklara neden olan belirleyici faktörler araştırılmış bu faktörlerin cari açık üzerindeki etkileri ve bu etkinin yönü tespit edilmiştir. Daha sonra cari işlemler açığına neden olan problemler incelenmiştir. Bu problemlerin cari işlemler açığı üzerinde yarattığı pozitif veya negatif etkiler ortaya çıkarılmış, cari açığı önlemeye yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Çalışma sonucunda Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda dış ticaret açıkları, dış borçlanma, bütçe açıkları, yatırımlar, döviz kurları, faiz oranları, ekonomik büyüme ve tasarruflar gibi ekonomik göstergelerin cari açığa belirleyici etkiler gösterdiği konusunda fikir birliği vardır.

Türkiye ekonomisinde 2006-2016 yılları arasında cari işlemler açığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular sonucunda Türkiye’de dış borçlanmanın önüne geçilememesinin cari açığı tetiklediği, ithalat artışının engellenmesi için gerekli tedbirler alınmazsa, cari işlemler açığının artacağı belirlenmiştir. Yatırım ve tasarruf dengesizliği cari açığı artıran faktörlerden bir diğeridir. Yatırımların tasarruflardan yüksek olması sonucunda tasarruf oranında açık ortaya çıkmaktadır. Tüketimde fazlası olmasından dolayı oluşan açığı kapatmak için dışarıdan destek alınması gerekmektedir. Ancak bu durum Türkiye’nin dış ülkelerle olan rekabetini etkileyerek cari açığın artmasına neden olmaktadır.

Cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında ekonomik büyümenin cari açık üzerinde etkili olduğu, ekonomik büyüme ile cari açık arasında negatif ilişkinin var olduğu, kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme ve cari açığın pozitif veya negatif yönlü olduğu gibi sonuçlar elde edilmiştir. İktisatçılar arasında ekonomik büyümenin cari açık üzerinde etkili olduğu tezi çoğunluk kazanmıştır. Diğer bir ifade ile ekonomik büyümede meydana gelen artışların cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Tasarruf yetersizliği, TL’de yaşanan değer artışları, enflasyon, işsizlik, enerjide dışa bağımlılık, döviz kuru gibi etkenler cari açığın oluşmasında temel belirleyici faktörler olmuştur.

Türkiye’de cari açık sorunu uzun yıllardır ekonominin dikkatle üzerinde durduğu sorunlardan biridir. Ayrıca cari açık sorunun ekonomide yarattığı etkilerden dolayı ülkemizde çok sayıda kriz meydana gelmiştir. Krizlerin önüne geçilebilmesi amacıyla istikrar programları uygulamaya konulmuştur. Bu istikrar programları uygulandıktan sonra ülke ekonomisinin temel makroekonomik göstergelerinde düzelmeler yaşanmıştır. Faiz oranlarında düşmeler, enflasyon oranlarında azalmalar, taleplerde hareketlenmeler başlamıştır. Ancak cari açıktaki artışların önüne geçilememiştir. Ekonomideki düzensiz işleyişin devam etmesiyle birlikte uygulamaya konulan programların önemi azalmış, yeni krizlerin başlaması engellenememiştir.

Cari açık dünya ekonomilerinin üzerinde dikkatle durdukları önemli konulardan biridir. Çünkü cari açıktaki meydana gelen sorunlar ekonomik istikrarsızlığın temel nedenidir ve ekonominin birçok alanında önemli kırılmaların yaşanmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için cari açık sorunun en aza indirilmesi gerekmektedir. Sorunun giderilmesi için büyümenin istikrarlı olmasına yönelik önlemlerin alınması zorunlu olmaktadır. Bu durum uygulamaya geçilecek politikaların yürürlüğe girmesi ile sağlanacaktır. Aynı zamanda Türkiye’de düşük tasarruflu, tüketim yönlü bir büyüme üzerine gelişmeler yaşanmalıdır.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde ekonominin olumsuz yönde gelişmelerin olmasına neden olan cari işlemler açığına değinilmiştir. Daha sonra ekonomik büyüme kavramı ve modellerinin açıklanması ile birlikte cari açık ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiş ve elde edilen sonuçlar açıklanmıştır. Daha sonra cari açığın ekonomik büyüme üzerine olan etkilerinin ifade edilmesinin yanı sıra bazı makroekonomik göstergelerde yaşanan gelişmelere de değinilmiş ve Türkiye ekonomisinde cari açığa neden olan faktörler gösterilmiştir. Son bölümde ilk olarak cari işlemler açığının sürdürülebilirliği konusunda ortaya çıkan kriterler üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda 1994, 2000, 2001 ve 2008 krizlerinde ekonomide yaşanan süreçlerden bahsedilmiş ve kriz yıllarında cari açığın

yaratığı etkilerden ve diğer makroekonomik göstergelerde yaşanan gelişmelerden ve gösterilmiş, cari açık sorununa yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

KAYNAKÇA

- ACAR, Fatih, “Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001 - 2013)”, **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2013, s. 15-32.
- ACAR, Mustafa, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'ye Etkileri”, **Çerçeve Dergisi**, Sayı 50, 2009.
- ADIGÜZEL, Uğur, “Türkiye’de Cari Açığın Asimetrik Davranışının Analizi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2014, s. 61-74.
- AĞASLAN, Erkan, “**Türkiye’de Cari Açıkların Boyutları ve Sürdürülebilirliği**”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- AKBAŞ, Yusuf Ekrem, “**Ekonomik Büyüme, Cari Açık ve Kısa Vadeli Sermaye Akımları Arasındaki Karşılıklı İlişkinin İncelenmesi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma**”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya 2012.
- AKBAŞ, Yusuf Ekrem-UĞUR, Ahmet, “OECD Ülkelerinde Kısa Vadeli Sermaye Akımları ve Ekonomik Büyümenin Cari Açık Üzerindeki Etkisinin Statik ve Dinamik Panel Veri Modelleriyle Tahmini”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2014, s. 217-238.
- AKDOĞU KAHRAMAN, Serpil, “Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 2012, s. 189-208.
- AKIŞOĞLU, Berkay, “**Portföy Yatırım İstatistiklerinin Derlenmesi ve Türkiye Uygulaması**”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2013.
- ALPAYDIN, Yusuf, “2000 Sonrası Temel Dinamikler”, 2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi, (Ed. Halil Tunalı Yusuf Alpaydın), **İstanbul Ticaret Odası**, 2011, s.22-25.

ALPTEKİN, Erdem, “Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi İle Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları”, **AR&GE BÜLTEN**, 2009.

ALPTEKİN, Volkan, “Türkiye’de Dış Ticaret-Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2009.

ALTINÖZ, Utku, “Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği”, **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2014, s. 115-132.

ARISTOVNIK, Aleksander, “Shortand Medium-Term Determinants of Current Account Balances in Middle East and North Africa Countries”, **William Davidson Institute at the University of Michigan, William Davidson Institute Working Paper**, Sayı 862, 2007, s. 1-21.

ARVAS, Mehmet Akif-TORUSDAĞ, Mustafa, “İthalat ve İhracatın Ekonomik Büyüme üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, **IUJEAS**, Cilt 1, Sayı 2, 2016, s. 1-18.

ASLAN, Nurdan-YÖRÜK, Demet, “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2008, s. 33-69.

ATA, Ahmet-YÜCEL, Fatih, “Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 12, 2003, s. 97-110.

ATEŞ, Sanlı, “Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi”, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana 1998.

AVCI, Sıla B., “Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, Eskişehir 2015.

AYAZ, Nurettin, “Ekonomik Krizlerin Turizm Sektörüne Olan Etkileri Üzerine Bir İnceleme”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 15 Sayı 59, 2016, s. 1360-1371.

AYDIN, Halil İbrahim, “Girişimciliğin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmadaki Rolü: Seçilmiş AB Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi (2001-2015)”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 13, 2017, s. 373-392.

AYDOĞUŞ, İsmail-ÖZTÜRKLER, Harun, **Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Analizi**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

AYLA, Dilara-KÜÇÜKKALE, Yakup, “Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Bir Derleme”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 21, 2017, s. 1025-1041.

BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER TOPLULUĞU, “IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset”, **Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)**, Ankara 2006.

BAHÇEKAPILI, Cengiz, “Türkiye Ekonomisinde 2011 Sonrası Sınırlı Büyümenin Nedenleri Üzerine Bir Analiz”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, Cilt XXXVII, Sayı I, 2015, s. 111-124.

BAŞ, Kemal, “Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı, Eğitim ve Nüfus Artışı İlişkileri: Türkiye Örneği”, **H.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2001, s. 47-60.

BAŞOL, Koray, DURMAN, Mustafa ve ÇELİK, Mehmet Yunus, “Kalkınma Sürecinin Lokomotifi; Doğal Kaynaklar”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı 14, 2005, s. 61-71.

BAYRAKTUTAN, Yusuf-DEMİRTAŞ, Işıl, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 22, Sayı 2, 2011, s. 1-28.

BEKTAŞ, Volkan, “Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Türkiye Uygulaması”, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2007.

BERBER, Metin, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, (4.Baskı), Trabzon 2011.

BERBEROĞLU, Bahar, “2001 Ekonomik Krizinin Türkiye Sanayi Sektörü Üzerindeki Net Kriz Etkisinin Analizi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, 2014, s. 31-52.

BERKE, Burcu, “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eş Bütünleşme Analizi”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 9, Sayı 18, 2009, s. 117-145.

BİLDİRİCİ, Zeki, “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri Portföy Yatırımları ve Sıcak Para”, **Openoffice.org**, 2008, s. 3-11.

BOCUTOĞLU, Ersan, **Makro İktisat Teoriler ve Politikalar**, Murathan Yayınları, (9.Baskı), İstanbul 2012.

BOYA, Neviz, “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Doğrusal Olmayan Bir Yaklaşım”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

CİHANGİR, Mehmet, “Finansal Krizlerin Banka Birleşmelerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat Krizleri Çerçevesinde Kronolojik Bir Yaklaşım”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2005, s. 99-116.

CURAL, Mehmet, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesinin 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve Finansmanı”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt XIX, Sayı 2, 2010, s. 173-195.

ÇAK, Murat, **Türkiye’de Cari Açık**, Beşir Kitabevi, İstanbul 2013.

ÇAN, Hande, “Finansal Krizler ve Kırılgan Ekonomiler Üzerine Etkileri”, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2016.

ÇEKİM, Erender, “Türkiye’de Cari Açık Sorunu”, T.C İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı

Uluslararası Bankacılık ve Finans Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

ÇETİN, Murat, “Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s. 1-20.

ÇETİNKAYA, Murat, “**Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi**”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2004.

ÇİFTÇİ, Necati, “Türkiye’de Cari Açık Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 2013, s. 129-142.

ÇUBUKÇU, Fatmanur, NAYCI, Özgür, AKPINAR, Şeyma ve AKYILDIZ, Ahmet, “Yerel ve Global Krizlerin Dış Ticaretimiz Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **MYO-ÖS 2010- Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu**, Düzce 2010.

DANIŞMAN, Yeliz, “**İkiz Açıklar ve Doğru Makroekonomi Politikası Seçimi**”, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara 2009.

DEBELLE, Guy-FARUQEE Hamid, “What Determines the Current Account?”, **IMF Working Paper**, Sayı 58, 1996, s. 1-35.

DEĞER, Mustafa Kemal-EMSEN, Ömer Selçuk, “Türkiye Mundell-Fleming Modeli’nde Nerede Bulunabilir?”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 2010, s. 153-159.

DİNLER, Zeynel, **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, (11.Baskı), Bursa 2005.

DOĞAN, Emrah, “Türkiye’de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Ekonomik Etkileri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2014.

DOĞAN, Emrah-BAYRAÇ, Hüseyin Naci, “Türkiye’de Cari Açık Sorunu Üzerine Mikro Temelli Bir Yaklaşım”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, Cilt 15, Sayı 2, s. 97-124.

DUMAN, Yakup Koray, “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, **Sakarya İktisat Dergisi**, Cilt 6, Sayı 4, 2017, s. 12-28.

DURUSU ÇİFTÇİ, Dilek, “Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli Denemesi ve Ampirik Uygulama”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı, Doktora Tezi, Denizli 2015.

EFEÖĞLU, Rabia-PEHLİVAN, Ceren, “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, **Politik Ekonomik Kuram**, Cilt 2, Sayı 1, 2018, s. 103-123.

EĞİLMEZ, Mahfi-KUMCU, Ercan, **Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, (7. Baskı), İstanbul 2005.

EĞİLMEZ, Mahfi-KUMCU, Ercan, **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, (12. Baskı), İstanbul 2008.

ENGİN, Ediz-YEŞİLTEPE, Ebru, “Global Ekonomik Krizin Gölgesinde Türkiye’nin Maastricht Kriterlerine Uyumu”, **Ekonomik Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2009, s. 15-23.

ER, Perihan Hazel, “Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A. Schumpeter”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 29, 2013, s. 75-85.

ERBAYKAL, Erman, “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, 2007, s. 81-88.

ERDİNÇ, Zeynep, “İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye’de 1959-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2008, s. 209-222.

ERDOĞAN, Savaş ve ACET, Hakan, "Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2003-2015)", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Cilt 3 Sayı 51, 2016, s. 539-548.

ERDOĞAN, Seyfettin ve CANBAY, Şerif, "İktisadi Büyüme ve Araştırma & Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme", **Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2016, s. 29-44.

ERKILIÇ, Serdar, "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2006.

ERSUNGUR, Şaban Mustafa, DORU, Ömer ve ASLAN, Mehmet Barış, "Türkiye'de GSYH ve Döviz Kuru Hareketlerinin Cari Denge Üzerindeki Etkisi: Var Analizi Yaklaşımı", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 31, Sayı 3, 2017, s. 451-462.

ERTEK, Timur, **Makro İktisada Giriş (Basından Örneklerle)**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., (2. Baskı), İstanbul 2005.

ERTÜRK, Emin, **Uluslararası İktisat Teori-Politika İktisadi Birleşmeler-Uluslararası Parasal İlişkiler**, Ekin Kitabevi, Bursa 1996.

EŞİYOK, B. Ali, "Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt 49, Sayı 569, 2012, s. 63-86.

FIRAT, Emine, "Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği", **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 17, 2009, s. 501-524.

FIRAT, Meral, **Kamu Maliyesi Açısından Cari İşlemler Açığı**, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2015.

FREUND, Caroline ve WARNOCK, Frank, "Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They Are, The Harder They Fall?", **NBER Working Paper**, Sayı 11823, 2005, s. 1-46.

GENÇ YILMAZ, Sema, YARDIMCI, Mehmet Emin ve GÖÇER, Kadir, “Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Sürdürülebilirliği (2002-2016)”, **Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları** (Ed. Selçuk Koç, Sema Yılmaz Genç, Kerem Çolak), 2017, s. 82-118.

GÖÇER, İsmet ve GEREDİ Cemalettin, “Cari Açık-Ekonomik Büyüme-Enflasyon ve İşsizlik Açmazında Türkiye: Yeni Nesil Bir Ekonometrik Analiz”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16, Sayı 5, 2016, s. 35-46.

GÜLMEZ, Ahmet-KARAKAŞ, Adem, **İktisada Giriş**, Değişim Yayınları, İstanbul 2014.

GÜRAK, Hasan, **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma - Kuramlar, Eleştiriler ve “Alternatif” Bir Büyüme Modeli**, Nobel Akademik Yayıncılık, (1.Basım), Ankara 2016.

HEPAKTAN, C. Erdem-ÇINAR, Serkan, “Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 30, 2011, s. 155-168.

HEPAKTAN, C. Erdem-ÇINAR, Serkan, “OECD ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 2012, s. 43-57.

HEPAKTAN, Erdem-KARAKAYALI, Hüseyin, “1980-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi”, **Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler SBE**, Cilt 7, Sayı 2, 2009, s. 181-210.

HEPKARŞI, Nur, “İhracat-Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz”, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2013.

İŞİK, Sayım, DUMAN, Koray ve KORKMAZ, Adil, “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2004, s. 45-69.

İŞİK, Nihat, ENGELOĞLU, Özgür ve KILINÇ Efe Can, “Kişi Başına Gelir İle Çevre Kirliliği Arasındaki İlişki: Gelir Seviyesine Göre Ülke Grupları İçin Çevresel Kuznets Eğrisi Uygulaması”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt XVII, Sayı 2, 2015, s. 107-125.

İLHAN, Naciye, “**Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği ve Büyüme ile İlişkisi**”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017.

İNANDIM, Şeyda, “**Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği**”, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2005.

İSLATİNCE, Hasan, “Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Bireysel Krediler Cari Açık ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkilerin ARDL Yöntemiyle Analizi”, **Journal of Current Researches on Business and Economics**, Cilt 7, Sayı 2, 2017, s. 337-348.

KABAŞ, Tolga-KANDIR, Ediz Deniz, “Türkiye’de Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisinin Değerlendirilmesi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 22, Sayı 2, 2013, s. 411- 426.

KANDIL, Magda-GREENE, Joshua, “The Impact of Cyclical Factors on the U.S. Balance of Payments”, **IMF Working Paper**, Sayı 45, 2002, s. 1-43.

KAR, Muhsin-TABAN, Sami, “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 58, Sayı 3, 2003, s. 146-169.

KARABULUT, Gökhan-DANIŞOĞLU ÇELİKEL, Ayşe, “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler”, **Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2006, s. 47-63.

KARAGÖL, Veysel, “**Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Politika Uygulamaları**”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2016.

KARAGÖL, Veysel-ERDOĞAN, Meltem, "Cari Açığın Belirleyicilerine Yönelik Bir Zaman Serisi Analizi; Türkiye Örneği", **Sakarya İktisat Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 2016, s. 31-56.

KARAGÖL, Veysel-ERDOĞAN, Meltem, "Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Belirleyicileri ve Cari Açığa Yönelik Politika Uygulamaları", **Ulakbilge**, Cilt 5, Sayı 10, 2017, s. 353-381.

KARAGÜL, Mehmet-AÇIKGÖZ, Ömer, "İktisat Tarihi Perspektifinde İktisadi Kalkınma ve Din İlişkisi", **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 18, 2009, s. 471-486.

KARATAY, Pelin, "İkiz Açıklar Hipotezi ve Türkiye Uygulaması", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2008.

KARLUK, S. Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta yayınları, (7.baskı), Kırklareli 2003.

KARLUK, S. Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi Teori-Politika**, Beta Yayınları, (10.Baskı), İstanbul 2013.

KARUNARATNE, Neil D., "Macro-Economic Determinants of Australia's Current Account:1977-1986", **Weltwirtschaftliches Archly**, Cilt 124, Sayı 4, 1988, s. 713-728.

KASMAN, Adnan, TURGUTLU, Evrim, KONYALÍ, Gonca, "Cari Açık Büyümenin mi Aşırı Değerli TL'nin mi Sonucudur?", **İktisadi İşletme ve Finans**, Cilt 20, Sayı 233, 2005, s. 88-98.

KAYA, Ayşe, **Mali Sürdürülebilirlik: Teorik ve Türkiye Uygulaması**, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın Sayı: 292, İstanbul 2013.

KAYA, Mehmet, "Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri", **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 10, 2016, s. 51-75.

KAYGISIZ DURGUN, Ayşe, KAYA GÖZE, Dilek ve KÖSEKAHYAOĞLU, Levent, "Türkiye'de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi

Üzerine Bir Nedensellik Analizi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2016, s. 273-300.

KESKİN, Abdullah, “Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Açığın Finansman Yapısı:1989- 2015 Dönemi Analizi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 50, Sayı 3, 2017, s. 9-125.

KESİKOĞLU, Ferdi, YILDIRIM, Ertuğrul ve ÇEŞTEPE, Hamza, “Cari Açığın Belirleyicileri: 28 OECD Ülkesi için Panel VAR Analizi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 2013, s. 15-34.

KILIÇ, Cüneyt, “Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 29, Sayı 2, 2015, s. 407-420.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 53, Sayı 14, 1998, s. 207-230.

KOÇ, Süleyman-BAKIRTAŞ, İbrahim, “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Kointegrasyon Testlerinden Bulgular”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 49, 2016, s. 252-277.

KOÇ, Aylin ve ATA, Ahmet Yılmaz, “Sosyal Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 2012, s. 199-218.

KOSTAKOĞLU, Sultan Fatih-DİBO, Mete, “Türkiye’de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin VAR Yöntemi ile Analizi”, **Anadolu International Conference in Economics II**, 2011, s. 15-17.

KUTLU, Mehmet Özgür, “Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

KUTLU, Hüseyin Ali-DEMİRCİ, N. Savaş, “Küresel Finansal Krizi (2007 - ?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum”, **Muhasebe ve Finans Dergisi**, Sayı 52, 2011, s. 121-136.

KUYUBAŞI, Utku, “Beşeri Sermayeye Dayalı Ekonomik Büyüme Modelleri ve Gemell’in Beşeri Sermaye Modeline Yönelik Bir Uygulama”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2009.

LEBE, Fuat, KAYHAN, Selim, ADIGÜZEL, Uğur ve YİĞİT, Burak, “The Empirical Analysis of the Effects of Economic Growth and Exchange Rate on Current Account Deficit: Romania and Turkey Samples”, **Journal of Applied Quantitative Methods**, Sayı 1, 2009, s. 69-81.

MAKIN, John H., “ The Impact of Fiscal Policy on the Balance of Payments: Recent Experience in the United States”, Università in the Bocconi Conference on Fiscal Policy, **Economic Adjustment and Financial Markets**, 1998.

MALIK, Shahnawaz, CHAUDHRY, Imran Sharif, SHEIKH, Muhammad Ramzan, FAROOQI, Fareed Shareef, “Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-Integration and Causal Analysis”, **European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences**, Sayı 22, 2010, s. 21-31.

MEMİŞOĞLU, Dilek-DURGUN, Ayşe, “2008 Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Sağlık Sektörü Üzerine Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 13, 2011, s. 81-100.

MILESI-FERRETTI, Gian M. RAZIN, Assaf, “Sustainability Of Persistent Current Account Deficits”, National Bureau Economic Research, **Working Paper**, Sayı 5467, 1996, s. 1-31.

MORSY, Hanan, “Current Account Determinants for Oil-Exporting Countries”, **IMF Working Paper**, Sayı 28, 2009, s. 1-13.

MURATOĞLU, Yusuf, “Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES, SESSION 2c: Çalışma Ekonomisi, 2011, s. 167-173.

OKTAR, Suat-DALYANCI, Levent, “Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt XXIX, Sayı II, 2010, s. 1-22.

ORHAN, Osman Zekayi ve ERDOĞAN, Seyfettin, Genel Ekonomi, Umuttepe Yayınları, (3.Baskı), Kocaeli 2011.

ÖKTE, Mehmet K. S., “Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım: Bir İnceleme”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:35, 2011, s. 221-236.

ÖZDEN, Miray, “İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği”, T.C. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2014.

ÖZEL, Hasan Alp, “Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2012, s. 63-72.

ÖZER, Mustafa-ÇİFTÇİ, Mustafa, “Ar-Ge Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”, S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2009, s. 219-240.

ÖZKUL, Gökhan-ÖRÜN, Emre, “Girişimcilik ve İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Araştırma”, Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2016, s. 17-51.

ÖZSAĞIR Arif, “Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği”, KMU İİBF Dergisi, Sayı 14, 2008, s. 1-16.

ÖZTÜRK, İbrahim, “2008 Girişimcilik Raporu”, İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Günay, “**2000 Yılı Sonrası Türkiye’nin Cari Açık Sorunu**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret ve Para Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

PARASIZ, M. İlker, **İktisadın ABC’si**, Ezgi Kitabevi, (10.Baskı), Bursa 2007.

PARIKH, Ashok-STIRBU, Corneliu, “**Relationship Between Trade Liberalisation, Economic Growth and Trade Balance: An Econometric Investigation**”, **HWWA Discussion Paper**, Sayı 282, 2004, s. 1-50.

PEKER, Osman-HOTUNLUOĞLU, Hakan (2009), “**Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analiz**”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, 2009, s. 221-237.

POLAT, Güner, “**Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama**”, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Genel İktisat Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

SANCAK, Ercan-DEMİRCİ, Nedret, “**Ulusal Tasarruflar ve Türkiye’de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi**”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2012, s. 159-198.

SARITAŞ, Hakan-UYAR, Umut, “**Ödemeler Bilançosunda Ekonomik Krizlerin Yol Açtığı Yapısal Kırımlar: Türkiye Örneği (1998-2010)**”, **E-Journal of New World Sciences Academy, Nwsa-Social Sciences**, Cilt 7, Sayı 2, 2012, s. 76-88.

SAYGILI, Şeref, CİHAN, Cengiz ve YURTOĞLU, Hasan, “**Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000**”, **Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü**, Sayı 2665, 2002, s. 1-110.

SEKMEN, Fuat-ÇALIŞIR, Mustafa, “**Is There a Trade-Off Between Current Account Deficits and Economic Growth? The Case of Turkey**”, **International Research Journal of Finance and Economics**, Cilt 62, 2011, s. 166-172.

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası Finans**, Güzem Can Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2003.

SEYİDOĞLU, Halil, **İktisat Biliminin Temelleri**, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2006.

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat Teori ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, (17. Baskı), İstanbul 2009.

SONGUR, Mehmet-YAMAN, Demet, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi", **Maliye Dergisi**, Sayı 164, 2013, s. 220-232.

SUBAŞAT, Turan, **Cari Açık Nedir? Doğurduğu Riskler Nelerdir?**, Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye'nin Cari Açık Sorunsalı, (Editör: Turan Subaşat, Hakan Yetkiner), Efil Yayınevi, (1.Baskı), Ankara 2010.

SUBAŞAT, Turan, "Türkiye'nin Cari Açık Sorunu: Nedenler ve Çözümleri", **İktisat ve Toplum Dergisi**, Sayı 1, 2010, s. 26-34.

SÜREKÇİ, Dilek, "Türkiye'de Cari Açık Üzerine Uygulanan İktisadi Politika Araçlarının Etkileri", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Manisa 2010.

ŞAHBAZ, Ahmet, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Kur Değişimlerinin Toplam Çıktı Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2009.

ŞAHİN, Begüm Erdil, "Türkiye'nin Cari Açık Sorunu", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2011, s. 47-56.

ŞAHİN, Hüseyin, **İktisat İlkelerine Bakış**, Ezgi Kitabevi, (1.Baskı), Bursa 1997.

ŞAHİN, Hüseyin, **İktisada Giriş**, Ezgi Kitabevi, (7.Baskı), Bursa 2006.

ŞENTÜRK, Mehmet, "Türkiye'de Cari İşlemler Açığını Etkileyen Faktörlerin Var Modelleri İle Analizi", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya 2014.

ŞİMŞEK, Hayal Ayça, “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt 44, Sayı 512, 2007.

ŞİT, Mustafa-ALANCIOĞLU, Erdal, “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Var Analizi”, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, Cilt 3, Sayı 5, 2016, s. 5-23.

TABAN, Sami, **İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller**, Nobel Yayın Dağıtım, (1.Baskı), Ankara 2008.

TABAN, Sami-KAR, Muhsin, “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2006, s.159-182.

TARI, Recep-KUMCU, Funda Sera, “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi)”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2005, s. 156-179.

TCMB, “**Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması**”, (çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf> (Erişim Tarihi:02.05.2018), 2008.

TELATAR, Osman Murat, “**Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Belirleyicileri: 1980-2005**”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007.

TELATAR, Osman Murat-TERZİ, Harun, “**Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi**”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:23, Sayı:2, 2009, s. 119-134.

TEPAV, “**2007–2008 Küresel Finansal Kriz ve Türkiye: Etkiler ve Öneriler**”, **Küresel Kriz Çalışma Grubu, Politika Notu**, 2008.

TEPAV, “**Küresel Krizden Çıkış Arayışları: G-20 Zirvesinde Türkiye Ne Yapmalı?**”, Ankara 2008, s. 1-5.

TİRYAKİ, S. Tolga, “Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, No:8, Ankara 2002.

TOKGÖZ, Erdinç, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009), İmaj Yayınevi, (9.Baskı), Ankara 2009.

TUFAN Hasret Çiğdem, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Örneği”, T.C. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2016.

TUNALI, Çiğdem Börke, “Türkiye Cari İşlemleri Dengesi Sorunları”, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, 2007, s. 151-175.

TUNALI, Çiğdem Börke, “Türkiye’de Cari İşlemler Açıklarının Sürdürülebilirliği”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, 2008, s.163-177.

TUNCA, Zafer-TUNALI, Çiğdem Börke, “Ödemeler Dengesine Parasalcı Yaklaşım”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Mecmuası, Cilt 56, Sayı 1, 2006, s. 1-12.

TURAN, Zübeyir, “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2011, s. 56-80.

TURHAN, Salih Evren, “Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007.

TÜRKAY, Hakan, “Türkiye’de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım Tasarruf İlişkisi”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2013, s. 253-269.

UÇAK, Sefer, “Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, 2017, s. 108-140.

UĞUR, Ahmet-KARATAY, Pelin, “İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar”, *Sosyo Ekonomi*, 2009, s. 1-58.

UMUTLU, Göknur, YILMAZ, Fatih Alpaslan ve GÜNEL, Selin (2011), “**Ekonomik Büyüme Farklılıklarının İncelenmesi: OECD Ülkeleri İçin Bir Uygulama**”, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı:22, 2011, s. 352-372.

UNAY, Cafer, **Genel İktisat**, Ekin Kitabevi, (2.Baskı), Bursa 2000.

URAL, Mert, “Finansal Krizler ve Türkiye”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1, 2003, s. 11-28.

UYGUR, Ercan, “**Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 2001.

UYSAL, Doğan, YILMAZ, Kubilay Çağrı ve TAŞ, Taner, “Enerji İthalatı ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2015, s. 63-78.

UZ, İbrahim, “**Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Kırılgan Beşli Örneği**”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2015.

ÜLGEN, Gülden, **İktisat Bilimine Giriş**, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2014.

ÜNLÜ, Hidayet, NIZIGIYIMANA, Emmanuel ve KEMEÇ, Abidin, “Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım, Kurumsal Kalite ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılaştırmalı Bir Analizi:1996-2015 Dönemi”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 3, 2017, s.561-586.

ÜNSAL, Erdal M., **Makro İktisat**, İmaj Yayınevi, (10.Baskı), Ankara 2013.

ÜSTÜNEL, Besim, **Makro Ekonomi**, Mısırlı Matbaacılık, (5.Baskı), İstanbul 1990.

YALÇINKAYA, Ömer-TEMELLİ, Fatma, “Ekonomik Büyüme ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: BRICS VE MINT (1992-2013)”, **Süleyman Demirel**

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 19, Sayı 4, 2014, s. 201-224.

YANAR, Rüstem-KERİMOĞLU, Güldem, “**Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi**”, *Ekonomi Bilimler Dergisi*, Cilt:3, No:2, 2011, s. 191-201.

YARDIMCI, Pınar, “**İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi**”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2006.

YAŞAR, Leyla, “**Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Etkileri:1980-2011 Dönemi**”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı/İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013.

YAVİLIOĞLU, Cengiz, “**Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri**”, *C.Ü. İktisadi Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 59-77.

YEDİPARMAK, Gökhan, “**Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (2003-2012)**”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014.

YELDAN, Erinç, “**Türkiye Ekonomisi’nde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi**”, *Çalışma ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s.1-30.

YILDIRIM BAYRAKTAR, Keriman, “**İçsel Büyüme Teorisi Açısından İnsan Sermayesinin Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği**”, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009.

YILMAZ, Ömer-AKINCI, Merter, “**İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği**”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2011, s. 363-377.

YILMAZ, Ömer, KIZILTAN, Alaattin ve KAYA, Vedat, “**İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri**”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 24, 2005, s. 77-96.

YİĞİT, Hamiyet, “Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri”, T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018.

YURDAKUL, Funda-UÇAR, Bengisu, “The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey”, *Procedia Economics and Finance*, Sayı 26, 2015, s. 101-108.

YÜKSEL, Serdar, “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri MARS Yöntemi ile Bir İnceleme”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 96, 2016, s. 102-121.

YÜCEL, Deniz Can, “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği ve Bankacılık Sektörü İlişkisi: Bir Uygulama”, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2010.

YÜLEK, Murat A., “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi*, Sayı 6, 1997, s. 1-15.

ÖZGEÇMİŞ

Hatice Berrin ÖZKAYA 2 Şubat 1992 yılında Giresun'da doğdu. İlkokul ve lise öğrenimini Giresun'da tamamladı. Lisans eğitimini 2010-2014 yılları arasında Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde tamamladı. 2015 yılında Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimi aldı. 2016 yılında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladı.